

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet Emre BAKIRCI

İSLÂM HUKUKU'NDA CİZYE

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet Emre BAKIRCI

İSLÂM HUKUKU'NDA CİZYE

Danışman

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehmet Emre BAKIRCI’NIN bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Veli ATMACA (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Ali BAKKAL (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA (İmza)

Tez Başlığı: İslâm Hukuku’nda Cizye

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 13/09/2019

Mezuniyet Tarihi : 31/10/2019

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum İslâm Hukuku'nda Cizye adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehmet Emre BAKIRCI
Öğrenci Numarası	20165249006
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Temel İslam Bilimleri
Programın Türü	(✓) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı, Soyadı	Prof. Dr. Ali BAKKAL
Tez Başlığı	İslâm Hukuku'nda Cizye
Turnitin Ödev Numarası	1183010178

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 112 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 30/ 09/ 2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 8

alıntılar dahil %13'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(✓) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Prof. Dr. Ali BAKKAL

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
ÖZET	ii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

CİZYE’NİN KAVRAMSAL ANLAMI VE TARİHSEL SÜREÇ

1.1. Cizyenin Tanımı.....	3
1.2.. Cizye Vergisinin Unsurları	4
1.2.1. Mükellef.....	4
1.2.2. Cizyeyi Tahsil Eden Teşkilat	7
1.3. Cizyenin Tarihi	8
1.3.1. Yunanistan ve Roma’da Cizye Uygulaması.....	8
1.3.2. Bizans’ta Cizye Vergisi	9
1.3.3. Sâsânîler’de Cizye Uygulaması	9
1.3.4. İslâm’da İlk Cizye Uygulaması.....	10
1.3.4.1. Medine Döneminde Cizye Uygulamaları.....	11
1.3.4.2. Hz. Ebu Bekir Zamanında Cizye	17
1.3.4.3. Hz. Ömer Zamanında Cizye.....	18
1.3.4.3.1. Irak (Sevad) ve Çevresi	19
1.3.4.3.2. Suriye Bölgesi	21
1.3.4.3.3. Cezire Bölgesi	25
1.3.4.3.4. Mısır Bölgesi.....	28
1.3.4.4. Hz. Osman Zamanında Cizye	30
1.3.4.4.1. Kufe Merkezli Fetih Hareketleri.....	31
1.3.4.4.2. Basra Merkezli Fetih Hareketleri	32
1.3.4.4.3. Mısır Merkezli Fetih Hareketleri	34
1.3.4.4.4. Şam Merkezli Fetih Hareketleri	36
1.3.4.5. Hz. Ali Döneminde Cizye	37
1.4. Raşid Halifeler Döneminde Cizye’nin Beytülmal’e Katkısı	38

İKİNCİ BÖLÜM

CİZYE’NİN MEŞRUIYETİ

2.1. Cizyenin Delili	41
2.2. İslâm’ da Savaşın Meşrûiyet Sebepleri	42
2.3. Âyetin Yorumu	47
2.4. Değerlendirme.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİZYE’NİN HUKUKİ BOYUTU

3.1. Cizye Vermesi Gereken Sınıflar	71
3.2. Cizyeden Muaf Tutulan Kişiler	73
3.3. Cizyenin Miktarı	75
3.4. Cizye Yükümlülüğünün Düşmesi	78
3.5. Cizyenin Çeşitleri	81
3.6. Cizyenin Sarf Yerleri	81
3.7. Benî Tağlib Hıristiyanları Hakkındaki Uygulamalar	82
3.8. Ekilmeyen Haraç Arazisinin Durumu	84
3.9. Cizye Verme Usulü.....	85
3.10. Zimmet Akdini Bozan Durumlar	86
3.12. Cizyenin Uygulamadan Kaldırılması Problemi	87

SONUÇ	92
--------------------	-----------

KAYNAKÇA	96
-----------------------	-----------

ÖZGEÇMİŞ	101
-----------------------	------------

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yy	: Yüzyıl

ÖZET

İslâm Devletinin gayri müslim tebaasının ergenliğe ermiş olan erkeklerinden fert başına aldığı vergiye cizye denir. İslâm Devleti bu vergiyi, onların savaşmaması ve İslâm topraklarında özgürce yaşamaları karşılığında bir bedel olarak kendilerinden alır.

Cizye vergisi sadece İslâm’a münhasır bir vergi değildir. İslâm Devleti’nden önce de pek çok büyük devletler, İslâm’daki cizye vergisine benzer vergileri tebaalarından almışlardır. Tarihte görülen en büyük devletlerden birisi olan Roma Devleti’nde “tributum capitis”adı altında bu vergi alınıyordu. Yine kendi devrinde güçlü bir iktidara sahip olan Sâsâni devletide halkını çeşitli tabakalara ayırarak onlara vergiler yüklemiştir. Bu bağlamda 20 ile 50 yaş arasında olan fertlerden, kendi varlıklarına göre baş vergisi almıştır.

İslâm Devleti Tebuk seferinden sonra Arap yarımadasında hâkim bir güç olmaya başlamış ve gelen âyetle birlikte çevre kabilelerden cizye vergisi almıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber (s.a.v) bu kabilelerle anlaşmalar yapmış, bu anlaşmalarda kabilelerden cizye vergisi alınacağı zikredilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatından sonra, halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında fetihlerin artmasıyla birlikte cizye, İslâm Devletinin en önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Yine Hz. Osman’ın hilafetinin ilk altı yılında İslâm topraklarının o zamana kadar hiç görülmemiş bir şekilde genişlemesiyle toplanan cizye vergisi de aynı ölçüde artmıştır. Ancak Hz. Osman’ın hilafetinin son altı yılında ve Hz. Ali zamanında iç karışıklıklarının artmasıyla fetihler durmuş, İslâm Devleti kendi iç problemlerini çözmek için politikalar üretmeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı cizye vergisinin gelirlerinde bir azalma meydana gelmiştir.

Cizye vergisi, hukuki kaynağını kitap, sünnet ve icmâ’dan almaktadır. Tevbe suresinin 29. âyetinde “*Ehl-i kitap’tan Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Rasulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*” buyrulmuştur. Bu bize cizye vergisinin kitabî delilidir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) cizye vergisiyle alakalı hadisleri ve zamanında yaptığı uygulamalar ve kendisinden sonra Raşid Halifeler’in uygulamaları bu vergi üzerindeki sünnet ve icmâ’nın oluştuğunu bize gösterir.

Bu hukuki kaynaklara dayanarak müçtehitler bu vergiyle alakalı hükümler vermişlerdir. Başta dört büyük mezhep olarak tanınan Hanefî, Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezhepleri âlimleri olmak üzere pek çok âlim cizye âyetini ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) uygulamalarını yorumlamışlar ve cizye ile alakalı hükümler koymuşlardır. Biz de bu

Çalışmamızda bu hükümler ve cizyenin tarihiyle alakalı bilgileri kaynaklardan ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalıştık ve bu tezi ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: Cizye, İslam Devleti, Askerlik vergisi, Ehl-i Kitab, Gayrı müslim, Zimmet.

SUMMARY

CAPITATION IN ISLAMIC LAW

Islamic State had collected tax from young males who were non-muslim and became an adolescent, this tax is called 'jizyah'. The state collected this tax in exchange of these people's freedom. Also these people are non-belligerent. Hence, they had to pay tax which is 'jizyah'.

Jizyah is not special to Islām. Before the Islamic State, many pioneering states made this kind of tax compulsory. One of the greatest empires, Rome Empire collected this tax under the name of 'Tributum Capitis'. In addition to that, The State of Sāsāni which was the most powerful state during its own era, divided its nation into classes and collected tax from each division. In a sense of collecting tax, Males between ages 20 to 50 were paying tax mandatorily according to their wealth.

The Islamic state started to collect tax (jizyah) from surrounding tribes, right after becoming a predominant power by winning the Tebūk War. The prophet made deals with surrounding tribes in order to make tax compulsory for them. After the death of Prophet, Abu Bekir and Omar became Caliph and with the increase of conquests, Jizyah became one of the major sources of profit for the Islamic State. In the first 6 months of Caliphate of Osman, Islamic State grew enormously. Thus, the amount of jizyah collected, increased steadily. However, during the last 6 years of caliphate of Osman and during the caliphate of Ali, with the increase of internal problems of state, conquests stopped. The Islamic state had sought solutions to solve internal problems. Thus, the tax collection decreased.

The jizyah type of tax can be found in Quran, Sunnah and other important religious sources. In Surah At-Tawbah, Verse 29 it is said that "Fight those who do not believe in Allah or in the Last Day and who do not consider unlawful what Allah and His Messenger have made unlawful and who do not adopt the religion of truth from those who were given the Scripture - [fight] until they give the jizyah willingly while they are humbled." This is the major source of jizyah. Prophet's hadiths of jizyah and his applications about the subject are other major sources. Moreover, the Caliphs' applications can be seen as a powerful source as well.

Based on these legal sources, Mujtahids made important decisions based on these sources mentioned above. In addition to that, the leaders of 4 great sects, which are Hanafi, Shafi, Hanbali, Mālikî made comments of the verse of Jizyah and Prophet's applications.

In conclusion, in our paper, we mentioned the history of jizyah and its provisions by making a deep research by using related sources.

KeyWords: Jizyah, Islamic State, Military Tax, Non-Muslim, Debit, Ehl-i Kitap.

ÖNSÖZ

Cizye, İslam Devleti'nde yaşayan gayri müslimlerden askere alınmamaları ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan vergidir. Bu vergi, İslam Devleti'nden önce de Bizans ve Sâsâni devletlerinde farklı isimler altında alınmıştır. Ancak bu devletler cizye vergisini uygularken, halkı tabakalara bölmüşler aşağı tabakalardan bu vergiyi almışlar üst tabakalardan ise almamışlardır. Roma ve Yunan devleti fethettiği bölgelerdeki milletlere bu vergiyi uygulamışlardır.

İslam devleti ise bu verginin uygulanmasında din merkezli bir tutum takınmıştır. İslâm'da halk Müslüman olanlar ve olmayanlar diye ayrılmış ve bu iki ayrı topluma farklı sorumluluklar yüklenmiştir. Bu noktada cizye, gayri müslimlere yüklenmiş bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cizye vergisi, Hz. Peygamber'den (s.a.v) itibaren İslam devletleri tarafından uygulanan bir vergi çeşidi olmasına karşın Osmanlı Devleti'nde, 1909 yılıyla birlikte uygulamadan kalkmış, bu zamandan sonra da bir daha uygulanmamıştır.

İslam hukukunda âyet ve hadislerle sabit olan bu verginin, günümüzde uygulanmaması açıklanmaya muhtaç bir durumdur. Zira İslâm'da sabit olan bir hükmün uygulamadan kalkması söz konusudur. Biz de çalışmamızda bu problemi incelemeye çalıştık. Bu konuyu araştırırken, özellikle Raşid halifeler döneminde cizye vergisinin nasıl uygulandığını anlamaya gayret gösterdik. Bunun için İslam tarihi kitaplarından faydalandık. Cizye âyeti olarak bilinen Tevbe suresinin 29. âyetini çeşitli tefsir kitaplarından inceledik. Bazı tefsircilerin bu âyeti yorumlarken dile getirdiği, gayri müslimleri aşağılama gibi bazı hususların tarihi verilerde olmadığını fark ettik. Son olarak da başta dört mezhep imamı olmak üzere bazı müçtehitlerin konuya nasıl yaklaştıklarını fıkıh kitaplarından anlamaya çalıştık.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında, yönlendirmeleriyle çok büyük emeği geçen danışman hocam Prof. Dr. Ali BAKKAL'a teşekkürü bir borç olarak görüyorum.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Cizye, İslâm Devleti'nde yaşayan gayri müslim vatandaşlardan kendilerinin askere alınmaması ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan vergidir. Bu vergi, İslâm Hukukunda Kur'ân, Sünnet ve İcmâ ile sabit olmuştur.

İslâm Hukukunun özünü teşkil eden bu kaynaklarla sabit olmasına karşın cizye vergisi, 19. yüzyıldan itibaren İslâm Devletlerinde uygulanmamaktadır. İslâmiyet'in zuhurundan önce de pek çok devlette uygulanan cizye vergisi günümüzde uygulamadan kaldırılması açıklanmaya muhtaç bir durumdur. Bu husus üzerine yüksek lisans ve doktora bazında bir çalışmanın yapılmaması bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

2. Araştırmanın Kaynakları

Yapmış olduğumuz bu çalışmada cizye vergisinin günümüzde uygulanmayışının nedenini açıklamaya çalıştık. Bu amaç doğrultusunda İslâm tarihi kaynakları ve fıkıh kitapları mukayeseli bir şekilde incelenip tahlili yapılmıştır. Bununla birlikte Tevbe suresinin 29. âyetinin anlaşılması, cizye konusunun da anlaşılması için önemli bir noktadır. Zira cizye, bu âyet ile sabit olmuştur. O halde bu âyetin nüzul sebebini ve müfessirlerin yorumlarını incelemek, günümüzde cizye uygulamasına ışık tutacak mahiyettedir. Bu amaçla birçok tefsir kitabını çalışmamız içersinde incelemeye çalıştık.

Çalışmamızı “cizyenin tarihsel süreci”, “cizye yükümlülüğünü gerektiren âyet” ve “cizyenin hukuki boyutu” başlıkları olmak üzere üç bölüm halinde hazırladık. Birinci bölümü hazırlarken islam tarihi kaynaklarından yararlandık. Bu kaynaklardan en fazla istifade ettiğimiz eser Belazurî'nin “*Futûhu'l-Büldan*” adlı eseridir. Bu eserin yanında Ömer Fayda'nın “*Hiz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*” adlı eseri ve çeşitli makaleler bu bölümü hazırlarken yararlandığımız temel eserlerdir.

İkinci bölümde ise Tevbe Suresinin 29. âyetini incelemiş olmamız gereğince çeşitli tefsir kitaplarından istifade ettik. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın “*Hak Dini Kur'ân Dili*”, İbn Kesir'in “*Tefsiru'l Kur'ân'i-l Azim*”, Fahreddin Razi'nin “*Mefatihu'l-Gayb*”, Seyyid Kutup'un “*Fi Zilali'l-Kur'an*”, Muhammed İzzet Derveze'nin “*Tefsiru'l-Hadis*” ve İbn Cerir et-Taberi'nin “*Câmiu'l-Beyân*” eserleri bu bölümü hazırlarken yararlandığımız temel eserlerdir. Ayrıca bu bölümde konuyla yakın ilişkisi olması bakımından değindiğimiz

“İslâm’da savaşın meşrûiyet sebepleri” bölümü, Prof. Dr. Ali Bakkal’ın aynı adı taşıyan eserinden faydalanarak hazırladık.

Çalışmamızın son kısmı olan “cizyenin hukuki boyutu” fıkıh kitaplarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu çerçevede özellikle Ebû Sehl Şemsü’l-Eimme es-Serahsi’n “*el-Mebsut*” ve İbn Kudame’nin “*el-Muğni*” adlı eserleri bölüme temel kaynak olmuştur. Bu eserlerin yanında Hanefî, Mâlikî, Şafiî ve Hanbelî Mezheplerine ait temel eserler faydalandığımız kaynaklar arasındadır. İbn Âbidin’in “*Reddû’l-Muhtar*” adlı eseri ve Belhli bir komisyon tarafından oluşturulan “*Fetava-yı Hindiyye*” bu bağlamda burada zikredilmeye değerdir. Çalışmamızda Zahirî mezhebinin görüşlerine yer vermemiz itibariyle, bu mezhep’in ikinci kurucusu olarak kabul edilen İbn Hazm’ın “*el-Muhallâ*” adlı eserinden istifade ettik.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu eserler çalışmanın temel kaynakları olup bunlarının yanında başka pek çok eser ve makalelerden yararlandık. Çalışmanın birinci bölümünde cizyenin tarihini Raşid Halifeler dönemiyle sınırlı tuttuk. Buna göre bu bölümde zamanın fetih hareketleri ve cizye antlaşmaları tespit edilerek sınıflandırılmış ve çalışmamızda yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde cizyenin tarifi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın üçüncü kısmıyla da alakalı olan cizyenin tarifi, mezhepler mevacehesinden incelenmiş ve terkip edilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünü Tevbe Suresinin 29. âyetinin yorumlanması oluşturmuştur. Bu amaçla pek çok tefsir âliminin ayetle alakalı yorumları tespit edilmiş ve tespit edilen bu yorumlar terkip edilerek bir bütün halinde çalışma içersinde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde konuyla yakından alakası olması bakımından “İslâm’da savaşın meşrûiyet sebepleri” incelenmiştir.

Çalışmanın son kısmında mezhep âlimlerinin cizye ile alakalı görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Fıkıh âlimleri “cizye” bahsini eserlerinde “siyer ve cihad” bölümleri içersinde yer vermektedir. Fıkıh âlimlerinin cizye ile alakalı yaptığı içtihatlar çalışma içersinde tespit edilmiş, onların görüş ayrılıkları ve ittifak ettiği hususlar belirtilmiştir. Bu bağlamda mezhep âlimleri “cizye” bahsini hangi başlıklar altında işlediyse bu başlıklar çalışma içersinde, farklı görüşler çerçevesinde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CİZYE’NİN KAVRAMSAL ANLAMI VE TARİHSEL SÜREÇ

1.1. Cizyenin Tanımı

Cizye, kelime olarak “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek”¹ manasındaki “ceza” kelimesinin mastarlarından türetilmiştir. Cizyenin İslâm literatüründeki ıstılahî manası ise şu şekilde açıklanmıştır: “İslâm Devleti’nde yaşayan gayri müslim vatandaşların, İslâm Devletine belirli şartların gerçekleşmesi halinde vermekle yükümlü olduğu, bu şartların gerçekleşmemesi halinde ise kendilerinden bu yükümlülüğün düştüğü bir çeşit vergidir.”²

Cizye, İslâm devletinin gayri müslim tebaanın mal ve can güvenliğini koruma ve askerlik hizmetinden muaf olmaları karşılığında onlardan talep ettiği bir vergi çeşididir. Buna karşılık gayri müslim erkekler, İslâm Devleti’nde askere alınmayacak, canına ve malına bir zarar gelmeyeceğinin teminatı altında olacaktır. İslâm Devleti şayet bunu sağlayamazsa onlardan bu vergiyi almayacaktır.

Cizye kelimesi, hem Kur’ân-ı Kerim hem de hadislerde terim manasıyla kullanılmıştır.³ Bu kelime “cizyetü’l-arz ve harâcü’r-re’s terkipleri şeklinde kullanılmıştır. İki kelime ayrı kullanılınca, cizye ile baş vergisi, haraç ile arazi vergisi kastedilir.⁴

Cizye gayri müslimlerin, Müslüman olmadıklarından dolayı ödemek zorunda olduğu bir vergi değildir. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi İslâm Devleti’nin gayri müslimlerle yapmış olduğu, onların askere alınmamasına karşılık mal ve canlarını teminat altına aldığı esasına dayalı bir vergidir.⁵ Buna göre İslâm Devleti bu vergiyi alarak gayri müslim vatandaşlara zulmediyor denilemez. Aksine bu vergiyle onlara İslâm ülkesinde yaşayan Müslüman vatandaşlarla eşit hak ve hürriyetleri tanıdığı söylenebilir.

İslâm Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan topraklarda yaşayan gayri müslim vatandaşların neyin karşılığı olarak bu yükümlülüğü yerine getirdikleri cizyenin iyi anlaşılabilmesi için incelenmesi gereken bir husustur. Bu konuda İslâm âlimleri farklı görüşlere sahiptir. Mâlikî mezhebi âlimleri derler ki: “Cizye, küfür sebebiyle kan akıtmanın karşılığı olarak alınır.” Yani gayri müslimlerin aslında öldürülmesi gerekirken, yaşamalarına

¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî Cemaleddin Ebû’l-Fazl, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut Yayınevi, Beyrut 2010, c. XIV, s. 143.

² Abdu’l-Kerim Zeydân, *Ahkâmü’z-Zimmiyyîn ve’l-Müste’minîn fî Dâri’l-İslâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1982, s.138.

³ Mehmet Erkal, “Cizye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. VIII, s. 42.

⁴ Bu kullanımları görmek için bkz. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsül Eimme es-Serahsi, *el-Mebcut*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1993, c. X, s. 77.

⁵ Osman Güner, “Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye -Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma-”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, (2006), s. 60.

izin verildiğinden dolayı kendilerinden cizye alınır. İmam Şafî (ö. 204/820) der ki: “Cizye, İslam yurdunda kalmanın bir ücretidir.” Buna göre gayri müslim İslâm yurdunda kaldığından dolayı cizye verecektir. Bazı Mâlikî âlimleri bu konuda Şafîlere “bu durumda kadınların da cizye vermesi gerekeceğini, ancak kadınlardan cizye alınmayacağını söyleyerek” cevap verirler.⁶ Keza bir Hanbelî âlimi olan İbn Kayyim el-Cevziyye Şafîleri “Şayet cizye İslâm yurdunda kalmanın bir ücreti olsaydı kadınlara ve çocuklara da gerekirdi. Aynı şekilde cizye bir ücret olsaydı Benî Tağlip Hristiyanları, cizyeyi hor görmezlerdi.” diyerek eleştirmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyyeye göre cizye, “kâfırları küçük düşürmek için konulan bir vergidir.”⁷ Bazı Hanefî âlimleri, bu konuda Mâlikîler’in görüşlerini benimsemiş, diğer bazıları ise; “Cizye, Müslümanlar’a yardım ve cihada bedel olarak ödenmesi gerekir demişlerdir.”⁸

Cizyenin neyin karşılığı olarak alındığı Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerinde de görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), bir rivayette şöyle buyurmuştur: “*Onlar için zimmet vardır, buna karşın onlar cizye verecekler, bunun karşılığında kendilerine düşmanlık beslenilmeyecek ve yurtlarından kovulmayacaklardır.*”⁹

Bütün bu açıklamalara göre cizye, İslâm Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan gayri müslim erkeklerden kendilerini himaye etmek ve onları askere almamak koşuluyla alınan baş vergisi diye tarif edilebilir.

1.2.. Cizye Vergisinin Unsurları

1.2.1. Mükellef

Cizyeyle sorumlu olan mükellef bazı özelliklere sahip olduğu zaman cizye yükümlülüğünü yerine getirmesi İslâm Devleti tarafından istenir.

Bilindiği gibi İslâm Devleti demografik yapısı itibariyle Müslümanlardan ve gayri müslimlerden oluşmaktadır. İslâm dinine göre zekâtın mükellefi Müslümanlar, cizyenin mükellefi ise, İslâm Devletinin kendilerini zimmi statüye getirmesi karşılığında gayri müslimlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi cizyeyle sorumlu olan gayri müslim vatandaşlar bazı şartlara sahip olduğu zaman cizye vergisini öderler. Bu şartlar şunlardır: Ruh sağlığı, ergenlik ve erkeklik, müzmin bir hastalıktan, yaşlılıktan veya âmâlıktan berî olmak, hür

⁶ Şehabeddîn el-Karâfî, Ahmed b. İdris, *ez-Zahîre*, Daru’l-Garbi’l-İslamî, Beyrut 1994, c. III, s. 453.

⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Ahkâm’u ehl’i-Zimme*, Ramadi li’n-Neşr, Suudi Arabistan 1997, c.I, s. 122.

⁸ İbnü’l-Hümmam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu’l-Kadîr*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut 2003, c. VI, s. 49.

⁹ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, Daru’t-Türas, Beyrut 1968, c.I, s. 213.

olmak,¹⁰ yoksul ve çalışamaz olmamak, din adamı olamamak, kitabî bir dine mensup olmak ve meslek sahibi olmaktır.¹¹

1) *Ruh Sağlığı, Ergenlik ve Erkeklik*

Cizye vergisini ödeyecek olan gayri müslim vatandaşın ruh sağlığının yerinde olması, ergenlik çağına girmiş olması ve erkek olması gerekir. Cizyenin İslâm ordusuna katılmamanın bir karşılığı olarak alındığı düşünülürse, İslâm ordusuna katılma yetisine sahip olmayan gayri müslim vatandaştan bu verginin alınması onlara karşı haksızlık etmek olacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Muâz'a (ö. 17/638) kendisinin Yemen valisiyken yazdığı mektupta "Ergenlik çağına gelmiş, akli başında her erkekten bir dinar (cizye) al." ibaresini kullanmıştır.¹² Hz. Ömer'de komutanlarına yazdığı mektuplarda "Cizye alın, fakat kadınlardan, çocuklardan ve fiillerinden sorumlu olmayan şahıslardan cizye almayın, bunları cizye ile yükümlü kılmayın."¹³ demiştir.

2) *Kör, Kötürüm ve Yaşlı olmamak*

Müçtehitlerin büyük çoğunluğuna göre kör, kötürüm ve yaşlı olanlardan cizye alınmaz. Zira bunlar savaş ehlinden değildir. Ancak Şafiîlere göre cizye, İslâm ülkesi tebaası olmak ve burada kalmanın karşılığı olduğundan¹⁴ bu sınıfta olan insanlardan cizye alınır. İmam Yusuf, bu tür hastalığa sahip olanlarda şayet kendilerinde mal varsa onlardan cizye alınabileceğini söyler. Ancak Hânefilere'in genel kanaati bunlardan cizye alınamayacağıdır. Zira bunların çalışmaya ve savaşmaya bir kudretleri yoktur.¹⁵

3) *Hür Olmak*

Cizye vermek için kendi malını, hür iradenle tasarruf yetisine sahip olman gerekir. Ayrıca kendi bağımsızlığıyla İslâm Devleti'nin tebaası olman şartıyla cizye ödeyebilirsin. Köle olan bir kişide ise bu iki durum söz konusu değildir. Kölenin yerine sahibi de onun adına cizye veremez. Bu durumda şayet köle Müslüman ise "müslümanın cizye vermesi gerekecek", gayri müslim ise "çifte cizye ödeme" durumu ortaya çıkacaktır. Bu iki durum ise caiz değildir.¹⁶

¹⁰ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiu's-Sanâi*, Daru'l-Kütübü'l- İlmiye, Beyrut 2003, c. VII, s. 110-111.

¹¹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, c. III, s. 257.258.

¹² Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık, Ankara 2016, s. 41.

¹³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. III, s. 257.

¹⁴ İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, el-Mektebetü'l-Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır 1983, c. IX, s. 280.

¹⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, c. VII, s. 111.

¹⁶ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. III, s. 257.

4) Yoksul ve Çalışamaz Olmamak

Müçtehitlerin çoğunluğuna göre yoksul ve çalışamayan kişilerden cizye alınmaz. Ancak Şafîlilere göre bunlardan da cizye alınır. Bu konuda çoğunluğun delili, şayet çalışamayan bir yoksul cizye vergisiyle mükellef tutulursa “kendi gücünün üstünde bir yükü mükellef tutulmuş olur.” bu durum İslâm’da caiz değildir.¹⁷

5) Din Adamı Olmamak

Din adamı olanlardan cizye alınıp alınmaması konusunda mezheplerin görüş ayrılığı vardır. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre din adamlarından cizye alınmaz. Bu konuyla alakalı Hanefî mezhebinde iki görüş vardır. Ebu Hanîfe’ye (ö. 150/767) göre çalışabilecek olanlardan cizye alınır. İmam Muhammed’e (ö. 189/805) göre mabede kapanıp ibadetle meşgul olan ve halkın arasına karışmayan din adamlarından cizye alınmaz. Şafî’ye göre istisnasız bütün din adamlarından cizye alınır.¹⁸

6) Savaşamayan Çiftçi Olmamak

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bazı müçtehitler savaşa katılmayan sadece çiftçilikle meşgul olan gayri müslim tebaayı cizye alınmayacaklar arasına dâhil etmişlerdir. Diğer müçtehitler ise bu durumda olan kişileri istisnaya tâbi tutmamışlardır.¹⁹

7) Kitabî Bir Dine Mensup Olmak

Hiz. Peygamber’in (s.a.v) tatbikatına göre Hristiyan²⁰, Yahudi²¹ ve Mecusiler’den²² cizye alınmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki: İslâm Devleti tebaasına zimmî statüsü tanımak için belli bir inanca sahip olmasını şart koşturmaktadır. Allah’ın zatına yönelik olarak onu inkâr edenleri ve ona şirk koşanları zimmî statüsüne koymamaktadır.

8) Meslek Sahibi Olmak

Cizye âyeti olarak bilinen Tevbe suresinin 29. âyetinde geçen “an yed” ibaresini bazı müfessirler belirli bir meslek sahibi olmak şeklinde tefsir etmişlerdir.²³ Böyle bir yorum yapmalarını sağlayan delilleri de bazı resmi mektuplarda buna benzer ifadelerin geçmesidir. Mesela Maknâ ahalisi ile varılan antlaşma gereği hurma mahsulünden ¼, kadınların

¹⁷ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffâkuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, Daru Âlemi’l-Kütüb, Beyrut 1997, c. XIII, s. 219.

¹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. III, s. 257.

¹⁹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. III, s. 258.

²⁰ Yahya b. Âdem, *Kitâbü’l-Harâc*, çev. Prof. Dr. Osman Eskicioğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 81.

²¹ Muahammed Hamidullah, *el-Vesâiku’s-Siyasiyye*, çev. Vecdi Akyüz, Kitapevi, İstanbul 1997, s.240.

²² Ebu Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, s. 46.

²³ Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.128.

dokudukları şeylerden $\frac{1}{4}$, balık avından $\frac{1}{4}$ nispetinde vergi ödeyecekleri hususu zikredilmiştir.²⁴

Görüldüğü gibi İslâm Devleti cizye vergisi alma konusunda, gayri müslim tebaayı zorlayıcı bir tutum sergilememiştir. Sadece gücü dâhilinde olanlardan bu vergiyi tahsil etme yoluna gitme çabası içersinde olmuştur. Zaten bu durumda gayri müslim tebaanın, İslâm Devleti'nin himayesi altına girme konusunda zorunlu olan bir tutumdur. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi onlar bu vergi karşılığında, aynı topraklarda yaşayan Müslümanların yapmış olduğu askerlik mükellefiyetinden muaftırlar.

1.2.2. Cizyeyi Tahsil Eden Teşkilat

İslam'ın ilk dönemlerinde hiçbir mâli kurum için teşkilat oluşturulmamıştır. Bu zamanlarda Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'de inmiş olan Âraf suresi 199. âyeti ile Müslümanların mallarından bir kısmını tahsil etme yetkisiyle mücehhez kılınmıştır. Ancak Medine'ye hicretten sonra, burada devlet yapısının temellerinin atılmaya başlanmasıyla, artan Müslüman nüfus, gerek Müslümanlardan gerekse gayri müslimlerden alınan vergiler ve bunların tasarruf yerlerinin belirlenmesi maksadı vb. gerekçelerle peyderpey şekilde mâli bir teşkilat kurulmaya başlanmıştır. Bu aşamadan sonra Hz. Peygamber (s.a.v), ihtiyaç dâhilinde kurulan mâli teşkilata, toplanan sadakaları kaydettirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) sadece Müslümanlardan toplanan sadakaları değil, gayri müslimlerden toplanan haraç vb. vergileri de devlet gelirleri içersinde kaydettirir ve bunları dağıtabilmek için halkın isimlerini kapsayan mâli cetveller tanzim ettirirdi. Vergiler, Medine görevlileri ve Medine dışındaki eyaletlerin görevlileri olmak üzere iki teşkilat tarafından toplanırdı. Bu iki teşkilatında kendine ait hak ve selâhiyetleri vardır. Buna göre Medine'de kalanlar daha çok gelen sadakaların kayıtlarını yaparlar onları muhafaza ile meşgul olurlardı. Aynı şekilde bu görevliler toplanan sadakanın tasarruf yerlerinden de sorumlu kişilerdi. Medine dışındaki memurlar umumiyetle Mekke fethinden sonra tayin edilmiş kanaati İslâm âlimleri arasında yaygındır. Bu kapsamda olan memurlar görevlendirildikleri yerlerin özel şartlarına göre, sadece mâli konularda mükellef olmamışlar, bu görevlerine ilaveten aynı zamanda idari ve kazâî hususları da içine alacak salahiyetlerle sorumlu tutulmuşlardır. Ancak buna karşılık bazı görevliler ise sadece mâli hususları yerine getirmekle sorumludur.²⁵

İslâm Devleti'nde gerek cizye gerekse arazi vergisinin tahsilinde hususi bir vergi teşkilatının kullanıldığına rastlanılmamıştır. Zekât vergisini toplamak için görevli olan vergi

²⁴ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 134.

²⁵ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 100-102.

memurları hem Müslümanlar'dan zekât vergisini hem de gayri müslimlerden cizye ve haraç vergisini tahsil ederdi.²⁶ Ancak Bahreyn'e vergi tahsil edilmesi için yazılan mektupta, oranın yöneticisi Munzir b. Sâvâ kastedilerek şöyle denmiştir: “*el-Munzir b. Sâvâ'ya, tahsil etmiş olduğu cizyeyi teslim alacak kişiyi gönderdim...*”²⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki cizye, Munzir b. Sâvâ'nın nezdinde toplanmıştır. Bu da bize cizye için gerekli olan bir teşkilatın Bahreyn'de kurulduğu yorumunu yaptırabilir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi cizye için ayrı bir teşkilatın kurulması bölge koşullarına göre değişmektedir. Yoksa diğer İslâm beldelerinde böyle bir yapıya kaynaklarda rastlanmamaktadır. O halde İslâm vergi teşkilatı, aynı zamanda cizye vergisi toplama ve tasarruf etme sorumluluğunu da üstlenmiştir.

1.3. Cizyenin Tarihi

Cizye tabiri İslâm'dan önce Akdeniz çevresinde hükümler olmuş birçok devletlette rastlanmaktadır.²⁸ Yine İslâm'dan önce pek çok hukuk sistemi incelendiği zaman, İslâm'daki cizye olgusuna benzer sistemler göze çarpar. Başta Roma ve Bizans olmak üzere İslâm haricindeki diğer devletlerin, İslâm Devleti'nde uygulanan cizyenin benzeri olarak topladıkları vergiler, İslâm'daki cizye uygulamasın birebir karşılığı değildir. İslâm Devleti'nde cizye, ergenliğe gelmiş olan ehl-i kitap erkeklerinden, askere alınmamaları ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınırken, diğer devletlerde halk tabakalar haline bölünmüş, üst tabakalardan bu vergi alınmazken alt tabakalardan tahsil edilmiştir.²⁹

1.3.1. Yunanistan ve Roma'da Cizye Uygulaması

Bu iki devlette İslâm vergi sistemine benzer vergi çeşitleri mevcuttur. Yunanlıların vergi sistemlerinde gümrük ve ticari muamelelerden alınan vergilerin yanında mağlup milletlerden alınan “tribut” vergisine rastlanmaktadır. Açıklamadan anlaşılabileceği gibi tribut vergisi İslâm'daki cizye vergisinin karşılığıdır.³⁰

İlk çağ devletlerinde vergi sistemi en ziyade gelişmiş olan devlet Roma İmparatorluğudur. Roma İmparatorluğu'nda “vasıtalı vergiler” ve “vasıtasız vergiler” olmak üzere iki çeşit vergi tatbik olunmuştur. Vasıtasız vergilerden biri, Romalıların İtalya dışındaki topraklarında yaşayan halktan aldığı arazi vergisi (tributum soli)'dir. Bu tür vergilerin içinde tatbik olunan bir diğer vergi de İslâm'da cizye vergisinin karşılığı olan “Tributum Capitis”

²⁶ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 131

²⁷ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s.163.

²⁸ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 123.

²⁹ İslâm haricindeki bazı devletlerde cizye uygulamaları için bkz. Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 4-8, Orhan Dikmen, *Maliye Dersleri*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s. 59-61.

³⁰ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 5.

dir. Bu vergi, Roma Devleti'nde mağlup milletlerden alınmaktaydı. Bu verginin yanı sıra Roma hukukunda gümrük vergisi (portoria telonea), alım – satım vergisi (entesima rerum venalium) bulunmaktadır.³¹

1.3.2. Bizans'ta Cizye Vergisi

Tarihte Roma Devleti'nin devamı olarak bilinen Bizanslıların vergi sistemi, Roma devletiyle benzerlik göstermektedir. Bizans Devleti'nde en önemli vergi olarak arazi vergisini (jugatio) kabul edebiliriz. Bununla beraber Bizans Devleti'nde, ticaret erbabı ve bankerlerden alınan “chrisorgyron” vergisi, devletin tahsil ettiği önemli bir vergidir.³²

Bizans Devleti baş vergisini, İmparatorluğunun ilk yıllarında her şahıs başına 16 dirhem olarak alıyordu. Daha sonraki dönemlerde ise bu miktar 20 dirhem oldu. İslâmî kaynaklarda Bizans Devletinin Mısır'da bu vergiyi topladığına dair bilgiler mevcuttur. 14 yaşından 60 yaşına kadar olan Mısır halkı bu vergiyi vermekle mükelleftiler. Bizans'ın Mısır halkına uyguladığı cizye vergisinden muaf olan sınıflarda vardı. Bunlar; “İskenderiye vatandaşları, Mısır'da ikamet eden Rumlar, Grek askerlerinin çocukları ve papazlar”dır. Bazı araştırmacılar, Bizans kaynaklarında bu verginin açık bir şekilde alındığına dair bilgi mevcut değildir demişlerse de başka araştırmacılar, bu verginin gerek nakdi olarak alınmış olduğunu gerekse başka isimler altında varlığını ispat etmişlerdir. Bizans Devletinin Mısır topraklarından bu vergiyi aldığına Arap kaynakları da işaret etmektedir. Amr b. el- Âs Mısır'ı fethettiğinde, Mısırlı Yahudilerin baş vergisi ödediğini, Halife Hz. Ömer'e yazdığı mektubunda belirtmektedir.³³

1.3.3. Sâsânîler'de Cizye Uygulaması

Sâsânî Devleti'nde önemli iki çeşit vergiden bahsedilir: “Toprak vergisi ve baş vergisi.” Kisra Enoşirvan'ın ıslahatları Sâsânî Devleti'nde önemli bir yer tutar. Kisra Enoşirvan'dan önce ülkeyi yönetenler baş ve arazi vergisi için sayımlar yapmış olsa dahi, Enoşirvan zamanında daha detaylı ve daha âdil bir sayım yapılmış ve vergiler bu sayımlara göre alınmıştır. Enoşirvan baş vergisini, topraklarında bulunan 20 yaşla 50 yaş arasında olan erkek vatandaşlara yüklemiştir. Enoşirvan, cizye verecek olan bu kişileri güçlerine göre tabakalara ayırmış ve her tabakaya belirli miktarlar tahsis etmiştir. Bu miktarlar 12 dirhem, 8 dirhem, 6 dirhem ve 4 dirhem olarak tayin edilmiştir. Sâsânî Devleti'nde bu vergiden muaf

³¹ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 60.

³² Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 61.

³³ Muhammed Ziyaeddîn er-Reyyis, *el-Harac ve'n-Nuzumu'l-Maliyye li'd-Devleti'l-İslamiyye*, Darü'l-Maarif, Mısır 1965, s. 57.

olan sınıflar da vardır. Seçkinler, askerler, din adamları, bürokratlar ve şâhın hizmetkârları bu vergiyi vermeyeceklerdir.³⁴

Görüldüğü gibi İslâm öncesi devletlerde cizye uygulaması kendilerine has özel yöntemlerle uygulanmaktadır. Yine İslâm öncesi Arap Yarımadasında yaşayan devletler ve kabilelerde çeşitli vergilerle beraber cizye uygulaması da görülmektedir.

Bilindiği gibi Arap yarımadasının güneyi, kurulan baraj sayesinde çok bereketli topraklara sahiptir. Yarımadanın kuzeyinde ticaret vesilesi ile refah bir hayat yaşanmaktadır. Bununla beraber Arap Yarımadası konumu itibariyle çok çeşitli kültürlerden etkilenmiştir.³⁵ Kaynaklarda belirtildiğine göre İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nda yaşayan milletler hukuki yapılarını din temelli oluşturmuşlardır. Mesela Güney Arabistan'da kurulan Ma'in Devleti'nde yönetim rastgele bir şekilde olmuyordu. Hükümdar kararlarını vermeden önce din adamlarıyla istişare eder ondan sonra hükmünü verirdi. Sonra bu hüküm, Ma'in İlahı'nın ismi anılarak halka bildirilirdi.³⁶ Bu da bize yönetimde dinin önemini göstermektedir. Bu nedenle devletlerin topladığı vergiler genellikle dini kaynaklı olmuştur.

Kaynaklarda belirtildiğine göre Arap Yarımadası'nda galibin mağluptan tahsil ettiği cizye vergisi tanınmaktadır. Yarımadanın kuzeyinde yaşayan Du'cumlular, güneyden kuzeye göç eden Gassanlılar'ı mağlup etmişler, bunun üzerine Gassanlılar Du'cumlular'a senelik kudretleri dâhilinde iki dinar, bir buçuk dinar veya bir dinar baş vergisi vermeye razı olmuşlardır.³⁷

1.3.4. İslâm'da İlk Cizye Uygulaması

Hz. Peygamber (s.a.v) İslâm'ı tebliğe başladığından itibaren hukuk kaideleri devrin koşullarına göre peyderpey şekilde ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yirmi üç yıllık Peygamberlik vazifesinin ilk on üç yılı Mekke'de geçmiş sonraki on yılı da Medine'de geçmiştir. Her iki devrin kendine mahsus özellikleri vardır.

Mekke devri, İslâm tebliğinin ilk olarak başladığı zaman dilimidir. Mekke'de Müslümanlar fert bazında imanlarını gizlemişler, bir topluluk halinde şehirleşme meydana getirmemişlerdir. Bu devirde inmiş olan âyetler genelde hukuki meselelerle ilgili değil, imânî meselelerle alakalıdır. Ancak bu devirde dahi bazı vergi unsurlarından bahsedebiliriz.

Mekke devrinde inen mâli âyetler, ileride görüleceği üzere sadece inananları kapsamaktadır. Bu dönemde sadece Müslümanlar'a mahsus olan zekât ve zekâtın değişik

³⁴ Reyyis, *el-Harac*, s. 85.

³⁵ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 9.

³⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat Üniversitesi, Bağdat 1993, c. II, s. 109.

³⁷ Muhammed b. Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, Daru'l-Âfaki'l-Cedide, Beyrut 2010, s. 371.

isimler altında indiği görülmektedir. Mekke devrinde Müslümanlar bir şehirleşme olmadan fert bazında mevcudiyetlerini korumaya çalıştıklarından dolayı, gayri müslimlerle hukuki ilişkilere girmemişlerdir. Bundan dolayı yükümlü oldukları vergiler, Müslümanların birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik vergilerdir.

Mekke döneminde mâli mükellefiyetle ilgili inen âyetler; *“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi.”* meâlindeki Enbiya Suresi 73. âyet, hicretten evvel Mekke’de zekât ıstılahının kullanıldığı yegâne âyettir.³⁸

“Sizi Sekar’a (cehenneme) ne soktu? Onlar şöyle derler: “Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik...” Müddessir suresinin 44. âyeti olan bu âyet cehennemdekilerin akıbetleri anlatılırken yoksullara yardım edilmediği vurgulanmaktadır. Her iki âyette görüldüğü üzere inananlara, yoksullara yardım etme hususunda teşvik vardır. Mekke’de inen bu iki âyet ve bunların misali âyetler yoksullara yardım etmenin, Allah indinde önemli bir iş olduğu vurgulanarak, İslâm tebliğinde mâli ihtiyacın karşılanması sağlanmıştır.

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder...” mealindeki Nahl suresi 90. âyetinde yardımların, daha tek elde toplanılmadan, bizzat fert bazında kime edileceği gösterilmektedir.

1.3.4.1. Medine Döneminde Cizye Uygulamaları

Mekke döneminde görülen, Müslümanlar açısından içe kapanık ve mevcudiyetini korumaya yönelik olan toplum anlayışı, yerini Medine safhasıyla birlikte gayri müslimlerle ilişki kurmaya bırakmıştır. Bu dönemde Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’de, Medine Sözleşmesini ilan etmiş ve şehir devletinin temellerini kurmuştur.

Medine’nin demografik yapısı incelendiğinde, şehrin Yahudiler, Müşrikler ve Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Elbette bu üç toplum, bir şehirde yaşayacaksa belli hukuk kuralları çerçevesinde, düzen içersinde yaşaması gerekir. Bu sebeple Müslümanların gayri müslimlerle diyalog kurmaları zorunludur.

Medine döneminin başlarında Müslümanlar ve gayri müslimler Medine Sözleşmesi’nin bahsettiği haklardan eşit ve âdil bir şekilde yararlanmaktaydılar.³⁹ Bu sözleşme gereğince her toplumun sorumlulukları var ve bu sorumlulukları yerine getirmek

³⁸ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 25.

³⁹ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 124.

mecburiyetiyle mükelleftirler. Mâli mükellefiyet olarak böyle bir ortamda, cizyenin gayri Müslim toplumdan alınması söz konusu değildir. Çünkü cizye, İslâm hâkimiyetinde bulunan gayri müslimlerden askerî bir himayeye karşılık alınan vergidir.

O sıralarda Medine-Şehir devletini temsilen Hz. Peygamber'in (s.a.v) komşu kabileler ve ahalisiyle yaptığı anlaşmalar siyasi hasımlarına karşı Arap yarımadasında İslâm'ın kuvvetlenmesini temin gayesine yönelikti. İslâm'ın daha yeni yeni siyasi otoritesini kurmaya başladığı bu sıralarda diğer toplumlar üzerinde bir hâkimiyeti söz konusu değildir. Medine şehir devleti, özellikle coğrafi konumunun ticaret yolu üzerinde bulunması vesilesiyle en büyük siyasi rakibi olan Mekke'ye karşı üstünlük kurmaya başlamıştır. Aynı zamanda Mekkeliler'le yapılan savaşlarda, Medine Sözleşmesi'nin üzerine yüklemiş olduğu sorumlulukları yerine getirmeyen Yahudiler'in sınır dışı edilmesiyle bölgede Müslümanlar tek güç olmaya başladılar.⁴⁰ Mekke fethine kadar devam eden sürede gayri müslimler için bir vergi vaz'ına rastlanmaz. Ancak bu zamanda yazılan mektuplarda sık sık rastlanan şey “zimme” denen bir nevi siyasi, hukuki ve askeri himayedir. Mekke'nin Fethi'nden sonra gayri müslimlere cizye vergisi mukabili tanınacak olan bu nevi himayeye biz, İslâm'dan evvel de Arap Yarımadası'nda “civâr”, “mücâvara”, “emân” gibi isimler altında rastlamaktayız. Mekke Fethi öncesinde kaleme alınan anlaşma ve İslâm'a davet mektuplarında cizyenin temelleri atılmıştır. Bu mektuplarda cizyeyle alakalı olarak iki husus dikkat çekmektedir.

1- Müslüman olmaları karşılığında gayri müslimlere her türlü himayenin sağlanacağını belirten mektuplar. Kişi müslüman olmasıyla askere alınacağından cizye gibi bir sorumluluk üzerinden kalkmış olacaktır.

2- Bu zamanda yazılan diğer bazı mektuplarda gayri müslimlerin İslâm'a girip girmemeleri hususunda bir şart ihtiva etmemekte, eski hallerinde kalsalar bile zimmeden istifade edebilecekleri şartını taşımaktadır.⁴¹

Bu mektuplarda, Müslümanlar'a ait bazı maslahatlar dikkat çekmektedir. Mesela bazı gayri müslimleri siyasi hâkimiyet altına alabilmek için cizye ve buna benzer bir uygulama şart edilmeksizin zimme hakkı tanınmaktadır.

Görüldüğü gibi bu dönemde asıl istenilen gaye, ya gayri müslimleri Müslüman olmaları için ikna etmek ya da İslâm'ın kuvvetlenmesidir. Bu bakımdan cizye gibi bir uygulamanın tatbiki, bu gayelerin gerçekleşmesinden sonra uygulanacaktır. Cizye uygulamasıyla ilgili olarak bize ipucu veren asıl mektuplar, Mekke'nin Fethi'nden sonraki döneme rastlamaktadır.

⁴⁰ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s. 124.

⁴¹ Söz konusu mektup örneklerini görmek için bkz. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 286, 307, 308.

Bu dönemde yazılan mektuplardaki üslup daha hâkimane bir anlayışı bize göstermektedir. Bu mektuplarda İslâm, önceki mektuplarda olduğu gibi yine bir inanç olarak benimsenmesi istenmekte ancak muhataplar tarafından bu kabul edilmezse, onların cizye vermekle mükellef tutulduğu görülmektedir. Mekke'nin Fethi ve Tebük Seferi, cizye vergisinin konulması hususunda yoğun faaliyetlerin başladığı bir merhale olarak göze çarpmaktadır. Özellikle Tebük Seferi'nden sonra Medine şehir devleti bölgede güç kazanmıştır. Tarihi verilere göre Bizans'a karşı otuz bin kişiyle Tebük Seferi'ne çıkmıştır. Dönemin en kuvvetli devletlerinden biri olan Bizans'a karşı sefere çıkmak, Müslümanlar'ın komşu kabileler gözündeki gücünü iyice pekiştirmiştir. Artık İslâm onlara göre, güçlü bir devletin unsurlarını kendinde barındırmaktadır. Bu zamandan sonra kabileler kendi istekleriyle, İslâm Devleti himayesine girmeye başlamış, bunun karşılığı olarak da İslâm onlardan ya müslüman olmalarını ya da cizye vermelerini istemiştir.⁴²

Tebük Seferi esnasında cizye konusunda dikkat çeken diğer bir husus, Bizans İmparatoru Herakleios'a yazılan mektupta cizye istenmesidir. Artık ilk defa olarak bu nevi mektuplarda Kur'ân'daki cizye âyeti zikredilmiş ve cizye Allah'ın emri olarak hatırlatılmıştır. Herakleios'a yazılan bu mektupta İslâmiyet'i veya cizye ödemeyi kabul etmesi, şayet kabul etmezse, tebaasının İslâm'ı kabul etmesine ve cizye vermesine mani olmaması istenmektedir.⁴³ Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında cizye istenilen kabileler şunlardır:

Eyle: Roma Devleti'nden beri önemli bir ticaret merkezi sayılan Eyle, Akabe körfezinin sonunda bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v), Eyle halkına göndermiş olduğu bir müfrezeyle, onların ya Müslüman olmalarını ya da cizye vermelerini teklif etmiştir.⁴⁴ Bu şartların kabul edilmemesinin sonucunda, onlarla savaşılacağını kendilerine bildirmiştir. Bunun üzerine Tebük Seferi sona erdiğinde Eyle halkının yöneticisi Yuhanna'nın Müslümanlar'la görüşmek üzere Terbük'e geldiği ve cizye vermek üzere antlaşma yaptığı bildirilmektedir.⁴⁵ Kimi kaynaklarda antlaşmanın içeriği ile ilgili bir bilgi mevcut olmamasına rağmen, bazı kaynaklarda; Eyle Halkının yıllık üç yüz dirhem cizye vermeye razı olduğu ayrıca kendi topraklarından geçen Müslümanlar'ı üç gün misafir etmeyi kabul ettikleri ve hiçbir şekilde Müslümanlar'ı kandırmamayı taahhüt ettikleri zikredilir.⁴⁶

⁴² Bu mektuplardan örnek için bkz. Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.42.

⁴³ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 37.

⁴⁴ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 118.

⁴⁵ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1990, c. IV, s. 165.

⁴⁶ Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi, "*el-Musannef*" Daru't-Te'sıl, Beyrut 2015, c. V, s. 173.

Cerbâ ve Erzuh: Arap yarımadasında bulunan bu iki köy, aynı Eyle halkı gibi, Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük seferine çıktığında buraya gelip Müslümanlar’la antlaşma yapmışlardır. Bu iki köy kabilesi yıllık yüz dinar cizye vergisi vermeyi kabul etmişlerdir.⁴⁷ Bazı kaynaklarda bildirildiğine göre hem Eyle halkından hem de Cerbâ ve Erzuh kabilelerinden “müşterek cizye” alınmıştır.

Müşterek cizye, cizye vergisinin fert bazında değil de, bir kabileden yıllık belli bir miktarın tahsil edilmesidir. Böyle bir yorum yapılmasını gerektiren unsur, bu üç kabileyle yapılan antlaşmada, nüfusları ne olursa olsun yıllık belli bir miktarın kabilelerden tahsil edilmesidir. Şayet antlaşmalarda, Eyle kabilesinin nüfusu üç yüz ise ve şahıs başına bir dinar denseseydi, o halde müşterek cizyeden bahsedilmezdi. Böyle olsaydı ibare gereğince her nüfus arttığında cizye miktarı da artacaktı. Ancak böyle bir olguya rastlanmamaktadır.⁴⁸

Maknâ: Maknâ halkı Yahudi dinine mensuptur. Cizye vergisinin tahsilinde İslâm Devleti’nin kolaylık ilkesini benimsediği, Maknâ Yahudileri üzerinde görülebilir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v), bu halkı cizyeyle mükellef tutarken, cizye vergisinin tahsili konusunda çeşitli uygulamalar kullanmıştır. Şöyle ki; meyvelerin, marangoz ürünlerinin, kadınların dokuduğu ipliklerin ve altınların dörtte birini Hz. Peygamber (s.a.v) tahsil etmiştir.⁴⁹ Buradan da anlaşılacağı gibi cizye nakdi olarak değil, aynî olarak tahsil edilmiştir.

Dûmetülcendel: Dûmetülcendel, Tebük’e yakın, Şam’a beş gecelik mesafede bir yerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük seferine çıktığı zaman, Hz. Halid b. Velid’i (ö. 21/642) bu kabilenin başkanı Ukeydir’e gönderdiği rivâyet edilmektedir. Bu kabilenin de Hz. Halid’e karşı cizye vermeye boyun eğdiği kaynaklarda zikredilmiştir.⁵⁰ Dûmetülcendel halkının Hristiyan olduğu bilinmekle beraber cizyenin miktarı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Teymâ: Teymâ, IV. yy İslâm coğrafyacıları tarafından Kuzeypatı Arabistan’ın en kalabalık yerleşim bölgesi diye tasvir edilir. Teymâ o sıralarda coğrafi güzellikleri ve ekonomik anlamda ön plana çıkmasıyla ün kazanmış bir bölgedir. 628 yılında cizye karşılığında barış yoluyla İslâm idaresine girmiştir.⁵¹

Bahreyn ve Çevresi: Cizyenin alınabilmesi için mükellef’in kitabî bir dine mensup olması gerekmektedir.⁵² Ancak, Hz. Peygamber’in (s.a.v) rivayetlerinden ve dört halife

⁴⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhu’l Büldân*, çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 68.

⁴⁸ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 119.

⁴⁹ Corcî Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Meğamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1971, c. I, s. 310.

⁵⁰ Ebu Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, s. 48.

⁵¹ Elnura Azizova, “Teyma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLI, s. 54.

⁵² Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, c. VII, s. 110.

dönemindeki uygulamalardan anlaşılacağı üzerine Mecusiler'den de cizye alındığından söz edilebilir. Esasen cizye âyetinde bahsedildiği gibi “kendilerine kitap verilenlerden ...” tabiri cizyenin Ehl-i Kitaptan alınacağını göstermektedir. Ancak, Mecusiler'den cizye vergisinin alınması, Ehl-i Kitap olanların kapsamını tartışmaya açmıştır. Mecusilerin Ehl-i Kitap olduğuyla alakalı Hz. Ali'nin rivayeti kaynaklarda mevcuttur.⁵³

Mecusiler'den cizye alınmasıyla alakalı detaylı değerlendirmeler üçüncü bölümde incelenecektir. Burada kısa bir şekilde değinmemizin sebebi Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında Bahreyn ve çevresinde, diğer dini gruplarla beraber belirli bir Mecusi nüfusunun olması sebebiyledir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Bahreyn yöneticilerine yazdığı mektuplarda Mecusi halktan cizye alınmasını emrettiği dikkat çekmektedir. Mesela Bahreyn'in çevresinde bulunan Hecer Mecusilerine Hz. Peygamber (s.a.v) yazdırdığı mektupta şöyle demektedir: ‘Kim ki İslâm'ı kabul ederse bu ondan kabul edilecektir; kim de bunu reddederse ona cizye konulacak, ancak kestiği yenilmeyecek ve kadınlarıyla evlenilmeyecektir.’⁵⁴

Bu çevreden alınan cizye miktarı konusunda genelde belirtilen tutar, bir dinar veya bu miktara eşit aynî bir maldır.⁵⁵

Yemen: Arabistan yarımadasının güneyinde bulunan Yemen, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında demografik yapısı Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den müteşekkildi. Hz. Peygamber (s.a.v) bu bölgeye Muaz b. Cebel'i vali olarak tayin etmiştir. Kaynaklarda görülmektedir ki Hz. Muaz'a yazılan pek çok mektupta bölge halkından cizye alınması istenmiştir. Bu mektuplardan birisinde Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Muâz'ı Yemen'e gönderdiğinde, her otuz sığıra bir sığır, her kırk sığırdan da üç yaşında bir deve ve her balığ erkeğe bir dinar –yahut bir dinar değerinde meârif kumaşı- cizye vergisi alınmasını emir buyurdu.⁵⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v) gönderdiği mektupların bazılarında, kadınlardan da cizye alınmasını istediği mevcuttur.⁵⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v) yukarıda incelediğimiz Maknâ ve Bahreyn bölgeleri hariç, bir bölgenin kadınlarını cizye ile mükellef tuttuğu kaynaklarda rastlanmamaktadır. Yemen ile ilgili rivâyetlere bakılınca, bazı âlimlerce kadınlardan cizye alınmasını istenen rivâyetler doğru olmadığı kanısına varılmıştır. Zeylaî (ö. 762/1360) *Nasbü'r-Raye* adlı eserinde, Yemenli kadınlardan cizye alınması ile alakalı rivâyetleri verdikten sonra bazı âlimlerin,

⁵³ Bu rivayeti görmek için bkz. Yakup b. İbrahim b. Habip el-Kufî, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul 1973, s. 212.

⁵⁴ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 46.

⁵⁵ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, s. 163.

⁵⁶ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 42.

⁵⁷ Yahya b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 80.

rivâyetlerde geçen “kadınlar” ibaresinin hatalı olduğunu belirttiklerini, zira İslâmi uygulamalarda kadınlara cizye ile alakalı bir şey gerekmediğini zikrettiklerini, söylemiştir.⁵⁸

Yukarıdaki rivâyette belirtildiği gibi Yemen halkından alınan cizye vergisinin miktarı bir dinar olarak belirlenmiştir. Bunun karşılığı olarak Yemen halkı, Allah ve Rasulü’nün himayesi altında olacaklardır.

Necran: Necran Güney Arabistan’da Yemen sınırında bulunan, nüfusu Hristiyanlardan oluşan bir yerleşim yeridir. Hz. Peygamber (s.a.v), Necran Hristiyanları’na Mekke’nin Fethi’nden sonra İslâm’a davet mektubu gönderdi; onlar da Hz. Peygamber’e (s.a.v) bir heyet yolladılar ve bu heyetle Hz. Peygamber (s.a.v) arasında onların cizye vermesi karşılığında antlaşma yapıldı.⁵⁹ Antlaşma maddelerince onlar cizyelerini aynî mal olarak da ödeyebileceklerdir.⁶⁰

Yine bu antlaşmaya göre Necran Hristiyanları’ndan, Müşterek cizye alındığı söylenebilir. Zira antlaşmanın ilk maddesine göre yılın belirli bir zamanında, belirli bir bedelin Müslümanlar’a verilmesi zikredilmiştir. Ancak bu antlaşmadaki bedelin, bazı âlimlere göre fidye olarak alındığı kaynaklarda belirtilmiştir.⁶¹ Âlimlerin büyük bir kısmına göre ise buradaki hükmün cizye olarak algılandığı görülmektedir. İbn Şihab’dan rivâyet edilmiştir ki “Bize anlatıldığına göre, Ehl-i Kitap’tan ilk olarak cizye verenler, Necran halkıdır...”⁶² Buna göre Necran halkından da cizye vergisi alınmıştır.

Bazı kaynaklarda zikredilmektedir ki, “bu antlaşma gayri müslimlerle yapılan ilk antlaşma olması hasebiyle daha sonraki yapılan antlaşmaların temelini teşkil etmektedir.”⁶³

Beni Tağlip: Beni Tağlip Hristiyanları’ı hakkında, diğer Ehl-i Kitap’tan farklı olarak bir uygulamanın varlığından söz edilir. Bununla alakalı Ubâde b. Numan Tağlibi’nin Hz. Ömer’e (ö. 23/644) şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

Şüphesiz Beni Tağlib’in savaşmaktaki üstün gücünü anladınız. Aynı zamanda onlar düşmana hudut komşusu bulunuyorlar. Eğer onlar düşmana arka çıkar yardımcı olurlarsa, düşmanla birlikte onlara karşı savaşmak oldukça güçleşir. Eğer onlarla bazı anlaşmalar yapmayı münasip görürsen bunu yap!

⁵⁸ Zeylaî, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbü’r-Raye*, Daru’l-Kıble li’s-Sekafeti’l-İslâmiyye, Cidde 1997, c.III, s. 446.

⁵⁹ Mustafa L. Bilge, “Necran”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 508.

⁶⁰ Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler, s. 124.

⁶¹ Ebu Yusuf, Cizyeyi tarif ederken şu ifadeleri kullanır: “Cizye, Beni Tağlip Hristiyanları ile bilhassa Necranlılar hariç Sevad, Hire ve diğer memleketlerde oturan Yahudi, Hristiyan, Mecusi, Saibe ve Samire gibi gayr-ı müslimlerden alınması vacip olan bir vergidir. Aynı zamanda Ebu Yusuf, eserin bir başka yerinde, “Necranlılarla fidye anlaşması” diye bir ibare kullanmaktadır. Bkz. Ebu Yusuf, *Kitâbü’l-Harâc*, s. 201.

⁶² Ebu Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, s. 42.

⁶³ Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (1986) s. 99.

Bunun üzerine Hz. Ömer, bundan böyle çocuklarından hiç birini vaftiz ettirmemeleri, Hristiyan yapmamaları ve kendilerinden alınan zekâtın, Müslümanlar'dan alınanın iki katı olması ve kendilerinden alınan cizyenin düşürülmesini içeren bir antlaşma yaptı.⁶⁴

Buradaki rivâyetin Hz. Ömer zamanında geçtiği anlaşılsa da, Beni Tağlib ile ilgili olarak Hz. Ömer'in kendi zamanında onlarla alakalı gelinen durumun temelini Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında atıldığı söylenebilir. Nitekim İbn Sa'd'ın, *Tabakâtı*'nda nakletmiş olduğu bilgiye göre, Beni Tağlib kabilesinden on altı kişilik bir grup Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek cizye vermek istemedikleri yönünde bir talepleri olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) kendileriyle, çocuklarını vaftiz ettirmemelerini şart koşarak, onların isteklerini olumlu karşılayan bir antlaşma yapmıştır.⁶⁵

1.3.4.2. Hz. Ebu Bekir Zamanında Cizye

Hz. Peygamber'in (s.a.v) yirmi üç yıllık peygamberlik vazifesinde üstlendiği din ve devlet idareciliğinde yapmış olduğu uygulamaların pek çoğu, doğru bir tetkik ile ilk halife Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) zamanında da uygulanmıştır. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında alınan zekât, Hz. Ebu Bekir zamanında isyan çıkmasına rağmen alınmaya devam etmiştir. Hz. Ebu Bekir dinden dönenlerle savaştıktan sonra orduyu ikiye ayırarak bir bölümünü İran'a, bir bölümünü de Bizans üzerine yollamıştır. İşte Hz. Ebu Bekir zamanında alınan cizye bu savaşlardan sonra toplanan vergilerdir. Hz. Ebu Bekir zamanında cizye vergisi alınan bölgeler şöyledir:

Hîre: Hîre, Hz. Ebu Bekir zamanında İran seferleri münasebetiyle fethedilmiş, orta Asya'ya giden yollarında üzerinde bulunduğu önemli bir coğrafi merkeze sahip yerleşim yeridir. Bu şehir Hz. Halid'e cizye karşılığında anlaşma yaparak teslim olmuştur. Yapılan antlaşmaya göre Hire halkı yıllık yüz bin veya seksen bin dirhem cizye ödeyecektir.⁶⁶

Ulleys, Bânikya ve Çevresi: Ulleys ve Bânikya İran seferleri esnasında Hz. Halid tarafından fethedilmiş topraklardır. Hz. Halid ile bir Dihkan⁶⁷ olan İbn Sâliba arasında bu çevreler için bir cizye antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmada, Hîreliler'le yapılan antlaşmada olduğu gibi müşterek cizye üzerinde anlaşmaya varılmıştır.⁶⁸

Hz. Ebu Bekir zamanında fetih hareketleri sebebiyle pek çok bölgeyle cizye antlaşması mevcuttur. Aynu't- Temr, Ânât, Tedmur, Busra, Anbâr ve Taberiye gibi yörelerle

⁶⁴ Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 197

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.I, s. 316.

⁶⁶ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 277.

⁶⁷ Dihkan: Sâsânîler'le Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabir.

⁶⁸ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 129.

gerek Hz. Halid b. Velid gerekse Şurahbil b. Hasene (ö. 18/639) gibi komutanlar vasıtasıyla cizye antlaşması yapılmıştır. Yapılan antlaşmaların şartları ve cizye miktarları şöyle zikredilmiştir:

Aynu't-Temr: Hz. Halid b. Velid ile savaştan bu bölge halkından bir kısmı öldürülmüş, bir kısmından da cizye alınmıştır.

Ânât: Ânâtlılar'la yapılan antlaşmanın maddeleri şu şekildedir;

- Kilise ve havralar yıkılmayacak.
- Namaz vakitleri hariç gece gündüz çan çalabilecekler.
- Bayram günlerinde haç çıkarabilecekler.
- Müslümanları üç gün misafir edecekler.
- Müslümanlar'a yol gösterecekler.⁶⁹

Tedmur: Hz. Halid'in Şam seferi esnasında antlaşma yaptığı yöre halkıdır. Halk Hz. Halid'ten eman istedi o da onlara Müslümanları misafir etmeleri ve kendilerine yiyecek vermeleri karşılığında eman verdi.⁷⁰

Busra: Hz. Halid, buradaki halkla, cizye miktarı olarak adam başına bir dinar ve bir cerip buğday almak üzere antlaşmaya varmıştır.⁷¹

Anbâr: Cerir b. Abdullah el- Beceli (ö. 51/671) veya Halid b. Velid eliyle fethedildiği rivayet edilir. Halkı ile seksen bin veya dört yüz bin üzerine cizye antlaşması yapılmıştır.⁷²

Taberîyye: Bu bölgeyi Şurahbil b. Hasene sulh yoluyla ele geçirmiştir. Yapılan antlaşmaya göre bölge halkı adam başına bir dinar cizye ödeyecektir.⁷³

1.3.4.3. Hz. Ömer Zamanında Cizye

Hz. Ebu Bekir zamanında başlatılan fetih hareketleri, Hz. Ömer zamanında genişleyerek devam etmiştir. Sonuçta İslâm orduları onun zamanında Sâsânî İmparatorluğuna tâbi Irak, İran ve Azerbaycan ile Bizans İmparatorluğuna tâbi Suriye, Cezîre, Filistin ve Mısır'ı İslâm topraklarına kattılar. Gerçekleştirilen fetihler sonucu ele geçirilen ganimetlerde büyük bir artış oldu.

⁶⁹ Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler, s. 130.

⁷⁰ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 131.

⁷¹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 133.

⁷² Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Daru's-Sâdir, Beyrut 1993, c. I, s. 258.

⁷³ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tarihu't-Taberi*, Daru't-Türas, Beyrut 1967, c. III, s. 444.

1.3.4.3.1. Irak (Sevad) ve Çevresi

Sevad ve Irak kelimelerinin aynı bölgeye isim olarak verildiği kaynaklarda zikredilmiştir. Ancak bazı coğrafyacılar göre Sevad, Irak arazisinden 35 fersah daha geniş olarak kabul edilirken, diğer bir kısım coğrafyacılar göre Irak, Sevad arazisinden 35 fersah daha geniştir.⁷⁴

Hiz. Ömer zamanında, kendisinden önceki devirlerde uygulanan fetih politikalarından farklı olarak fethedilen yerler, yerli halka bırakılmış buna karşılık bölge halkından harac ve cizye alınmıştır. Hiz. Peygamber (s.a.v) ve Hiz. Ebu Bekir zamanında cizye alınsa da fethedilen topraklar, savaşa katılan askerlere veriliyordu. Hiz. Ömer'in bu kararının bir gereği olarak Sevad bölgesinde cizye miktarları belirlenmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Irak bölgesinde cizye vermekle mükellef olan kişi yarım milyon civarındadır.⁷⁵ Hiz. Ömer zamanında bu bölge için görevli memur Osman b. Huneyf'tir. (ö. 41/661)

Osman b. Huneyf Sevad bölgesi için cizyeyi "Ergenlik çağına gelmiş erkeklerden yılda bir defa alınmak üzere, üç ayrı seviyede tespit etmiştir." Yine buradaki cizye miktarları, kişilerin servetlerine göre 48, 24 ve 12 dirhem olarak toplanılması kararlaştırılmıştır. Böyle bir uygulamanın Hiz. Ömer'in hilafeti süresince yalnızca bu bölgeye uygulandığı bilinmektedir. Kişinin hangi seviyeden cizye vereceği kıstasları şu şekilde belirlenmiştir. Hali vakti yerinde olan zenginler, beygirlere binen, parmaklarına altın yüzük takan dihhkanlar cizye vergisini 48 dirhem ödeyecekler; orta halli kimseler, orta halli tüccarlar cizye vergisini 24 dirhem ödeyecekler; fakir olanlar, çiftçi olanlar ve amelelik gibi işlerde çalışanlar cizye vergisini 12 dirhem ödeyeceklerdir.⁷⁶

Hiz. Ömer zamanında Irak bölgesinden üç kategoride cizye alınmasının sebebi olarak, bu bölgeye önceden hâkim olan Sasanî İmparatorluğunun uygulamış olduğu sistem üzerine devam etmek olduğu söylenebilir. Nitekim tarihi kayıtlarda adil hükümdar olarak nitelenen XX. Sasanî İmparatoru Enoşirvan'ın zamanında ıslah edilen vergi sitemine göre halktan, mâli durumlarına göre vergi alınırdı.⁷⁷ İşte bu hükümdarın uygulamış olduğu böyle bir yöntemi, Hiz. Ömer İslâm usullerine göre ıslah etmiş ve uygulamıştır.

Burada görüleceği gibi Hiz. Ömer zamanında, Hiz. Peygamber (s.a.v) ve Hiz. Ebu Bekir zamanından farklı olarak sabit bir cizye uygulaması yerine, kişiye göre farklılık arz eden bir uygulamadan söz edilir. Ancak bu sistem sadece Sevad bölgesi için geçerlidir. Yalnız bu uygulama nedenli, üçüncü bölümde görüleceği gibi Hanefîler ve Hanbelîler cizye verecek

⁷⁴ Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 43.

⁷⁵ Abdulaziz Dûrî, Hiz. Ömer'in Mali Düzenlemeleri (Irak Bölgesindeki) Vergiler, çev. Halil İbrahim Hançabey, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/2 (2014), s. 206.

⁷⁶ Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 134.

⁷⁷ Reyis, *el-Harac*, s. 85.

mükellefleri sınıflandırmışlardır. Osman b. Huneyf cizye toplama vakitleri geldiği zaman, bölge halkının sayımını yapar ve vergisini ödeyenlerin belli olması için kendilerine mühür verirdi.⁷⁸

Bu bölgede gayri müslimlerden cizye vergisi haricinde istenilen diğer bazı istekler şunlardır:

- Sevad bölgesine gelen misafirleri üç gün misafir edecekler.
- Müslümanlar'a yol gösterecekler.
- Müslümanlar aleyhine düşmana yardımcı olmayacaklar.
- Bir canı veya suçluyu himaye etmeyecekler.

Sevad halkı cizye vergisini ve bu maddeleri yerine getirdiklerinde İslâm Devletinin himayesi altında olacaklardır.⁷⁹ Sevad bölgesinde kişi başına düşen cizye miktarı yukarıda bahsettiğimiz şekildedir. Ancak bölgenin bazı yörelerinde evvelde de bahsetmiş olduğumuz müşterek cizye alınmaktadır. Bu bölgeler ve alınan cizye miktarları şu şekildedir:

Ramhürmüz: Ebu Musa el- Eş'ârî (ö. 42/662-63) tarafından fethedilmiştir. Bu bölge halkıyla sekiz yüz bin veya dokuz yüz bin dirhem cizye karşılığında anlaşma yapılmıştır.⁸⁰

Rey ve Kûmis: Hz. Ömer, nihâvend savaşından iki ay sonra, Kufe valisi Ammar b. Yasir'e (ö. 37/657) yazdığı mektupta, Rey ve Destebâ'ya ordu göndermesini emretmiştir. Yapılan savaşta İslâm ordusu muzaffer olmuş ve güçleri kırılan Rey ve Kûmis halkıyla anlaşma yapılmıştır. Ferhan b. Zeynebedî ile yapılan bu anlaşmada beş yüz bin dirhem cizye vergisi alınması kararlaştırılmıştır.⁸¹

Azerbaycan: Hüseyin b. Amr el- Erdebîlî yoluyla gelen bir rivâyette belirtildiğine göre, Nihâvend Savaşı'ndan sonra Hz. Huzeyfe (ö. 36/656), Azerbaycan halkıyla savaşmış ve bölge emirî Merzuban ile yıllık sekiz yüz bin dirhem cizye karşılığında anlaşmaya varmıştır. Zührî (ö. 124/742) yoluyla gelen başka bir rivâyette, Nihâvend Savaşı'ndan sonra Hz. Huzeyfe'nin komutasında Kufe halkı Azerbaycan'a yürümüş ve yöre halkıyla yıllık yüz bin dirhem cizye karşılığında anlaşma yapmıştır.⁸²

Hulvan-Karmâsin: Celûlâ savaşından sonra Haşim b. Utbe b. Ebî Vakkas, kuvvetli bir süvari birliğini, Cerir b. Abdullah el- Beceli'ye vermiş ve ona Hulvan'a yürümesini emretmiştir. Cerir, halkını serbest bırakmak, onların canlarına ve mallarına eman vermek,

⁷⁸ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 69.

⁷⁹ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 134.

⁸⁰ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 135.

⁸¹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 363.

⁸² Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 373.

yurtlarından kaçmak isteyenlere dokunulmamak şartıyla Hulvan'ı sulh yoluyla fethetmiştir. Yine aynı şartlarla beraber Karmâsin'de fethedilmiştir.⁸³

1.3.4.3.2. Suriye Bölgesi

Şam bölgesi fetihleri, Hz. Ebu Bekir zamanında irtidat olaylarının bastırılmasından sonra bu bölgeye asker gönderilerek başlamıştır. O dönemde Bizans toprakları içerisinde olan Suriye bölgesi, Hz. Ömer zamanındaki fetihlerle beraber İslâm topraklarına dâhil olmuştur. Suriye bölgesinde yapılan fetihler ve anlaşmalar şu şekildedir.

Dımeşk (Şam): Şam bölgesi fethedilirken kumandanın kim olduğu hakkında kaynaklarda belirtildiğine göre farklı rivâyetler vardır. Bazı kimseler, Hz. Halid'in Şam'ın muhasarası sırasında kumandan olduğunu, bu görevden muhasaranın sonlarına doğru Hz. Ömer tarafından azledildiğini belirtirler. İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923) rivâyet ettiğine göre Hz. Ömer, Halid b. Velid'i görevden almış yerine Ebu Ubeyde b. Cerran'ı atamıştır. Ancak Ebu Ubeyde hayâ ettiğinden dolayı başkomutan olduğunu Halid'e söylememiştir. İki taraf arasındaki ilk antlaşma Halid b. Velid tarafından yapılmıştır.⁸⁴ Bu bilgiler ışığında Rumlar'la ilk anlaşmayı yapan Hz. Halid olmuştur. Bu anlaşma şöyledir:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Halid b. Velîd'in şehre girdiği zaman Dımeşk halkına verdiği antlaşmadır. O, canları, malları, kiliseleri, şehirlerinin surları ve evlerinin yıkılmayacağı ve iskân edilmeyeceğine dair kendilerine eman vermiştir. Onlar, bu şartlarla Allah'ın ahdi ve O'nun elçisinin, halifelerinin ve müminlerin zimmetindedirler. Onlara, eğer cizyelerini öderlerse, yalnızca iyilikle muamele yapılacaktır.⁸⁵

Yukarıda Hz. Halid'in yaptığı anlaşmaya ilaveten, Hz. Ömer'in Suriye kuvvetleri genel komutanlığına getirdiği Hz. Ebu Ubeyde'nin de bölge halkıyla yaptığı bir anlaşma kaynaklarda mevcuttur. Bu antlaşmaya göre bölgede mevcut kilise ve havralar Müslümanlar tarafından yıkılmayacak, buna karşılık Rumalar Müslümanlar'a ve dinlerine saygılı davranacaklardır. Aynı zamanda da Rumlar cizye ödemekle mükelleftirler.⁸⁶

Hem Hz. Halid'in hem de Hz. Ebu Ubeyde'nin yaptığı anlaşmalara bakarsak Hz. Halid'in yaptığı anlaşmanın daha genel ifadelerle yapıldığı anlaşılabilmektedir. Bu durum, yapılan bu anlaşmanın savaş bitiminde seri bir şekilde yapılmasından kaynaklanmış olabilir. Yapılan anlaşmalarda cizye alınması zikredilmiş olmasına rağmen, miktarı konusunda anlaşma metinlerinde bir ibareye rastlanılmamaktadır. Ancak el-Evzâi (ö. 157/774) yoluyla gelen bir rivâyette:

⁸³ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 343.

⁸⁴ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, c. III, s. 435.

⁸⁵ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s.143.

⁸⁶ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 140.

Başlangıçta Şam'daki cizye, her şahıs için bir dinar idi. Sonradan Ömer b. el-Hattab, kendilerine altın olanlardan dört dinar, gümüş parası olanlardan da kırk dirhem cizye alınmasını kararlaştırdı. Ayrıca o zimmîleri, çok zenginler, çok fakirler ve orta halliler olmak üzere sınıflara ayırmıştır.⁸⁷

Ayrıca bazı râvilerin söylediklerine göre, Hz. Halid, Dimeşk halkıyla her erkekten bir dinar cizye ile Müslümanlar'a yiyecek olarak bir cerip⁸⁸ buğday, sirke ve zeytinyağı vermek suretiyle anlaşma yapmıştır. Yine Nâfi (ö. 117/735) yoluyla gelen bir rivâyette şöyle zikredilmiştir:

Hz. Ömer, orduların kumandanlarına mektup yazıp onlara: “Sakal tıraşı olan herkesten (ergenlik çağına gelen) cizye almalarını ve bunun gümüş parası olanlardan kırk dirhem, altını olanlardan ise dört dinar şeklinde tespit etmelerini, ayrıca zimmîlerden, Şam ve Cezire'deki Müslümanların her birinin yiyeceğine karşılık olmak üzere her ay, iki müdd buğday, üç kış zeytinyağı ve miktarının ne kadar olduğu bilinmediği et yağı ve bal almalarını emretmiştir.⁸⁹

Baalbek: Baalbek, Hz. Ömer devrinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından Dimeşk'in fethinden sonra barış yoluyla alınarak İslâm topraklarına katıldı ve antlaşma yapıldı.⁹⁰ Bu anlaşmaya göre Baalbek halk cizye ve haraç verecektir. Cizye miktarı olarak, kaynaklarda belirtilen bilgilere göre Şam için kabul edilen dört dinar (altını olanlar için), veya kırk dirhem (gümüşü olanlar için) ile yiyecek maddeleridir.⁹¹

Humus (Hums): Humus şehri, Şam'ın fethinden sonra Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından bölgeye Halid b. Velid komutasında asker gönderilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Humus halkı ile Hz. Halid savaştıktan sonra, bölge halkı geri çekilmiş ve anlaşmaya razı olmuştur. Yapılan anlaşmaya göre Humuslular yıllık yüz yetmiş bin dinar cizye vermeyi kabul etmişlerdir.⁹²

Humus bölgesinde cizyenin durumuyla ilgili ilginç bir olay göze çarpar. Bu olay cizyenin Humus halkına iade edilmesidir. Bunun nedeni cizyenin alınmasına sebep teşkil eden güvenliklerinin, İslâm Devletince korunamaması endişesidir. Bu konu üçüncü bölümde işlenecektir.

Haleb: Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın emrindeki İslâm ordusu Kınnesrin'in fethinden sonra Halep üzerine yürümüştür. Öncü birliklerinin başında İyaz b. Ganm el-Fihri (ö. 20/641) bulunuyordu. Şehir dışında adını Haleb denilen yerde yaşayan Tenüh ve diğer bazı Arap kabileleri İyaz b. Ganm'e itaat etmişlerdir. Şehir halkı da kısa bir müddet sonra canına, mallarına ve surlarla binalara dokunulmaması şartıyla eman dilemiş, İyaz b. Ganm, cizye

⁸⁷ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 146.

⁸⁸ Cerip: Arap memleketlerinde kullanılan bir çeşit ölçek.

⁸⁹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 147.

⁹⁰ İdris Bostan, “Ba'lebek” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.V, s.9.

⁹¹ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 141-142.

⁹² Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 153.

vermeye razı olmaları üzerine isteklerini kabul etmiş ve kendileriyle bir antlaşma yapmıştır. Daha sonra Ebu Ubeyde, Antakya'ya hareket etmesinden faydalanan Halep halkı, yapılan bu anlaşmayı bozmuştur. Bunun üzerine Ebu Ubeyde tekrar İyâz b. Ganm ve Habib b. Mesleme'yi (ö. 42/662) Halep'e yollamış, onlar da, ilk anlaşmadaki şartlara riâyet etmek üzere yeniden şehri fethetmişlerdir. Cizye miktarı olarak da, yine dört dinar ve yiyecek maddelerinin ilave edilmesi olarak belirlenmiştir.⁹³

Antakya: Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halep'i fethettikten sonra Antakya üzerine yürümüştür. Bazı çatışmaların ardından bölge halkı antlaşmaya razı oldu ve kendileriyle ergenlik çağına gelenlerden cizye olarak, bir dinar ile bir cerib buğday alınmasını kararlaştırıldı.⁹⁴

Cerâcime: Cerâcime halkı, Lükâm Dağı'nda, Karaboya Madeni yanındaki, Beyyâs ile Bûkâ arasındaki şehirde yaşıyordu. Bu halka Curcûme de denilir. Onların idaresi, Rumların Şam ve Antakya'yı istila etmesiyle, Antakya patrik ve valisine verilmişti.⁹⁵

Ebu Ubeyde, Antakya'yı fethettikten sonra Cerâcime halkı, canlarından emin olamadıklarından dolayı Rumlar'a sığınmayı düşündüler. Müslümanlar, onların bu durumunu anlamadıkları gibi, onlarda durumlarını Müslümanlar'a duyurmadılar. Ancak Antakya halkı, Müslümanlar'la yapmış olduğu anlaşmayı bozunca, Ebu Ubeyde, onların üzerine orayı fethetmesi için ikinci bir ordu gönderdi. Bölge fethedildikten sonra, vali olarak Habib b. Mesleme el-Fihri atandı. O da Cerâcime'ye yürüdü; halk onunla savaş yapmadı, bunun yerine Habib b. Mesleme ile antlaşmaya razı oldular. Yapılan antlaşmaya göre onlar, Müslümanların yardımcıları Lükâm dağında gözcüleri ve cephanecileri olacaklardır. Ayrıca kendilerinden cizye alınmayacak; birlikte savaştıklarında, onlar düşmanlarından öldürdükleri kimselerin üzerlerindeki eşyalarını alacaklardır. Onların şehirlerindeki tüccarlar, ücretle çalışanlar ile Nebatlılar ve başkalarından onlara tâbi olanlar ve köylerde oturanlar bu antlaşmaya dâhil oldular.⁹⁶

Bu antlaşmaya göre, beraber savaşmak cizye yerine geçmektedir.⁹⁷ Cizyenin savaşılabilecek gayri müslimlerden, savaşmaması karşılığında alınan baş vergisi olduğu düşünüldüğünde, savaşan zımmîlerden bu verginin düşmesi olağandır. Benzer bir uygulama Filistin'de oturan Sâmîrilerle yapılan antlaşmada da görülmekte; onlar da cizye vermek yerine Müslümanlar'a ajanlık yapmayı kabul etmişlerdir.⁹⁸

⁹³ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 143.

⁹⁴ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 172.

⁹⁵ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 185.

⁹⁶ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 185.

⁹⁷ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn*, s. 155-156.

⁹⁸ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 144.

Lâzkiyye: Lâzkiyye, Humus'un fethedilmesinden sonra, Ebu Ubeyde'nin bu bölgeye yönelmesiyle fethedilmiş bir Suriye şehridir. Ebu Ubeyde, Humus'a vekil olarak Ubade b. es-Sâmit el-Ensâri'yi (ö. 34/654) vekil bırakıp Lâzkiyye'ye doğru harekete geçmiş; ancak buranın ele geçirilmesinin zorluğunu anlayınca bir oyunla burayı fethetmiştir. Şehir böylece savaşa ele geçirilmiş ve Hz. Ebu Ubeyde, kaleye girmiştir. Bunun üzerine Lâzkiyye'deki Hristiyanlardan bir kısmı el-Yüseyyid denilen bölgeye kaçtı; daha sonrada topraklarına dönmek üzere eman talebinde bulundular. Müslümanlar, Lâzkiyye'de Ubâde'nin emriyle bir cami yaptırdılar.⁹⁹ Lâzkiyye halkıyla “müşterek cizye” alınması anlaşmasına varılmıştır. Ancak kaynaklarda alınacak olan cizyenin miktarıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.¹⁰⁰

Beytü'l-Makdis: Beytü'l-Makdis ve Kudüs için İslâmi kaynaklarda İliya tabiri de kullanılmaktadır.¹⁰¹ Beytü'l-Makdis, Hristiyanlar ve Yahudiler için olduğu kadar, Müslümanlar için kendisine yüklenen kutsal anlam itibariyle çok önemli bir yerleşim merkezidir. Bu kutsallığının yanında Kudüs ve dolayısıyla Filistin, Arap yarımadasının dünyaya açılan kapılarının önünde bulunuyordu. Yani Kudüs, Arap yarımadasından fıskıran İslâm fütuhatının tabii mecrasının üzerinde bulunuyordu ve ilk çağlardan beri Arabistan'dan gelen göç dalgaları ile adeta Arap etki alanı içerisinde idi.¹⁰²

Bölgenin fethi, H. 16. yılda Kinnesrin ve çevresinin fethinden sonra Amr b. el-Âs (ö. 43/664) ve Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak Kudüs halkı Bizzat Hz. Ömer ile antlaşmak istediklerinden dolayı Hz. Ömer Medine'den buraya gelmiş ve Kudüs halkıyla antlaşmıştır. Bu antlaşma hakkında İbn A'sem el-Kûfi (ö. 320/932) “Hz. Ömer'in verdiği ‘emân-nâme’ olarak günümüze kadar gelmiştir” diyerek varlığından söz etmiştir.¹⁰³

Hz. Ömer'in Kudüs halkına vermiş olduğu “eman-name”ye göre Kudüs halkı diğer şehirlerin halkı gibi cizye vereceklerdir.

Ludd: Amr b. el-Âsi, Hz. Ebu Bekir halifeliğinde, Gazze'yi, arkasından da Sebastiyi ve Nablus'u fethetti. Bu şehirde oturanlarla yapılan anlaşmalarda, onların canları, malları ve evleri için eman verdi. Hz. Amr, daha sonra, Ludd şehri ve topraklarını Yübnâ, Amvâs ve Beyt-i Cibrin'i fethetti.

⁹⁹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 155.

¹⁰⁰ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 144.

¹⁰¹ Örnekler için bkz. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 144, Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 162.

¹⁰² Muammer Gül, Müslümanların Kudüs'ü Fethi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2001), s. 48.

¹⁰³ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi el-Ahbârî, *Kitâbü'l-Fütûh*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1991, c.I, s.227.

1.3.4.3.3. Cezire Bölgesi

Cezîre Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağlaması itibariyle büyük tarihî ve stratejik bir öneme sahiptir. Bölge, Sasâniler ve Bizanslılar gibi büyük devletler arasındaki mücadeleye tanıklık etmiştir. İslâm'ın ortaya çıktığı sıralarda bu iki devlet arasında bölge gidip gelmekteydi. Hz. Ömer zamanında Suriye ve Irak'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine bölgedeki Bizans ve Sâsânî kuvvetlerinin devlet merkezleriyle irtibatı azalmıştı. Cezire bölgesi, Hz. Ömer'in emriyle Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından fethedilmiştir.¹⁰⁴ Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın görevlendirmesiyle bölgeye giren İyâz b. Ganm (ö. 20/641) yöre halkıyla şu maddeleri içeren bir anlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre onlar cizyelerini verdiği ve Müslümanlar'ın inançlarına saygı gösterdiği müddetçe zulme uğramayacaklardır.¹⁰⁵ Cezire bölgesinde bölge halkından kişi başına bir dinar ve iki müdd buğday alınmıştır. Kaynaklardan anlaşılmaktadır ki bu miktarlar belirlenirken cizye ile mükellef olan herkes eşit seviyede kabul edilmiştir. Yani köylü ve şehirli, zengin ve fakir bir tutulmuştur.¹⁰⁶

Cezire bölgesi ile antlaşmayı yaptığı zaman İyâz b. Ganm, Suriye bölgesi genel komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah'a bu antlaşmayı yaptığına dair bir mektup yolladı; bu mektup üzerinde Muâz b. Cebel'in ifade ettiği görüşler dikkat çekicidir. Cizye miktarıyla ilgili olan bu görüşler şu şekildedir:

Eğer sen, muayyen bir şeye karşılık onların sulh talebini kabul ederde onlar o miktarı ödemekten aciz kalırlarsa, onları öldürmeye hakkın yoktur. O halde, ödenmesini şart koştuğun muayyen miktarın iptalinden başka çıkar yol bulamazsın. Eğer onlar bu miktarı kolaylıkla öderlerse, o vakit de Allah'ın emri olan zillate duçar olmaksızın vergileri öderler ki bu da matlup değildir. Onların sulh talebini kabul et. Vergi hususunda da güçlerinin yeteceği miktarı vermelerini şart koş. Böyle yaparsan, zenginde olsalar, fakirde düşseler onlara, güçlerinin üzerinde bir yük yüklemiş olmazsın. Ve senin şartın tamam olur, netice itibariyle anlaşmanın iptal edilecek bir tarafı kalmaz.¹⁰⁷

Hz. Muaz'ın bu görüşleri İslâm'da cizye uygulamasının en somut örneğidir. Buna göre İslâm, gayri müslim vatandaşlardan cizye alarak, devlet için belli bir maslahatı gaye edinmiş ve bunu gerçekleştirirken de asla zulmetmemiştir. İslâm'ın bu vergiyi gayri müslimlere yüklemekle alelâde bir tutum sergilediğini söylemek yanlış olur.

Ruha (Urfa): İyâz b. Ganm tarafından fethedilen bölgede, Cezire bölgesi için saymış olduğumuz anlaşma maddelerinin tamamı bu yöre halkı içinde geçerlidir. İyâz b. Ganm, Urfa

¹⁰⁴ Ramazan Şeşen, "Cezire", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.VII, s. 510.

¹⁰⁵ Mevlüt Koyuncu, İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslâmlaşma Süreci, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/1 (2008), s. 136.

¹⁰⁶ Abdulaziz Dûrî, *Hz. Ömer'in Mali Düzenlemeleri (Irak Bölgesindeki) Vergiler*, s. 215.

¹⁰⁷ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 148.

halkı için râvîler'in bir kısmına göre, belirli bir miktar; bazı râvîlere göre de, güçlerinin yettiği miktar cizye vergisi yüklemiştir.¹⁰⁸

Rakka: İyâz b. Ganm ordusuyla birlikte Rakka'ya ilerledi ve buranın kapılarından birisi olan Ruha kapısı önünde savaşmak üzere indi. Bir müddet Müslümanlar'a ok ve taş atıldı; bazıları bu atışlar altında yaralandı. Bunun üzerine İyaz ok ve taşların yetişemeyeceği bir yere kadar çekildi. Sonra atına bindi; şehrin etrafını dolaştı ve kapıların önüne gözcüler koydu. Sonra ordugâhına döndü ve akıncılar gönderdi. Bu akıncılar, köylerden esirler ve pek çok yiyecek getirmeye başladılar. Bu yiyecekler şehre girmeyince kuşatmanın beş veya altıncı gününde Rakka halkı eman istedi. İyâz b. Ganm şehre girdikten sonra şu anlaşmayı, şehir Patriğiyle yaptı:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla; Bu İyâz b. Ganm'ın Rakka halkına şehre girdiği gün verdiği mektuptur. O, üzerlerine konulan cizyeyi verdikleri, hıyanet etmedikleri, yeniden kilise ve manastır yapmadıkları, açıkça çan çalmadıkları, paskalya kutlamadıkları ve haç göstermedikleri sürece; canlarına ve mallarına dokunulmamak, kiliseleri yıkılmamak ve oturulmamak üzere kendilerine eman verdi. Allah şahit oldu; şahit olarak Allah yeter.¹⁰⁹

İyâz b. Ganm cizye miktarını, her erkeğe yılda bir dinar olarak kararlaştırdı. Kadın ve çocuklar ise bu vergiden muaf tutuldu. Bir dinar'ın yanında birkaç kafız buğday ile bir miktar zeytinyağı, sirke ve bal vermelerini de kararlaştırdı. Muaviye halife olunca, bu yiyecek maddelerini nakde çevirdi.¹¹⁰

Re'su'l-Ayn: Bu bölge İyaz'a teslim olmadı; Hz. Ömer'in Cezire valisi Umeyr b. Sa'd, şehir halkının yaptığı şiddetli bir savaştan sonra, orasını silah zoruyla fethetti. Müslümanlar bundan sonra, toprakların şehir halkına iade edilmesi, adam başına dört dinar cizye konulması ve kadın ve çocukların esir edilmemesi şartıyla onlarla anlaştılar.¹¹¹

Cezire bölgesiyle alakalı olarak, bu dört anlaşma şehirde fethedilen diğer bölgelerin anlaşmalarının ana unsurunu teşkil eder. Buna göre Seruc, Re'skeyfâ, Tell Mevzen, Tur-Abdin'i, Mardin Kalesi ve Bitlis gibi Cezire bölgesi yakınındaki yerler yukarıda saydığımız dört antlaşmanın maddeleri ile ele geçirilmiştir.¹¹²

Cezire bölgesinde, anlatılan bu yörelerden ayrı olarak bir de Beni Tağlip Hristiyanları ile ilgili rivâyetler vardır. Bu bölge halkı ile olan vergi anlaşmalarını, Hz. Peygamber (s.a.v) dönemini incelerken de bahsetmiştik. Ancak orada da söylediğimiz gibi, o rivâyetlerin Hz. Ömer zamanından bahsettiği aşîkârdır. Buna göre Beni Tağlip Hristiyanlar'ından cizye

¹⁰⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, c. I, s. 252.

¹⁰⁹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 201.

¹¹⁰ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 201.

¹¹¹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 205.

¹¹² Bu bölgelerin fetihleri için bkz. Belazuri *Fütuhu'l Büldân*, s. 204.

alınmayacak bunun yerine onlar, Müslümanlar'a göre iki kat daha fazla vergi ödeyeceklerdir. Bunun olabilirliğini yukarıda da bahsetmiştik. Ancak burada üzerinde değinmek istediğimiz husus bazı müsteşriklerin, böyle yapmasıyla Hz. Ömer'i Arap milliyetçiliğinin önderi olmakla itham etmesidir. Şunu hemen belirtelim ki biz, böyle bir olgunun doğruluğuna inanmıyoruz; zira bizim görüşümüzü destekleyecek mahiyette veriler kaynaklarda mevcuttur. Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer, cizyenin iskat edilmesi karşılığında, normalde ödeyecekleri vergiye karşın iki kat daha fazla vergi vereceklerini, çocuklarını vaftiz etmemelerini şart koşturmuştur. Bu şartlar ise Arap olan Beni Tağlip Hristiyanları için daha ağır şartlardır. Kaldı ki Hz. Ömer buna benzer başka Arap kabilelerinden cizye almıştır. O halde Beni Tağlip Hristiyanları'nın neden daha ağır şartları kabul edipte, cizye vermeyi istemedikleri sorusu incelenmeye değer bir husustur.

Rivâyetlere göre Beni Tağlip Hristiyanları cizye ödemekten nefret ederlerdi. Yine anlaşılmaktadır ki bunun sebebi, Araplar arasında Cizyenin alçaltıcı bir unsur olarak değerlendirilmesidir. Zira Arap geleneğine göre, bir erkeğin savaş olduğu zaman bu savaşa katılmaması hayâ edilecek bir durumdur. Cizye vergisi ise savaşa katılmayan gayri müslim vatandaşlardan alınan bir vergidir.

Yapılan yorumlardan birisine göre, Beni Tağlip Hristiyanları İslâm'dan önce, Bizanslılar tarafından cizye ödemekten muaf tutulmuşlardı. Bunlar İslâm hâkimiyetine geçerken de aynı imtiyazın devam etmesini istemişlerdir. Onlar için bir "asalet" alâmeti şeklinde telakki edilen bu imtiyazın, kendi çevrelerinde önemli bir unsur olduğunu düşünmek gerekir.¹¹³ İslâm'dan önce cizyenin varlığı bilindiği ve Araplarında cizye vermek istememesi düşünüldüğünde bu yorumun doğru bir yorum olduğu bizce de geçerlidir. Konunun Müslümanlar açısından değerlendirilmesini, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanını yazarken incelemiştik. Ona ilaveten ekleyebileceğimiz bir hususta şudur ki; Hz. Ömer, bu kabilenin şayet bu şartı kabul edilmezse düşman saflarına katılabileceğini düşünmüş ve onlardan cizyeyi düşürmüştür.

Mezhep âlimlerince de değinilmiş olan bu konu hakkında en genel manasıyla şu ifadeler zikredilmektedir: "Cizye, Benî Tağlib Hristiyanları'ndan alınmaz. Bunun yerine onlardan Müslümanlardan alınan bir benzeri olan mallarının, hayvanlarının ve mahsullerinin zekâtı iki kat olarak alınır." Bunun sebebi olarak da Hz. Ömer'in Benî Tağlib kabilesine bu şekilde yaptığı zikredilir.¹¹⁴

¹¹³ Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 160.

¹¹⁴ İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, Daru Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1997, c. XIII, s. 223.

1.3.4.3.4. Mısır Bölgesi

Ürdün ve Filistin fetihleri tamamlandıktan sonra bölge Amr b. el-Âs komutasındaki bir ordu eliyle fethedilmiştir. Bu fethhte Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîler'in yardımı etkili olmuştur.¹¹⁵

Hız. Amr b. Âs Mısır fethine ilk olarak Bülbeys Kalesiyle başladı. Hız. Amr burayı muhafaza ettiğı zaman, bu kalede Kıptîler'in lideri Mukavkıs'ın kızı Ermanuse ve damadı Kosntantin'de vardı. Kale fethedilirken çok sayıda Rum askerî öldürüldüğü gibi, birçok esir ve ganimet ele geçirildi. Esirler arasında bulunan Ermanuse Amr b. el-Âs tarafından onuruna yakışır bir şekilde babası Mukavkıs'a gönderildi.¹¹⁶

Babilon (Bülbeys) kalesinin fethedilmesinden sonra, Mısır valisi Mukavkıs, Müslümanların komutanı ile anlaşmak istedi. Mukavkıs teklifinde Suriye'deki anlaşmalar gibi, cizye ve haraç ödemeyi istediklerini, ayrıca kendilerinin öldürölmemelerini, sürölmemelerini ve esir edilmemelerini istemiştir. Valinin bu teklifini kabul eden Amr, konuyu görüşüp tartıştıktan sonra aşağıda ki esasları tespit etmiştir:

- Ergenlik çağına gelmiş her erkekten iki dinar cizye alınmasını kararlaştırmıştır. Kadınların, çocukların, fakirlerin, güçsüz ve din adamlarının bu vergiden muaf tutulduğu rivâyet edilmiştir.
- Müslümanların geçinmeleri için, toprak sahiplerinden ayrıca 3 irdebb buğday, 2 kıst zeytinyağı, aynı miktarda bal ve sirke alınmasını ve bunların "Daru'r-Rızk" isimli depoya teslimini istemiştir.
- Müslüman askerlerin her biri için, yılda bir defa olmak üzere kaba çuhadan birer cübbe veya bunun yerine, kıptî kaftanı şeklinde cübbe, birer bornoz, sarık don ayakkabı verilmesini de kararlaştırmıştır.
- Bu şartları yerine getirdikleri takdirde, kendilerinin, kadın ve çocuklarının satılmayacağına, esir edilmeyeceğine, mal ve hazinelerinin kendilerine bırakılacağına dair bir "belge" verilmiştir.¹¹⁷
- Haliçlerin açılması, köprülerin kurulması ve adalara geçişten sorumlu tutulacaklardır.
- Gayri Müslim halkın, cizye alınırken, boyunlarına kurşun mühür vurulması, kemerlerini göstermeleri, kâküllelerini kesmeleri hürmet için eşeğe binmeleri, elbiselerinin Müslümanlarınkine benzememesi de kendilerinden istenmiştir.¹¹⁸

Bu anlaşma metni daha sonra tasdik etmesi için Hız. Ömer'e gönderildi. Hız. Ömer'in de bunu onaylamasıyla Mısır fethedilmiş oldu.

Gayri müslimlerin kendilerine has kıyafet giymelerini belirten şartlar kaynaklarda zikredilmiştir. Bunun sebebi olarak, gayri müslimlerin Müslümanlar'a benzememesi gerektiğı zikredilebilir. Zira devrin şart ve koşulları düşünüldüğünde, gayri müslimlerin kendilerine

¹¹⁵ Âdem Apak, Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Feth Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 10/2 (2001), s. 153.

¹¹⁶ Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed, *el-Hitâtü'l-Makrîziyye*, Dar'u Sâdır, Beyrut, c. I, s. 184.

¹¹⁷ Fayda, Hız. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler, s. 162.

¹¹⁸ Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülhakem Ebu'l-Kasım el-Mısırî, *Futuhu Mısır ve'l-Mağrip*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2004, s. 177-178.

has görev ve sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları yaptırım gücüne sahip olan kurum İslâm Devletinin kendisidir. O halde İslâm Devleti bu iki grubu ayırmak için böyle bir yöntem takip etmiştir. Yoksa İslâm Devletinin amacı zimmîleri belirli bir şekle sokmaya mecbur etmek değildir. Ayrıca cizye vermiş olan zimmî vatandaşın, cizye verdiği belli olması içinde kendilerinde bir alamet olarak boyunlarına mühür vurulmuştur.

Yukarıdaki anlaşmanın yanı sıra bazı kaynaklarda Babilon fethi tamamlandıktan sonra Müslümanların komutanı Mukavkıs ile yaptığı özel bir anlaşmayla da Kıptîler'in daha sonraki fetihlerde Müslümanlar'a kılavuzluk hizmetleri sağlamalarını temin etti. Kıptîler, İskenderiye yollarını ve Rumlar'ın kaçarken yıktıkları köprüleri tamir ettikleri gibi, ordunun yol boyunca yiyecek ihtiyacını da karşıladılar. Bu şekilde yeni müttefiklerinin yardımını alan Müslümanlar Akdeniz kıyısına doğru harekete geçerek kısa sürede İskenderiye, Berka ve Trablusgarb başta olmak üzere bütün önemli merkezleri ele geçirip Kuzey Afrika sınırına kadar ulaştılar. Bu noktada Berka ve İskenderiye ile yapılan anlaşmalar dikkate değerdir.

İskenderiye: İskenderiye, Akdeniz sahilinde Nil'in kollarıyla pek çok haliçlere sahip eski bir şehirdir. Buranın fethi, Amr b. el-Âs tarafından şöyle gerçekleştirilmiştir:

H. Ömer Amr b. el-Âs'tan İskenderiye'nin fethini gerçekleştirmesini istedi. Bunu üzerine Amr b. el-Âs H. 21. yılında İskenderiye'ye sefer düzenledi. Çeşitli yerleri fethederek İskenderiye'ye kadar geldi. Bu noktada Mukavkıs'ı bu bölgenin komutanına sulh yapmak amacıyla gönderdi. Ancak bu teklifi reddedilince bölge fethedilesiye kadar savaştı ve sonunda galip geldi.¹¹⁹

Bu rivâyetlerin yanında, İskenderiye'nin fethedilmesiyle ilgili farklı rivâyetlerde kaynaklarda mevcuttur. Ancak orası fethedildikten sonra genel kanaat, oranın halkından on üç bin dinar cizye alındığı yönündedir. Bunun yanında yapılan anlaşmadaki diğer maddelere göre; "İskenderiye'deki kiliseler himaye edilecek, yine İskenderiye'deki Yahudilerin kalmasına müsaade edilecektir."¹²⁰ Şehir bu şekilde ele geçirildikten sonra Amr b. el-Âs, H. Ömer'e mektup yazarak buranın ele geçirildiğini söylemiştir.¹²¹

Berka: Mısır ile İfrikiye arasında yer alan ve Rumlarca Antabulus olarak bilinen bir sahil şehridir. İskenderiye'nin fethinden sonra İslâm orduları kumandanı Amr b. el-Âs, Kuzey Afrika kıyıları boyunca batıya doğru fetihlerini genişletmek ve İslâm'ı yaymak gayesiyle Berka'ya yöneldi. Amr b. el-Âs Mısır'ın fethini tamamlamadan önce keşif için Ukbe b. Nâfi'i Berka taraflarına yollamıştı. Ordusu ile Berka'ya geldiğinde ise buranın halkına barış yapmak

¹¹⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm*, Dar'u Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1990, c. III, s. 224.

¹²⁰ Fayda, H. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler, s. 164.

¹²¹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 247.

üzere haber gönderdi, onlar da teklifi kabul ederek İslâm ordusuyla savaşmadılar.¹²² Yapılan anlaşmaya göre Berka halkı yıllık on üç bin dinar cizye ödeyecektir.

Berka halkıyla yapılan anlaşmaya göre, şehir halkından vergi toplamak için, cizye âmilleri görevlendirilmeyecek, halk kendileri bizzat vergilerini Mısır'a getireceklerdir. Dikkat çeken ilginç bir olay ise Berka'lılar cizyelerini ödemek için isterlerse çocuklarını satabilecekleri ifade edilmektedir.¹²³

Burada dikkat çeken durum, neden diğer bölgeler için böyle bir şartın konulmadığı sadece Berka halkı için bu şartın söz konusu olduğudur. Bu noktadan durum incelendiği zaman bu şartın, Müslümanlar tarafından gelmediği anlaşılmaktadır. Ebu Ubeyd el- Kasım b. Sellam (ö. 224/838) yoluyla gelen bir rivâyette Nubeliler hakkında şöyle denmiştir: “Ehl-i Sulhten kim ki çocuğunu satar ondan bunu satın almakta bir beis yoktur.”¹²⁴ Yahya b. Said el-Ensârî bu görüştedir. Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki çocuk satmak o yörede bilinen ve tatbik edilen bir uygulamadır. Ancak bu olaya âlimler tereddütlü bir şekilde yaklaşmışlardır. Mesela el-Leys b. Sa'd, “şayet onlar köle bile olsalar, çocuk ve kadınlarını bunun için satmaları helal değildir.” diyerek bu rivâyetin doğru olmadığını ima etmiştir. Keza Ebu Ubeyd'de anlaşma bir emândır; onlar nasıl köleleştirilir? Demesiyle bu haberin doğru olmadığını belirtmiştir.¹²⁵ Bir başka rivayette Berka bölgesinin Amr b. el-Âs eliyle fethedildiği ve on üç bin dinar cizye vermeye razı oldukları söylenmiştir.¹²⁶

Benzer bir olayın Hz. Osman zamanında da yaşandığı kaynaklarda belirtilmiştir. Buna göre: Mısır valisi Amr'ın yerine tayin edilen Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'in (ö. 36/656-57) Nube halkıyla yaptığı savaştan sonra gerçekleştirilen anlaşmada, cizye yerine her yıl üç yüz köle verilmesi şart koşulmuştur.¹²⁷

Bütün bu rivâyetlerden ve yorumlardan sonra anlaşılmaktadır ki çocuk satarak cizye ödeme şartı, Müslümanlar tarafından öne sürülmemiş, sadece bölgenin genel bir alışkanlığının neticesi olarak ileri sürülmüştür. Bazı âlimlere göre ise zaten böyle bir şart olmamıştır.

1.3.4.4. Hz. Osman Zamanında Cizye

Hz. Ömer İranlı bir köle olan Ebu Lü'lü tarafından şehit edilince, halefi olarak Hz. Osman b. Affan (ö. 35/656) halife seçildi. Tarihi kaynaklar, Hz. Osman dönemini iki devirde ele almaktadır. Buna göre, M. 644 ile 649. yılları arası, fetihler ile zenginleşen İslâm

¹²² Bilge, “Berka”, c.V, s. 504.

¹²³ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 256.

¹²⁴ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 202.

¹²⁵ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 257.

¹²⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. III, s. 228.

¹²⁷ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 271.

toplumunun sükûnet ve refah dönemidir. Ancak M. 650 ile 656. yılları arası etkisi günümüze kadar devam eden fitne ve isyan hareketlerinin yaşandığı devir olarak göze çarpar.

Hiz. Osman devrindeki fetih hareketlerinin ve dolayısıyla cizye faaliyetlerinin karargâh noktası, Hiz. Ömer devrinde kurulan dört merkezdir. Bu merkezler, Kûfe, Basra, Mısır ve Şam'dır.

1.3.4.4.1. Kufe Merkezli Fetih Hareketleri

Kûfe şehri, Hiz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebi Vakkâs (ö. 55/675) tarafından kurulmuştur. Şehrin önemi, Müslümanların doğuda yaptıkları fetihler genişleyince daha da arttı. Ayrıca İran'ın fethedilmesiyle birlikte şehirde yaşayan nüfus yoğunluğu iyice artmış böylece Kufe, önemli eyalet merkezlerinden birisi olmuştur.

Hiz. Osman zamanında Kufe merkezli ilk fetih hareketleri Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt (ö. 61/680-81) tarafından başlatılmıştır.¹²⁸

Azerbaycan: Azerbaycan'ın fethi, Hiz. Ömer zamanında Hiz. Huzeyfe eliyle gerçekleştirilmiş ve buranın halkıyla yıllık sekiz yüz bin dirhem veya yüz bin dirhemlik bir anlaşma yapılmıştır. Ancak Hiz. Osman halife seçilince buranın halkı yaptığı anlaşmayı bozdu; Hiz. Osman'ın vali tayin ettiği Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt, öncü kuvvetinin başında Abdullah b. Şibl el-Ahmesi olduğu halde onların üzerine yürüdü; Mûkan, Beber ve Teylesan halkının üzerine baskın yaptı; ganimet ve esir aldı. Azerbaycan bölgesi halkı, barış istedi; el-Velid de kendileriyle, Huzeyfe'nin barış şartlarına göre anlaştı.¹²⁹

Ermenistan: Ermenistan, Azerbaycan'ın itaat altına alınmasından sonra Selman b. Rebia el-Bahilî'nin (ö. 32/652-53) bölgeye gönderilmesiyle fethedilmiştir.¹³⁰ Kaynaklara göre Hiz. Ömer zamanında fethedilen bu bölgenin, Azerbaycan halkında olduğu gibi yapılan anlaşmayı bozduğu bu sebeple Velid b. Ukbe'nin bölgeye ordu gönderdiği anlaşılmaktadır. Bahilî eliyle burası itaat altına alındı ve halkından yıllık seksen bin dirhem cizye alınmasıyla ilgili anlaşma sağlandı.¹³¹

Taberistan: Hicret'in 30. senesinde Hiz. Osman, Kufe valisi Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ı görevden alarak yerine Said b. el-Âs'ı vali tayin etti. Said b. el-Âs Taberistan, Tamis ve Cürcan'ı ele geçirerek bölge halkıyla yıllık iki yüz bin dirhem karşılığında sulh yaptı.¹³²

¹²⁸ Adem Apak, "Hiz. Osman Dönemi Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000) s.438.

¹²⁹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 374.

¹³⁰ Apak, *Hiz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 438.

¹³¹ İbn Kesir, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları İstanbul 1995, c. VII, s. 245.

¹³² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 15.

1.3.4.4.2. Basra Merkezli Fetih Hareketleri

H. Osman döneminde en yoğun fetihler Basra'dan gönderilen ordular tarafından gerçekleştirilmiştir.¹³³ H. 29. yılda Hz. Osman Basra valisi Ebu Musa el-Eş'arî'yi görevden alarak yerine Abdullah b. Âmir'i (ö. 59/679) vali olarak tayin etti. Abdullah b. Âmir, Hz. Osman'ın dayısının oğlu olup, altı yıllık valilik döneminde pek çok İran beldesine gerek kendisi gerekse komutanları aracılığıyla sefer düzenledi. Abdullah b. Âmir ilk olarak Hz. Ömer zamanında fethedilen bölgelerin isyanın bastırmakla göreve başlamıştır. Bu bağlamda o, valileri Ubeydullah b. Ma'mer'e karşı ayaklanan Farslıları büyük bir kuvvetle itaat altına almış; daha sonra Istahar, Gur ve Darapcird'i fethetmiştir.¹³⁴

Horasan: Horasan sınırı, Irak topraklarından başlayıp Hind sınırına kadar devam eden, Cüveyn, Beyhak Toharistan, Gazne, Sicistan, Kirman, Nisabur, Herat ve Merv bölgelerini içine alan geniş bir arazidir.¹³⁵ Horasan'ın fethi Mücaşi b. Mes'ud ve Ahnef b. Kays'ı (ö. 67/686-87) vasıtasıyla başladı. Abdullah b. Âmir'in ordu komutanlarından Mücaşi b. Mes'ud'u Kirmanın üzerine göndermesiyle başladı. Bölgede yukarıda saydığımız yerlerle çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. İlk barış antlaşması yapılan nokta Kuhistan'dır. Buranın halkıyla altı yüz bin dirhem karşılığında sulh anlaşması imzalandı. Bir rivayete göre bu bölge savaş yoluyla fethedilmiş, başka bir rivayete göre barış yoluyla fethedilmiştir.¹³⁶

Nisâbur: Kuhistan'ı fethinden sonra İbn Amir, Nisabur'u kuşatmış ve yöre halkıyla bir milyon dirhem karşılığında sulh yapmıştır.¹³⁷

Nesâ: Abdullah b. Âmir Nisâbur'u fethettikten sonra, Kays b. el-Heysem es-Sülemî'yi buraya vali tayin etti. Kendisi daha sonra Nesâ'nın ilçesi Humrandiz'e Abdullah b. Hâzim es-Sülemî'yi (ö. 72/691) gönderdi; o burayı fethetti. Bunun üzerine Nesâ'nın meliki ona geldi; o da; üç yüz bin dirhem ödemek, kimsenin öldürülmemesi ve esir alınmaması şartıyla kendisiyle anlaştı.¹³⁸

Ebîverd: Horasan'a bağlı bir şehirdir. Buranın hâkimi Behmene, İbn Âmir'e geldi; dört yüz bin dirhem ödemek şartıyla onunla anlaştı; bir başka rivâyete göre, İbn Âmir, oraya Abdullah b. Hâzim'i gönderdi; o da buranın halkıyla; dört yüz bin dirhem ödemek şartıyla

¹³³ Apak, *Hz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 439.

¹³⁴ Apak, *Hz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 439.

¹³⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 350.

¹³⁶ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 463.

¹³⁷ Apak, *Hz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 440.

¹³⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, c. II, s.338-339.

anlaştı. ¹³⁹ Başka bir rivayette Ebîver Melikin, Nesâ Melikiyle birlikte gelerek Abdullah b. Âmir ile anlaşma yaptığı söylenir. ¹⁴⁰

Tûs: Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Hâzim'i Serahs'ı fethetmekle görevlendirdi. O burayı savaş yoluyla fethedip yüz bin kişiye eman vermek suretiyle oranın yöneticisi Zavedeyh ile anlaştı. Daha sonra Abdullah b. Hâzim, Şerik b. el-A'ver'in azatlısı Yezid b. Sâlim'i, Serahs'dan Keyf ve Bîne'ye gönderdi; o da, her ikisini fethetti. Bu fetihler sonucunda İslâm ordularından çekinen Tus'un Merzübanı Kanâztek, İbn Âmir'e geldi ve altı yüz bin dirhem cizye ödemek şartıyla, Tûs halkı adına onunla anlaştı. ¹⁴¹

Herat: Farklı rivâyet versiyonlarıyla birlikte, Herat'ın fethini ve yapılan anlaşmayı Belâzuri şöyle zikreder: "İbn Âmir, Herat'a ordu gönderdi; ordunun başında, Evs b. Sa'lebe b. Rukayy; bir başka rivâyete göre Huleyd b. Abdillâh el-Hanefî vardı. Herat'ın hâkimi bunu öğrenince, İbn Âmir'e gitti; savaş yoluyla fethedilmiş olan Tâğûn ile Bâğûn dışındaki Herat, Bâdeğis ve Buşenc adına onunla anlaştı. Anlaşmada İbn Âmir şunları yazdı:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla; Bu vesika, Abdullah b. Âmir'in, Herat, Büşt ve Bâdeğis Hâkimine emrettiği şeydir. O kendisine Allah'tan sakınmayı, Müslümanlar'a iyi davranmayı, idaresi altındaki toprakları ekip biçmeyi emretti. Onunla, Herat'ın düz dağlık yerleri adına, kendisiyle anlaştığı miktarda cizye ödemesi, bu vergiyi toprakların durumuna göre aralarında adaletle taksim etmesi şartıyla anlaştı. Kim borcu olan vergiyi ödemezse, onun için anlaşma ve himaye yoktur. ¹⁴²

Anlaşmaya göre Abdullah b. Âmir ile Herat yöneticisi, bir milyon dirhem cizye miktarı üzerinde uzlaşmaya vardılar. ¹⁴³

Merv: İslâm ordularının güneyden hızla geldiğini gören Merv'in Merzuban'ı İbn Âmir'e elçi göndererek sulh istedi; Abdullah b. Âmir'de ona Hatim b. en-Numan el-Bâhlî'yi gönderdi. Yapılan anlaşmaya göre bir milyon iki yüz bin dirhem cizye alınması karşılığında Merv halkına eman verilecektir. ¹⁴⁴

Toharistan: Abdullah b. Âmir, el-Ahnef b. Kays'ı Toharistan tarafına yolladı; o el-Ahnef sarayı denilen yere geldi; burası Menvu'r-Ruz'da bir kaledir; bu kalenin büyük bir ilçesi vardır; bu ilçe, el-Ahnef ilçesi ve Şakku'l-Cürez diye bilinir. Ahnef buranın halkını muhasara etti; bunun üzerine onlar da üç yüz bin dirhem cizye ödemek şartıyla onunla anlaştılar. ¹⁴⁵

¹³⁹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 464.

¹⁴⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, c. II, s.338-339.

¹⁴¹ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 465.

¹⁴² Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 465.

¹⁴³ Apak, *Hiz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 441.

¹⁴⁴ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, c. II, s.338.

¹⁴⁵ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 466.

Mervu'r-Ruz: Ahnef b. Kays bu kaleyi fethettikten sonra Mervu'r-Ruz'a geçti, halkını muhasara etti; onlarla şiddetli bir şekilde savaştılar. Müslümanlar onları hezimete uğrattılar ve kalelerine sığınmaya mecbur ettiler. Buranın Merzübanı Yemen valisi Bâzân'ın çocuklarından veya onun akrabalarından birisiydi. O, Ahnef'e şu mektubu yazdı "Bâzân'ın İslâm oluşu beni anlaşma yapmaya sevk etti." Böylece o, altmış bin dirhem ödemek şartıyla Ahnef ile anlaştı.¹⁴⁶

Belh: Ahnef b. Kays, Mervu'r-Ruz'u ele geçirdikten sonra Cüzcan, Tâlakan ve Fâryâb'ı fethetti. Bundan sonra Belh üzerine yürüdü. Buranın halkı, dört yüz bin veya yedi yüz bin dirhem ödemek şartıyla onunla anlaştı.

Abdullah b. Âmir'in, Basra merkezli olarak buraların dışında fethettiği yerler Hz. Ömer zamanında ele geçirilen ancak daha sonra isyan eden Sicistan olmak üzere, Zuşt, Naşiruz, Şervaz, Zerenc, Kabil ve Gazne gibi büyük şehirlerdir. Ancak kaynaklarda, bu yerlerin fethedildiğini ve anlaşma yapıldığını söylense de cizyenin alındığı ve miktarı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁴⁷

Böylece Basra merkezli olarak Abdullah b. Âmir'in İslâm topraklarına dâhil ettiği yerler Fars, Kirman, Sicistan ve Horasan olmuştur. Bu fetihler sonucunda İslâm toplumunun, ganimetler, cizye ve haraç gibi gelirleri vesilesiyle refah düzeyi artmış ve bu olgu Hz. Osman döneminin ilk altı yılında rahat ve sükûnete yol açmıştır.

1.3.4.4.3. Mısır Merkezli Fetih Hareketleri

Dünya tarihindeki en kadim medeniyetlerden birisi olan Mısır, Kuzey Afrika'da Nil deltası boyunca uzanan geniş topraklara sahip bir ülkedir. Mısır'ın tarihi M.Ö 4000 yılına kadar ulaşır. İslâm tarihinde Mısır topraklarının fethi, ilk defa Hz. Ömer devrinde Amr b. el-Âs eliyle gerçekleşmiştir. Hz. Ömer devri incelenirken de görüldüğü gibi Hz. Amr, o devirde Mısır'ın yerlileri olan Kıptilerin de desteğiyle bölgeyi kolay fethetmiştir. Amr b. el-Âs daha sonra Kuzey Afrika'daki fetihlere devam etmek için Hz. Ömer'den izin istemiş fakat kendisine bunun için müsaade verilmemiştir.

Hz. Osman halife olduktan sonra, Mısır valiliğine kısa bir dönem daha devam eden Hz. Amr, daha sonra görevinden azledilerek yerini Abdullah b. Sa'd'a (ö. 36/656-57) bırakmıştır. Abdullah b. Sa'd, Amr 'ın valiliği döneminde Hz. Osman'ın izniyle Afrika içlerine doğru seferler düzenlemiş, kendisi vali tayin edildikten sonra da yine Hz. Osman'ın

¹⁴⁶ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 466.

¹⁴⁷ Apak, *Hz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 441.

izniyle bu fetihlere devam etmiştir. Bu kapsamda fethedilen ve anlaşma yapılarak cizye alınan yerler şu şekildedir.

İfrikkiye: İfrikkiye; Kuzey Afrika, Tunus civarına verilen isimdir. Bu bölgeye Abdullah b. Sa'd komutasında bir ordu gitmiş bölge halkı bu ordudan çekinerek Abdullah b. Sa'd'dan, kendilerini bırakması ve ülkelerini terk etmesi karşılığında üç yüz kantar altını onlardan almasını istediler. Abdullah b. Sa'd'da bu teklifi kabul etmiştir.¹⁴⁸

Vakidi (ö. 207/823) şöyle rivayet eder: "Afrika komutanı, iki milyar yirmi bin dinar vermek şartıyla barış antlaşması yaptı. Bunun üzerine Hz. Osman da bir günde bu parayı Hakem ailesine verdi. Başka bir rivâyete göre ise Mervan ailesine verdiği söylenmiştir."¹⁴⁹

Subeytula, Kafsa ve Eclem: İfrikkiye fethindeki ordu ilk olarak Trablusgarb'daki Rumlar'ı itaat altına alarak işe başlamıştır. Ancak Rum Patriği İfrikkiye'nin en önemli merkezi Subeytula'ya gerilemiştir. Bunun ardından Subeytula muhasara altına alındı. Fakat Müslümanlar burada güçlü bir direnişle karşılaştılar. Muhasaranın neticesiz kalması üzerine başkomutan halîfeden yardım talebinde bulundu. Hz. Osman bunun üzerine bölgeye Abdullah b. Zübeyr idaresinde takviye ordu birlikleri gönderdi. Gelen askerlerin de desteğiyle Subeytula Müslümanların kontrolüne geçti. Bunun ardından yakın yerleşim birimleri üzerine ordular gönderildi. Stratejik öneme sahip Kafsa'ya hâkim olundu. Nüfuzlu kabilelerden Eclem ile yıllık bir buçuk milyon dinar karşılığında barış yapıldı.¹⁵⁰

Abdullah b. Sa'd'ın valiliği esnasında Bizanslılar'la girişilen Kuzey Afrika hâkimiyeti mücadelesinde kara muharebelerinin yanı sıra Akdeniz'de de çarpışmalar gerçekleşti. Bunların en önemlisi Zâtü's-Savâri savaşıdır. İmparator Herakleios, Arapların İfrikkiye'de ilerlemeleri üzerine onlara karşı büyük bir donanmayı harekete geçirdi. Abdullah b. Sa'd düşmanı karşılamak üzere Akdeniz'e açıldı. Aynı anda Şam valisi Muaviye b. Ebû Süfyan da Mısır donanmasına destek vermek amacıyla Şam'dan harekete geçti. Hicretin 34. yılında iki donanma Akdeniz'de karşı karşıya geldiler. Bir kaç gün devam eden çarpışmalar Müslümanların kesin galibiyetiyle neticelendi. Bu netice İslâm tarihinin en parlak deniz zaferlerinden biri olarak tarihe geçmiş ve Müslümanlar için sonraki Kuzey Afrika fetihlerinin de önünü açmıştır.¹⁵¹

Nûbe: Hz. Ömer zamanında Amr b. el-Âs, buraya saldırmış ancak fetih gerçekleşmemiştir. Abdullah b. Sa'd Ebi Serh Mısır valisi olunca Nubeliler ondan sulh ve

¹⁴⁸ Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 259.

¹⁴⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, s. 249

¹⁵⁰ Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2 2008, s. 165.

¹⁵¹ Apak, *Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri*, s. 165.

anlaşma istediler. Vali Abdullah, cizye almaksızın onların bu isteğini kabul etti. Buna karşın onlar her yıl Müslümanlar'a üç yüz köle, Müslümanlar'ın da onlara, bunun değerinde yiyecek vermeleri kararlaştırıldı.¹⁵²

1.3.4.4. Şam Merkezli Fetih Hareketleri

Şam, Ön Asya'nın en eski şehirlerinden birisi, aynı zamanda Halep, Amman ve Beyrut arasında yer alan önemli bir ticaret merkezidir. O dönemde Şam denilince, günümüzdeki Suriye, Ürdün ve İsrail gibi devletlerin yer aldığı Orta Doğu bölgesi kastedilmektedir.

Hiz. Ömer devrinde gördüğümüz gibi, Şam fetihleri ile görevli olan komutan Ebu Ubeyde b. Cerrah'tır. Hiz. Ömer'in Şam valisi olarak atadığı isim Yezid b. Ebi Süfyan, o çevrede pek çok Müslüman'ın ölmesine sebep olan taun hastalığı sebebiyle vefat edince yerine, kardeşi Muaviye b. Ebi Süfyan'ı Hiz. Ömer vali olarak tayin etti.¹⁵³ Böylece Hiz. Muaviye, bu tarihten sonra uzun sürecek bir valilik ve ardından gelecek halifelik görevine sebep olacak konuma tayin edilmiş oldu.

Hiz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra, halife olan Hiz. Osman devlet kademesinde önemli değişiklikler yapmış ancak Şam valisi Muaviye'yi görevden almamıştır. Muaviye vali olduktan sonra Rum taraflarına sefer yapmaya hızla devam etmiştir. Hiz. Ömer zamanının sonlarında, Şam valisi Muaviye'nin çıktığı Rum seferinde Ammuriye'ye (Ammorion) kadar ulaşıldı.¹⁵⁴

Halife Hiz. Osman olunca, fetih hareketlerine yönelik olarak daha rahat bir tutum içersine giren Hiz. Muaviye, deniz seferlerine de başladı. Zira Hiz. Ömer kendisine böyle bir izin vermemişti. Böylece Hiz. Muaviye Şam valiliği zamanında gerçekleştirilen fetihler ve anlaşmalar şu şekildedir.

Kıbrıs Adası: Kıbrıs fethi için Hiz. Muaviye, Hiz. Osman'a bir mektup yazdı. Hiz. Ömer kendisine buranın fethi için izin vermemişti. O, buranın kolay bir şekilde fethedileceğini ve bölgenin önemini Hiz. Osman'ın gözünde canlandırdı. Hiz. Osman kendisine izin verdiğinde Humus'tan Kıbrıs'a açıldı. Bu belde o zamanlar Bizans hâkimiyetinde bulunuyordu ve Bizans Meliki bu bölgeden yedi bin akçe haraç alıyordu. Hiz. Muaviye burayı fethetti ve aynı vergiyi almaya devam etti.¹⁵⁵ Ayrıca yapılan anlaşmayla birlikte, ada halkı, Müslümanlar'a adadan geçiş izni verecek ve Bizans üzerine yapılan seferlerde kolaylık sağlayacaktır. Muaviye bu seferinden başka H.34 yılında meydana gelen Zatü's-Savari Gazvesi'nde de, Şam orduları

¹⁵² Belâzurî, *Fütuhu'l Büldân*, s. 271.

¹⁵³ Apak, *Hiz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 444.

¹⁵⁴ Apak, *Hiz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 445.

¹⁵⁵ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, c. III, s. 544.

komutanı sıfatıyla katılarak Mısır valisi Abdullah b. Sa'd ile birlikte zaferin kazanılmasında büyük pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶

Ayrıca bu seferden başka Muaviye, Rum toprakları üzerine düzenlediği seferlere devam etti. Ordular Antakya ve Tarsus sınırlarına kadar yaklaştılar. Vali, Şam ve Cezireli askerleri bu bölgelerde bırakarak geri döndü. Daha sonra, Yezid b. Hur el-Absî komutasındaki bir ordu yaz seferine gönderildi. Yezid ordusuyla birlikte tekrar Antakya'ya kadar ulaştı. Bu seferden çok sonra Muaviye bizzat kendisinin idare ettiği askerî harekâtla Malatya önlerine kadar geldi. Rum topraklarına seferlerini daha sonra da devam ettiren vali, halifenin emriyle fethedilen topraklara muhtelif kabilelere mensup Arapları yerleştirerek sistemli bir iskân politikası uyguladı.¹⁵⁷

Muaviye'nin Şam üzerinden gerçekleştirdiği fetihler buralar olmakla birlikte ve bu fetihlerle beraber pek çok ganimet elde edilmesine karşın alınan cizye ve miktarları hususunda bir bilgiye rastlayamadık. Şunu belirtelim ki, bu fethedilen bölgelerin bazıları zaten Hz. Ömer zamanında ele geçirilmiş bölgelerdir. Muaviye ise bu bölgelere ya isyan çıktığından dolayı seferler düzenlemiş ya da bu bölgelerin çevre mıntıkalarını fethetmiştir. Durum böyle olunca, yapılan cizye anlaşmaları Hz. Ömer zamanında yapılan anlaşmaların devamı niteliğinde olması pek muhtemeldir. Ya da bu bölgelerin daha önceden hâkimi durumunda bulunan Bizans Devletinin koyduğu cizye tutarları, Muaviye tarafından bozulmayıp aynı şekilde alınmaya devam edilmiştir.

Hz. Osman'ın hilafeti dönemindeki bütün bu fetihler sonucunda Müslümanlar, zamanın en önemli coğrafi ve stratejik bölgeleri olan Asya, Kuzey Afrika, Güney Kafkasya, Ortadoğu ve kısmen Anadolu'da hâkimiyet kurmayı başarmışlardır.¹⁵⁸

1.3.4.5. Hz. Ali Döneminde Cizye

Hz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte İslâm toplumu, onun devrinin ilk zamanlarında fetihlerin yoğunlaşmasıyla rahat bir döneme girmiştir. Ancak bu refah dönemi, Hz. Osman'ın halifeliğinin son zamanlarında kaybolmuş ve İslâm Devleti kendi içindeki olaylar sebebiyle fetih hareketleri neredeyse durma noktasına gelmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra ortaya çıkan olaylar, Hz. Ali döneminin hemen tamamını işgal edip fetihlerin durmasına ve İslâm dünyasında asırlarca sürececek karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dar'ü Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1987, c. III, s. 14.

¹⁵⁷ Apak, *Hz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 445.

¹⁵⁸ Apak, *Hz. Osman Dönemi Fetihleri*, s. 446.

Hız. Ali döneminde Cemel ve Sıffin gibi İslâm içersinde pek çok karışıklıkların ortaya çıkması sebebiyle, İslâm Devleti'nde yeni fetihler gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla bu devirde önceki alınanlara ek bir cizye vergisinden bahsetme imkânımız yoktur.

İslâm'dan önce ve Hız. Peygamber (s.a.v) ile dört halife devrinde cizyenin varlığı bu şekildedir. Cizye tarihi iyice incelendiğinde, bu verginin devlet idaresi için ne kadar gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Keza İslâm haricindeki devletlerde bu vergiyi alma yoluna gitmeyi, varlıklarının devamı için zorunlu görmüşlerdir. Bu halde, İslâm Devletinin bu vergiyi toplamakla kendisine eleştiri getirilmesi haklı bir yaklaşım değildir. Ancak cizye vergisinin toplanabilmesi için yeni fetihlerin yapılmasının zorunlu olduğu düşünöldüğünde, bu fetihlerin mahiyeti bilinmeden sadece cizye ve haraç vergisi toplamak gayesi ile yapıldığı eleştirisi İslâm devletlerine yapılabilir. Bu noktada İslâm fetihleri ile alâkalı yorumlar ikinci bölümde işlenecektir.

Raşid Halifeler döneminde cizye vergisinin tahsili inceledikten sonra, bu verginin İslâm Devleti'nde Beytülmal'e olan katkısını incelemek istiyoruz. Bu kapsamda Beytülmal'ın gelirlerini incelemek cizye'nin, Beytülmal için önemini bize daha iyi gösterecektir.

1.4. Raşid Halifeler Döneminde Cizye'nin Beytülmal'e Katkısı

İslâm Devleti'nde Beytülmal Hız. Peygamber (s.a.v) zamanında kurulmuştur diyebiliriz. Ancak Beytülmal'ın daha sistemli bir şekilde işlemesi ise Raşid Halifeler zamanında gerçekleşmiştir. Zira İslâm Devleti'nin gelirlerinde Raşid Halifeler zamanında büyük bir artış gösterdiğinden dolayı, gelir ve giderleri sistemli bir halde kontrol etmek gerekmiştir.¹⁵⁹

Raşid Halifeler devrinde Betülmal'ın gelirleri Müslümanlar'dan alınan zekât ve gayri müslimler'den alınan fey'dir. Gayri müslimler'in fey adı altında verdiği vergiler “haraç, cizye, humus ve öşür” vergileridir. Her iki tebaadan alınan vergiler İslâm Devleti tarafından farklı mekânlara konuluyordu. Zira bu iki çeşit verginin giderleri farklı yerlerde tasarruf edilmiştir.¹⁶⁰ Buna göre İslâm hukuku kaynakları Beytülmal'ın yapısını dört bölüm halinde tasvir etmişlerdir:

1- Humus gelirlerinin konulduğu yer. Humus savaş sonrasında ele geçirilen ganimetlerin beşte birinin devlete ait olmasıdır. Hanefilere göre bu gelir İslâm ülkesinde yaşayan yetimler, yoksullar ve yolculara pay edilir.

¹⁵⁹ Abdul Kerim Öner, Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10/3, (2018), s.1018-1021.

¹⁶⁰ Öner, “Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci” s. 1029.

2- Zekât ve öşür gelirlerinin konulduğu yer. Zekât yerlerinin tasarruf yerleri Tevbe Suresi'nin 60. âyetiyle sabittir. Bu gelirler âyette belirtilen sekiz sınıfa taksim edilir.

3- Haraç, cizye ve Benî Tağlip Hristiyanları'ndan alınan vergi yoluyla elde edilen gelirler. Bu gelirler İslâm ülkesinin ihtiyaç duyduğu çeşitli alanlarda tasarruf edilmiştir.

4- Müslümanlar'dan kendisine bir varis bulunmayan kişi ölmesi halinde tereke Beytülmal'e bırakılır. Yine ölen kişinin hanımı veya kocasından başka mirasçısı yoksa terekeden onların payı verildikten sonra kalan payı Beytülmal tahsil eder. Bu gelirlerin konulduğu yere buluntu mallar da konulmuştur. Beytülmal'ın tahsil ettiği bu çeşit gelirlerin tasarruf yerleri yetimlerin nafakası ve hiç malı olmadığı halde ölen bir müslümanın tekfinidir.¹⁶¹

Görüldüğü gibi gayri müslimlerin mükellef olduğu bir ödev olan cizye, İslâm Devleti'nde önemli bir yeri teşkil etmektedir. İslâm Devleti cizye vergisi almakla ordu teçhizatına, ülkenin belediyeçilik işlerine ve memurlarının maaşlarına bir kaynak oluşturmaktadır. Raşid Halifeler döneminde bu kaynak fetihlerin artmasıyla yüksek meblağlara ulaşmıştır. Özellikle Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında tahsil edilen cizye vergisi İslâm Devleti'nin o zamana kadar görmüş olduğu en yüksek meblağlarda olmuştur. Yukarıda saymış olduğumuz yerlerle birlikte bazı araştırmacılar dört halife devrinde toplanan cizye vergisinin toplamını şu şekilde açıklamıştır:

1- Sevad Bölgesi: Yüz milyon dirhem nakdî para. Ayrıca buğday, arpa ve Müslümanlar'ı üç gün misafir etme.

2- Suriye Bölgesi: Yetmiş bin dinar nakdî para. Ayrıca bir cerip buğday, sirke, zeytinyağı, bin kumaş ve beş bin kılıç.

3- Cezire Bölgesi: Kişi başına dört dinar nakdî para. Ayrıca 2 müdd buğday, 2 kışt zeytinyağı, 2 kışt susam yağı veya sirke ile bal ve Müslümanlar'ı üç gün misafir etmek.

4- Mısır Bölgesi: Dört milyon dinar nakdî para. Ayrıca 3 irdeb buğday, 2 kışt zeytinyağı, 2 kışt bal, 2 kışt sirke ve Müslümanlar'ı üç gün misafir etmek.¹⁶²

Bizim konumuzla olarak Raşid Halifeler döneminde cizye, İslâm ekonomisinin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Toplanan cizye miktarları değerlendirildiğinde, bu verginin Beytülmal'ın en önemli gelir kaynaklarından biri olduğu söylenebilir.¹⁶³

Cizye vergisinin tarihi ve mahiyeti anlaşıldıktan sonra, şimdi de İslâm'da cizye alınmasına cevaz veren âyetin mahiyetini araştırmanın İslâm hukuku açısından önemli olduğu

¹⁶¹ Serahsi, *el-Mebcut*, c. III, s. 17-18.

¹⁶² Abdülkerim Öner, *Dört Halife Dönemi'nde Beytülmal*, (yayınlanmamış doktora tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2018, s. 198.

¹⁶³ Öner, *Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci*, s. 146.

kanısındaız. Zira pek çok millet ve devlet bu âyet ile yönetimlerinde, cizye vergisini tahsil etmiş, pek çok fakih bu âyetten hükümler çıkarmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

CİZYE’NİN MEŞRUIYETİ

2.1. Cizye’nin Delili

İslâm Hukuku’nun temel kaynakları Kitap, Sünnet, İcmâ’dır. İslâm Hukuku’nda bir hüküm, meşrûiyet sebeplerini bu kaynaklar vasıtasıyla elde eder. Yani bir hükmün, İslâm anlayışında mükellefler açısından bağlayıcı olması bu kaynaklardan birisinde bulunmasıyla olur.

İslâm’ın ilk yıllarında, gerek Hz. Peygamber’in (s.a.v) hayatta olması gerekse karşılaşılan problemlerin az olması hasebiyle yukarıda saydığımız kaynaklar bu problemlerin çözümü için insanlar açısından yeterli olmaktadır. Ancak daha sonraları özellikle Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatından sonra karşılaşılan problemlerin çözümü bu kaynaklarda bulunmamaya başladı. Bu nedenle İslâm Âlimleri, bu kaynaklar temelli yeni yeni kaynaklar üreterek Fıkıh Usulû’nü oluşturdular. Biz burada bu kaynakların üzerinde durmayacağız. Zira bizim ele alacağımız konu zaten yukarıda sağdığımız üç ana kaynakla sabit bir hükümdür.

Cizye, kitabî açıdan meşrûiyetini Tevbe Suresi 29. âyetten almaktadır. Âyetin yorumu ileride gelecek olmakla birlikte genel olarak meâl bazında kısa bir değerlendirmesini yapacak olursak bu âyetin, İslâm Devleti’ne zarar vermek için her türlü hile ve entrikayı planlayan Ehl-i Kitap hakkında indiğini söyleyebiliriz. Âyet, İslâm Devleti’ne zarar vermek için uğraşan Ehl-i Kitap’ın hangi vasıfta olduklarını, bunların yaptıkları davranış nedeniyle bir küçüklük vasfı olarak cizye vermeleri gerektiğini ve bu uğurda onların cizye vermeye razı oluncaya kadar Müslümanlar’ın onlarla savaşması gerektiğini bize söylemektedir.

Bu âyet indiktikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v), yaptığı antlaşmalarda cizyeyi zikretmiş ve cizye vergisini mükelleflerden toplamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında uygulanan cizye ile alakalı bazı rivayetler şu şekildedir: “Hz. Peygamber (s.a.v) *Hecer Mecusileri’nden cizye almıştır.*”¹⁶⁴ Hz. Peygamber’in (s.a.v) Bahreyn Halkından cizye aldığına dair bir rivayet şudur:

Hz. Peygamber (s.a.v) Ebu Ubeyde b. Cerrah’ı Bahreyn’e cizye alması için gönderdi. Bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.v) Bahreyn halkı ile anlaşma yaptı ve onlara Âlâ ibn Hadrami’yi emir olarak tayin etti. Ebu Ubeyde Bahreyn’den topladığı vergilerle Medine’ye geldi. Medine halkı Hz. Peygamber (s.a.v) ile sabah namazını eda ederlerken, onun geldiğini duydular. Hz. Peygamber (s.a.v) sabah namazını kıldırıktan sonra, halk Ebu Ubeyde’nin yanına gitmek için dağıldı. Bu hali gören Rasulullah tebessüm etti ve şöyle dedi: “Zannediyorum Ebu Ubeyde’nin bir şeyler getirdiğini duydunuz.” Onlar cevaben

¹⁶⁴ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fi, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dâr İbn Kesir, Beyrut 2002, s. 779.

“Evet, Ya Rasûlallah” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: “Sevininiz ve sizi sevindirecek şeyler ümit ediniz. Allah’a yemin olsun ki sizin için fakirlikten korkmuyorum. Ancak sizler için korktuğum şey, Dünya’nın sizden öncekilere serildiği gibi sizlere de serilmesidir. Zira bu durum, onları Dünya için yarışmaya ve helak olmaya götürmüştür.”¹⁶⁵

Yine Hz. Peygamber (s.a.v) bir orduyu savaşa gönderirken ordu komutanına şu tavsiyeleri yapardı:

Müşrik düşmanlarıyla karşılaştığın zaman onları üç halden birine çağır eğer onlar çağırdığın bu hallerden herhangi birinde sana olumlu cevap verirse onlardan bunu kabul et ve kendilerini bırak. Onları İslâm’a davet et. Kabul ederlerse onlardan bunu sen de kabul et ve kendilerini bırak, bunu kabul etmezlerse onlardan, kendi ülkelerinden muhacirlerin ülkelerine göç etmelerini iste ve onlara bildir ki; şayet bunu yaparlarsa kendileri için Muhacirlere tanınan haklar vardır. Ancak onlar bunu reddedip kendi yurtlarında kalmayı tercih ederlerse onlara bildir ki; kendileri bedevi Müslümanlar gibidir. Buna göre onlar için Allah’ın bedevi Müslümanlar üzerindeki hükmü geçerlidir. Onlara ganimetlerden ve feyden bir nasip yoktur. Ancak onlar bunu da reddederse kendilerinden cizye vermelerini iste. Bunu kabul ederlerse kendilerini bırak, kabul etmezlerse Allah’ın yardımına sığın ve kendileriyle savaş. Şayet bir kale halkını kuşattığın zaman onlar senden Allah’ın hükmünü uygulamayı isterlerse onlara bunu uygulama. Çünkü siz Allah’ın onlar için olan hükmünü bilemezsiniz. Ancak onlara kendi hükmünüzü uygulayın. Sonra onlar hakkında dilediğiniz hükmü verin.”¹⁶⁶

Bu üç hadis ve bunun gibi hadisler cizyenin sünnetteki kaynaklarını bize gösterir.

Birinci bölümde “cizyenin tarihi” başlığı altında incelediğimiz konularda görülmektedir ki Raşid Halifeler devrinde cizye, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında olduğu gibi uygulanmıştır. Bu durum bize cizye üzerinde oluşan icmayı gösterir.

Cizyenin meşrûiyet delillerini zikrettikten sonra, cizye ile savaş arasında çok güçlü bir bağ olması itibarıyla aynı zamanda cizye âyetinin başında “فَاتِلُوا savaşıınız...” diye emredilmesi gereğince İslâm’da savaşın meşrûiyet sebeplerini incelemek istiyoruz. Bu konuyu inceledikten sonra Tevbe Suresinin 29. âyetini müfessirler muvacehesinden yorumlamaya çalışacağız.

2.2. İslâm’da Savaşın Meşrûiyet Sebepleri

İslâm’da gazâ, cihad ve kılâl gibi kelimelerle ifade edilen savaş, İslâm hukukçuları tarafından; “Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaşmak ve bu uğurda elinden geleni yapmak” şeklinde tarif edilmiştir. İslâm Dini’ne göre savaşma vazifesi kimin zimmetinde olduğu, savaşın vasfından hareketle açığa kavuşturulabilir. Buna göre savaş ile ilgili âyetler ve uygulamalar incelendiğinde savaşın, namaz ve oruç gibi bütün Müslümanlar’ı

¹⁶⁵ Buharî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, s. 780.

¹⁶⁶ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud*, Mektebetü’l-Asrî, Beyrut 2010, c. VI, s.253.

bağlayıcı bir farz olmadığı ancak bir farz-ı kifâye olarak kabul edilmesi gerektiği anlaşılır. Buradan hareketle diyebiliriz ki savaş vazife ve salâhiyeti topluma ve toplumun temsilcisi olan devlet ve hükümete aittir. İslâm Devleti, gerekli olan durumlarda savaşıma kararını alacak ve onun sorumlu tuttuğu mükellefler bu karara uyarak cihad vazifesini yerine getirecektir.¹⁶⁷

İslâm bir barış dinidir. Ancak onun hakkına ve hukukuna tecavüz edildiğinde, hakkını ve hukukunu korumadan pasif bir şekilde durması düşünülemez. Kur’ân-ı Kerim’de pek çok barış âyeti olmasına karşın, yeri geldiğinde savaşıma emreden âyetler de mevcuttur. Bu noktada İslâm’da savaşıma sebeplerini anlamamız için bu âyetleri bir bütün olarak değerlendirmemiz gerekir. Örneğin Mümtahine Suresinde buyrulmaktadır ki: *“Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.”*¹⁶⁸ Bu âyette görülmektedir ki Müslümanlar açısından “düşman” kavramının kapsamı, İslâm’ı kabul etmeme değildir. Bu âyetten bir sonraki âyetle beraber bir değerlendirme yapılacak olunursa, Müslümanlar açısından düşman olan kimseler din konusunda Müslümanlar’a karşı savaşmış, Müslümanlar’ı yurtlarından çıkarmış veya yurtlarından çıkarmak isteyenlere yardım etmiş olanlardır.¹⁶⁹ Nitekim bir sonraki âyette şöyle buyrulmuştur: *“Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*¹⁷⁰ Bu halde diyebiliriz ki Allah (c.c) İslâm’a bir zararı olmayan kâfirlere karşı iyilik yapmaktan, iyi münasebetler kurmaktan Müslümanlar’ı men etmez. Bu tür kâfirlere karşı adaletle muamele yapmamızı tavsiye eder.¹⁷¹

Yine bir başka ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler. (İman edip) Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerinden) yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileyseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşarlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.¹⁷²

¹⁶⁷ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, c. I, s. 260.

¹⁶⁸ Mümtahine 60/8.

¹⁶⁹ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2008, c. V, s. 315.

¹⁷⁰ Mümtahine 60/ 9.

¹⁷¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek vd., Damla Yayınevi, İstanbul 2012, c. IX, s. 21.

¹⁷² Nisa 4/89-90.

Nisa Suresinde geçen bu âyetler bize, kime karşı savaşaçağımızı göstermektedir. Birinci âyetle ilgili olarak tefsir kitaplarında yer verilen husus, bu âyetin Münafıklar'la ilgili olduğudur. Münafıklar'dan öyle tehlikeli olanları vardır ki onlar güçleri yetenleri müslümanlıktan döndürmeye çalışır.¹⁷³ Onların misali tıpkı bütün birikimi yok olan bir insanın, başka insanların da birikimlerinin yok olmasını istemesi gibidir. Yani onlar bütün insanların kendileriyle beraber kâfir olarak cehennemde yanmasını isterler.¹⁷⁴ Bazı Müfessirler burada hicretten kastın “imana ve cihada dönmek” olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁵ Buna göre inananları hak yoldan saptırmak için uğraşan Münafıklar kendileriyle savaşılmayı hak etmektedirler. Ancak onlar tevbe edip Müslüman olurlarsa bu savaştan vazgeçilecektir. Buna ilaveten Müslümanlar'ın aralarında anlaşma olan kavimlerle de savaşıması istenilmemektedir. Bu âyet indiği sırada Müslümanlar'ın anlaşma içersinde olduğu kavim Huzâa kabilesidir.¹⁷⁶ Aynı zamanda Benî Müdlic kabilesinin hem Müslümanlar'la hem de Kureyş Müşrikleri'yle anlaşmasının olduğu rivayet edilir. Bu kabile, iki tarafla da savaştan kaçınmıştır.¹⁷⁷ Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki, Müslümanlar'ın savaşmasının meşru olduğu grup, İslâm'a zarar veren gruptur.

Allah (c.c) Hac Suresi'nde şöyle buyurmaktadır:

Kendilerine savaş açılan Müslümanlar'a, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah'tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.¹⁷⁸

Müşrikler Mekke'de Müslümanlar'a çok eziyet etmişler, bu eziyetler karşısında çok sıkıntı çeken Mü'minler yaralı bir şekilde Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onlara teselli niyetinde söylediği şey yalnızca “Sabredin. Zira daha ben savaşla emrolunmadım.”demekten ibaretti.¹⁷⁹ Tabi bu noktada Mekke'de savaşmak çok doğru bir durum değildi. Zira Müslümanlar'ın sayısı Müşrikler'den çok az olması hasebiyle onlara karşı direnebilmeleri mümkün değildi.¹⁸⁰ Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye

¹⁷³ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984, c. V, s. 151.

¹⁷⁴ Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahrü'l-Ulûm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993, c. I, s. 374.

¹⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, c. V, s. 151.

¹⁷⁶ Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, c.I, s.374.

¹⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. II, s. 272.

¹⁷⁸ Hac 22/39-40.

¹⁷⁹ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, c. XVII, s. 273.

¹⁸⁰ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, Mektebetü'l- Gazali, Dimeşk 1980, c. I, s. 229.

hicret ettikten sonra bu âyet nâzil oldu ve Müslümanlar'ın kendilerine zulmedenlere karşı savaşa mukabelede bulunmasına izin verildi. Müfessirlere göre Hac Suresi'nde bulunan bu âyetler Müslümanlar'ın savaşmasına izin veren ilk âyetlerdir.¹⁸¹

Bu üç âyet ve daha birçok âyet İslâm'ın bir barış dini olduğunu bize gösterir. Örnek olarak zikrettiğimiz bu üç âyetin ifade ettiği manaya göre diyebiliriz ki, Allah kâfir olsun veya başka bir dine mensup olsun hiç bir kimseye karşı, Müslümanlar'a zarar vermediği müddetçe savaşılmasını istemez. Onlar içinde adaletin geçerli olduğunu bize hatırlatır. Yine bu tür insanlar, içinde bulundukları durum itibariyle kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden aynı zamanda Müslümanların aleyhine gerçekleştirilecek bir faaliyetin içinde bulunmak istemediklerinden dolayı tarafsız bir şekilde kalıp Müslümanlardan barış istemeleri halinde bu teklife, velev ki onlar Müslümanlığı kabul etmeseler bile olumlu cevap verilmesi gerekir. Bu tür insanlara hiçbir şekilde İslâm'a girmesi için baskı yapılamaz. İslâm Devleti, hiçbir topluma İslâm'a girsün diye savaş açmamıştır.

Bu âyetler ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) yapmış olduğu savaşlar çerçevesinde İslâm'da savaşmanın meşruiyet sebeplerini iki madde halinde toplayabiliriz.

İnanmayanların Zulüm ve Saldırıları: İslam bir fitrat dinidir. Bu cihetle kendisine karşı olan haksız zulüm ve tazyiklere cevap vermemesi düşünülemez. İslam hakkını korumak amacıyla kendisine saldırınlar, hangi yöntemlerle saldırırlarsa aynı yöntemlerle cevap verecektir. İslam'ın ilk yıllarında Müslümanları bastırmak için Müşriklerin kullandığı yöntem baskı ve zorbalık yoluyla idi. Mekke döneminde bu baskı ve zorbalıklara karşı Allah Teâlâ inananlara sabretmelerini emrederken, Medine döneminde inananlara savaş izni vermiştir. Bu noktada önemli bir husus vardır ki, o da savaşta güç-kuvvet dengesidir. Savaş iki taraf arasında cereyan eden bir husustur. Mekke döneminde inananlara savaş için izin verilmemesinin nedenini savaşta güç-kuvvet dengesinin önemiyle açıklayabiliriz. Hiç şüphesiz bir kişinin yüz kişiyi yenebilmesi mümkün değildir. Ancak bir kişinin iki veya üç kişiyi yenebileceği kabul edilebilir bir gerçektir. İşte Mekke dönemindeyken böyle bir dengeden söz edilemezdi. Sayıca Müşrikler, Müslümanlardan olması gereken orantıdan çok daha fazlaydı. Medine'ye hicretten sonra ise Müslümanların sayısı artmış kendilerine yapılan baskı ve zulümlere karşı cevap verebilecek kuvvete gelmişlerdi.¹⁸² Allah Teâlâ Müslümanlar belli bir kuvvete geldikten sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v) şu ayeti indirmiştir.

¹⁸¹ Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c. I, s. 229.

¹⁸² Ali Bakkal, *İslâm'da Savaşın Meşrûiyet Sebepleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, s. 143.

Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.¹⁸³

Hiz. Peygamber'in (s.a.v) yapmış olduğu pek çok savaşı, zâlimlerin baskı ve zulümlerine karşı koymak amacı çerçevesinde değerdendirebiliriz. Bütün milletlerin hukukları incelendiğinde en temel haklardan birisinin meşru müdafaa hakkı olduğu görülecektir. Müslümanlar bu haklarını korumak amacıyla başta Uhud ve Hendek savaşı olmak üzere pek çok savaş yapmışlardır. Bu noktada önemli bir husus daha vardır ki, o da inanların zulüm ve haksızlığa uğramasına sebep olacak olayları Hiz. Peygamber'in (s.a.v) önceden haber alarak bertaraf etmesidir. Bu gaye amacıyla pek çok gaza ve seriyye düzenlenmiştir.

İnanmayanların İslâm'ı Yaşama ve Tanıtma Özgürlüğüne Engel Olmaları: Allah insanları çeşitli ırk ve kabilelerden yaratmıştır. İnsanların hepsi aynı mantığa, aynı duyguya ve aynı düşünceye sahip değildir. Allah insanlara yaratılışlarının amacını Peygamberleri ve Kitaplarıyla bildirmiştir. Ancak insanların pek çoğu kendi çıkarlarına ters düştüğü için bu Peygamberleri ve Kitapları yalanlamış hatta daha ileri giderek onlara ve tabilerine yaşam hakkı tanımamışlardır.

İslam dini, Allah'ın insanlara hem dünya âleminde hem de âhiret âleminde mutluluğa erişmesi için koymuş olduğu ilahi kanunlar bütünüdür. Şüphesiz ki bu dinin insanlara ulaşmasını engellemek için uğraşmak bütün insanların zararına bir tutumdur. Kişi istediği inanca sahip olmakta hürdür. Ancak başkaların inancına engel olmak, onlara hayat hakkı tanımamak kabul edilebilir bir durum değildir. İşte İslâm, bu tebliğ faaliyetlerine engel olmaya çalışanlara karşı savaşmaya izin vermiştir.

Kur'ân'daki savaş âyetlerini ve Hiz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı savaşları değerdendiren İslâm âlimlerine göre cihad üç halde Müslümanlar'a farz olur. Buna göre iki ordu karşı karşıya gelir ve savaş için karşılıklı saf tutarlarsa Müslüman için savaştan vazgeçmek haram olur. Yine Kâfirler bir beldeye saldırırlarsa o belde halkı için savaşmak kaçınılmaz olur. Bu iki duruma ilaveten, Devlet başkanı halkı seferberliğe çağırırsa halk buna icabet etmek durumundadır.¹⁸⁴

Kur'ân'daki savaş âyetlerini, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) savaş yapmasını ve fakihlerin savaş ile ilgili fetvalarını değerdendiren çağdaş İslâm Hukukçuları İslâm'da savaşın meşrûiyet sebeplerini şu maddeler halinde toplamışlardır:

a. Savunma savaşı,

b. Sonuçlanmadan kesintiye uğrayan bir savaşın devamı,

¹⁸³ Enfâl 8/65.

¹⁸⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 8.

- c. Yapılmış bir barış antlaşmasının düşman tarafından bozulması sonucu başlayan savaş,
- d. Haksızlığa uğrayan Müslümanlar'a yardım savaşı,
- e. Cezalandırma savaşı,
- f. Uluslar arası antlaşmalardan doğan yükümlülükler dolayısıyla iştirak edilen savaş,
- g. İbadet ve tebliğ güvenliğini sağlamak.¹⁸⁵

Bu bilgilerden hareketle, İslâm'da sadece azınlığın oluşturduğu düşüncelere itibar ederek ve Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında savaş ile ilgili uygulanan hükümleri göz ardı ederek, İslâm'da savaşmanın, bütün dünya İslâm hâkimiyetine boyun eğinceye kadar geçerli olduğunu savunmak yanlış bir yaklaşımdır.¹⁸⁶ Savaş ile ilgili hükümler bellidir. Hangi sebepler oluştuğunda savaşılacağı Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı uygulamalar ışığında anlaşılmaktadır. Bunun haricinde İslâm'da savaşmak meşru değildir.

2.3. Âyetin Yorumu

Cizye, Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabit olan bir hüküm olduğunu yukarıda söylemiştik. Allah Teâlâ Tevbe Suresinin 29. âyetinde şöyle buyurmuşmuştur. “ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ” *Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Rasulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*¹⁸⁷

Tevbe suresi genel olarak incelendiği zaman, bu surenin nüzul zamanlarıyla birlikte üç bölümden meydana geldiğini görürüz. Surenin ilk bölümü 1. âyet 37. âyeti kapsamaktadır. Bu bölüm, Hicret'in 9. senesinin Zilkade ayında veya o zamanlarda nâzil olmuştur.

Surenin ikinci bölümü 38 ile 78. âyetler arasındadır. Bu bölüm Hz. Peygamber'in (s.a.v) Tebük Seferi için hazırlıklara girişmiş olduğu Hicri 9. senenin Recep ayında veya bundan biraz önce nâzil olmuştur.

Surenin 73. ve 129. âyetlerini içine alan son bölümü ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) Tebük Seferi'nden dönerken nâzil olduğu bilinmektedir. Kronolojik sıraya göre ilk bölüm, daha sonra inmekle birlikte anlattığı konu bakımından üç kısmın en önemlisi olması

¹⁸⁵ Ahmed Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 80-89.

¹⁸⁶ Bakkal, *İslâm'da Savaşın Meşrûiyet Sebepleri*, s. 110.

¹⁸⁷ Tevbe 9/29.

nedeniyle, surenin bütününü meydana getiren tertip ve düzen içinde ilk sırayı almıştır. ¹⁸⁸ Bizim ele alacağımız 29. âyet de bu bölümün içersindedir.

Tevbe Suresi 29. âyeti Müfessirlerin genel kanaatine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Rumlarla savaş yapmak üzere Tebuk seferine çıkacağı esnada indirilmiştir. ¹⁸⁹ Bazı Müfessirler ise bu âyetin o tarihte Medine’de bulunan Yahudiler hakkında indiğini riayet ederler. Mesela Beğavi’nin (ö. 510/1116) Kelbi’den (ö. 204/819) rivâyet ettiğine göre bu âyet, Benî Nadîr Yahudiler’i hakkında nâzil olmuş, buna göre Rasulüllah bu kabileyile anlaşma yapmış böylece Müslümanların elde ettikleri ilk cizye bu olmuş ve Yahudi olan Nadîr Oğulları da Müslümanlar eliyle zillate düşen ilk kavim olmuştur. ¹⁹⁰

Ancak bu yorumlar âyetin, Mekke’nin Fethi’nden sonra indiği bilgisiyle bağdaşmadığı için isabetli bir yorum olarak bulunmamıştır. Kelbi’nin yaptığı yorumu kabul edecek olursak, âyetin H. 3 veya 5. yılda nâzil olduğunu kabul etmemiz gerekir. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v) Medine’de bulunan Yahudi kabilelerini cezalandırması bu tarihlere tekabül etmektedir. Ancak âyetin siyak ve sibakından ve surenin genelini incelerken verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere âyet Mekke’nin Fethi’nden sonra nâzil olmuştur. Kaldı ki Kelbi’nin rivâyetine bir eleştiri söz konusudur. O diyor ki: “Rasulüllah, onlardan cizye almak suretiyle onlarla anlaştı.” Oysaki ortada ne cizye, ne de anlaşma vardır. Aksine Beni Nadîr sürgün edilmiş, Beni Kureyza da cezalandırılmıştır. ¹⁹¹

Tevbe Suresinin 28. âyetinde zikredilen “Eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız, yakında Allah dilerse sizi lütfuyla zenginleştirir.” kısmını müfessirlerden bir kısmı 29. âyetle ilişkilendirerek tefsir etmişlerdir. Örneğin, Taberî (ö.310/923) bu kısmı şöyle tefsir eder:

Allah, müşrikleri Mescid-i Haram’dan uzaklaştırdıktan sonra şeytan, müminlerin kalbine üzüntü soktu. Onlar; ‘Müşrikler uzaklaştıktan sonra ticaret yolu kesildi. Nereden yemek bulup yiyeceğiz?’ şeklinde vesveselere kapıldılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurdu ki: ‘Eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız yakında, Allah dilerse sizi lütfuyla zenginleştirir.’ Böylece Müşriklere karşı savaşmalarını, boyun eğdirdikleri takdirde, onlardan cizye almalarını emretti ve böylece onları lütfuyla zenginleştirdi. Yani aydan aya ve yıldan yıla alacakları cizyelerle onları zenginleştirdi. ¹⁹²

Müfessir Kurtubî (ö. 671/1273) bu yoruma katılmakta ve şöyle söylemektedir:

¹⁸⁸ Ebü’l-A‘lâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur‘ân*, çev. Yusuf Karaca vd, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, c. II, s. 191-192.

¹⁸⁹ İbn Feras, Ebu Muhammed Abdu’l-Mün’im b. Abdurrahîm, *Ahkâmu’l-Kur‘ân*, Dar’u İbn Hazm, Beyrut 2006, c. III, s. 132, Sa’lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve’l- Beyân*, Dar’u İhya’i Tûrasi’l-Arabî, Beyrut 2002, c.V, s.28.

¹⁹⁰ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, Garbû’l-İslâm, Beyrut 2000, c.IX, s. 399.

¹⁹¹ İzzet Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, s. 399.

¹⁹² Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Galip Ebu Ca’fer, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur‘ân*, Müesseset’ü-er-Risale, Beyrut 2000, c. XIV, s. 193- 194.

Yüce Allah kâfirlerin Mescid-i Haram'a yaklaşmalarını haram kılınca, Müslümanlar, müşriklerin beraberlerinde getirdikleri ticaretin kesilmesi dolayısıyla içlerinde bir sıkıntı duyular. Bunun üzerine önceden de geçtiği gibi yüce Allah: 'Eğer fakirlikten korkarsanız...' diye buyurdu. Daha sonra 29. âyet-i kerime ile yüce Allah cizye almayı helal kıldı. Bundan önce ise cizye alınmıyordu.¹⁹³

Taberî gibi birçok müfessirin âyetin nüzul sebebi ile alakalı yaptığı bu yorumlar, başka müfessirler tarafından kabul görmemiştir. Tarihi veriler, âyetin siyak ve sibakı ve İslâm ve Kur'an ilkeleri düşünüldüğünde bu müfessirlerin görüşleri daha doğru gibi gözükmemektedir. Zira âyet, Müslümanların geçim sıkıntısına düşmekten korktuklarından dolayı onların kalpleri bir sükûnet bulsun diye yakında cizye alınacağını indirildiği düşünülürse, İslâm'da savaşma gayesinin bu olduğu düşünülebilir. Ancak Kur'an ilkeleri bize göstermektedir ki İslâm'da savaşmanın amacı, ganimet almak ve cizye toplamak değildir. Tarihi verilere göre de bu âyet nâzil olduktan sonra Tebük seferine çıkmıştır. Buna göre yapılan yorumlar doğru olarak kabul edilirse, Tebük seferinde Rumlarla savaşın sonucunda Müslümanlar Rumlardan cizye alacak ve alınacak olan bu cizye Müşriklere uygulanan yasağın bir telafisi olacaktır. Ancak Tebük gazvesi kaynaklarda incelendiği zaman, bu seferde herhangi bir sıcak savaşın olmadığı görülür. Ayrıca bu gazvenin sonucunda Rasulüllah birinci bölümde gördüğümüz birkaç kabile hariç cizye anlaşması yapmamıştır. Onların vermeyi kabul ettikleri şeyler de Müslümanların ekonomik hayatlarında önemli bir açığı kapatacak miktarda değildir. Buna göre Tebük gazvesi sonucunda Rumlardan cizye alınmamıştır. Bu noktada şu hususa değinilmesi gerekir ki 28. âyetle belirtildiğine göre Müşriklerin Mescid-i Haram'a girmesinin yasaklanması Mekke'deki Müslümanların kalplerine bir sıkıntı verecektir. Oysa Mekke'de bulunan Müslüman sayısı o zamanlar azınlıktaydı ve alınacak olan cizye sadece onlara ait değildi. 28. âyetle belirtilen Müşriklerin Mescid-i Haram'a girmesinin yasaklanması durumunun 29. âyet ile ilişkilendirilerek yapılan yorumlar doğru kabul edildiğinde cizyenin ilk defa Tebük seferinde alınması gerektiği düşünülmelidir. Zira 29. âyet nâzil olduktan sonra çıkılan ilk gazve, Tebük Seferi'dir. Ancak hicretin 6. senesinde Necran Hristiyanları ile yapılan anlaşmaya göre, onlardan belirli bir miktar cizye alındığı görülecektir. Bu yorumlara göre âyetin nüzul sebebini sadece 28. âyetle ilişkilendirerek Müslümanların kalpleri bir sükûnet bulsun diye nâzil olmuştur diye açıklayamayız.¹⁹⁴

Yukarıda ki açıklamalarla ve diğer tefsir kitaplarıyla bu âyeti değerlendirecek olursak, Tebük seferinden önce, Müslümanların bu sefere çıkmaları için nâzil olduğunu görebiliriz. Ancak kimi müfessirler âyetin indirilme sebebini Müslümanları, 28. âyetle belirtilen durumun

¹⁹³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Ersoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1999, c.VIII, s. 182.

¹⁹⁴ İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, s. 399-401.

kaygısından kurtarmak için indirildiğini söylemiş ve bu yoruma göre de, cizye ve ganimet elde etmeyi bu seferin nihai amacı olarak belirtme yoluna gitmişlerdir. Ancak yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında bize göre, bu seferin nihai amacı olarak, cizye ve ganimet toplama isteği olduğu söylenemez.

Tarihçi ve müfessir bir âlim olan Muhammed İzzet Derveze (ö. 1404/1984) bu âyet hakkında şunları zikreder: “Bu âyet, Tebük savaşından önce Müslümanları teşvik, azimlendirmek ve haklılıklarını belirtmek için nâzil olmuştur.”¹⁹⁵ Biz de bu görüşe katılıyoruz. Zira Tebük seferi, Medine de meyvelerin hasat zamanına, sıcaklardan ötürü insanların sadece kendi işlerine koyulduğu ve dinlenmeyi tercih ettikleri bir zamana gelmesi hasebiyle ve bunlara ilaveten bu seferin o zamanın en büyük devletlerinden birisine yapılacak olmasından bu sebeple de Müslümanlar’ın Arabistan üzerindeki hâkimiyetini pekiştirecek olmasından dolayı önem arz etmesi, ancak bazı Müslümanlar’ın sefere katılmak istememesinden dolayı onları teşvik etme amacına yönelik olarak indirildiği söylenebilir.

Tevbe Suresinin 29. âyetini kendisinden bir önceki âyetle irtibatlandırarak tefsir eden müfessirler oldukça fazladır. Onlara göre 28. âyette buyrulan “*Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar...*”¹⁹⁶ kısmı Müslümanlar’ın kalplerine bir sıkıntı düşürmüştü. Allah Teâlâ’da onlara yakında cizye vergisi gibi bir nimet bahşederek onları bu sıkıntıdan kurtardı. Abdullah b. Abbas, Dehhak (ö. 64/684), Mücahid ve İbn İshak’a (ö. 151/768) göre, Allah’ın, müminleri zengin kılması, müşriklerin, harem bölgesine girmelerini yasaklamasından sonra, müminlere, Ehl-i Kitap ile savaşıp onlardan cizye almaları şeklinde olmuştur. Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki:

Allah, müşrikleri Mescid-i Haram’dan uzaklaştırınca şeytan, müminlerin kalbine üzüntü soktu. Onlar, “Müşrikler uzaklaştıktan sonra ticaret yolu kesildi. Nereden yemek bulup yiyeceğiz?” şeklinde vesveselere kapıldılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurdu ki: “Eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız yakında, Allah dilerse sizi lütfuyla zenginleştirir. Onlara, Ehl-i Kitap’a karşı savaşmalarını, boyun eğdikleri takdirde, onlardan cizye almalarını emretti ve böylece onları lütfuyla zenginleştirdi.”¹⁹⁷

Âyet-i kerimenin bu son bölümünün hükmüne göre artık müşriklerin herhangi bir surette harem bölgesine yaklaşmaları yasaklanmıştır. Cabir b. Abdullah (ö. 78/697) ve Katade’ye göre cizye veren zimmîler ve Müslümanların, gayri müslim olan köleleri bu

¹⁹⁵ İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, s. 403.

¹⁹⁶ Tevbe 9/28.

¹⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XIV, s. 197.

yasaklanmanın dışındadır. Onlar bu bölgeye girebilir. Cabir b. Abdullah'tan rivâyet edilen bir görüşe göre zimmîler de harem bölgesine giremezler.¹⁹⁸

Allah Teâlâ'nın 28. âyetinde "...Eğer yoksulluğa düşeceğinizden korkuyorsanız yakında, Allah dilerse sizi lütfuyla zenginleştirir..." buyurmasını bir sonraki âyetle ilişkilendirmeden yorumlayan Müfessirler de olmuştur. Mesela Mukâtil b. Süleyman şöyle demektedir:

Bu ayetten sonra Şeytan, Mekkeli Müslümanlar'a artık nereden yiyecek bulacaksınız diye vesvese verdi. Allah Teâlâ ise onlara Allah'ın ve Rasulünün emirlerine sınımsız sarılmalarını, yakında kendi fazlıyla onları zenginleştireceğini belirtti. Daha sonra Cidde, Sana ve Huneyn halkı müslüman oldular. Bu sebeple de yiyecek maddelerini, satmak maksadıyla Mekke'ye gönderdiler. Böylece Allah Teâlâ, Mekke'deki Müslümanları, kâfirlerle alışverişte bulunmaya muhtaç olmaktan onları müstağni kıldı, buna gerek kalmadı.¹⁹⁹

İkrime de bunun, Mekke'nin bol yağmur almak suretiyle gerçekleşeceği görüşündedir.²⁰⁰

Tarihçi ve müfessir İbn Kesir (ö. 774/1373) âyetin tefsiriyle alakalı benzer şeyleri zikretmiştir. Ona göre Allah Müslümanlar'ı, geçim sıkıntısı yaşayacakları noktasında kapıldıkları vesveseden kurtarmak için cizye âyetini indirmiştir.²⁰¹

Âyetinde, ekonomik şartların insanların o zamana kadar alışagelmiş oldukları düzenden sapacağından dolayı, kötüye gideceği endişesi bertaraf edilmek için "Allah'ın lütfuyla inananları zenginleştireceğine dair" bir vurgu yapılmıştır. Nitekim gereğince iman edenler bilmektedir ki asıl rızık Allah'tandır. O, bir kapıyı kapatırsa elbette başka bir kapıyı açmaya muktedir. Bu konuda Müslümanların endişe etmesine bir gerek olmayıp, yeter ki yine onlar Allah'ın meşru kıldığı dairede rızık aramaya başlasınlar. Elbette burada Allah'ın açtığı rızık kapılarından birisi, Müslümanların cizye almasını sağlamak olabilir. Allah lütfuyla inananlara bunu bahşetmiştir de. Ancak cizye âyetinin nâzil olmasının, tarihi veriler ve Kur'ânî ilkeler incelendiğinde sadece bu âyetinde belirtilen Allah'ın lütfunun gelip Müslümanların zenginleştireceğini bildirmesi, kendisine münhasır olarak görmek uygun değildir.

Yahudi ve Hristiyanlar'ın Allah'a ve Ahiret Gününe İman Etmemesi: Âyetinde belirtilmiştir ki "...لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ...": Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar." Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de "Allah'a ve Ahiret gününe iman etmeyenler" vasfını "kâfirler, münafıklar ve müşrikler" için kullandığını söyleyebiliriz. Örneğin, Bakara Suresi 28. Âyetinde "*Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri*

¹⁹⁸ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, c. XIV, s. 197.

¹⁹⁹ Mukatil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el- Ezdi el-Belhi, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, Daru İhyâi't-Tûras, Beyrut 2002, c. II, s. 166.

²⁰⁰ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, c. XIV, s. 197

²⁰¹ İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 2010, c. V, s. 116

*öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz.”*²⁰² diye buyrulmaktadır. Hamdi Yazır, bu ayeti öncesiyle irtibatlandırarak “kâfirlere, münafıklara ve fâsiklara” hitap ettiğini söylemektedir.²⁰³ Yine Allah Teâlâ Nisa Suresi’nde kibirlenip böbürleneler için şöyle buyurmaktadır: “*Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah’a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır.*”²⁰⁴

Allah Teâlâ Kur’an’da ahirete iman etmeyenlerle ilgili olarak “*Kötü sıfatlar ahirete inanmayanlara aittir. En yüce sıfatlar ise Allah’ındır. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”²⁰⁵ “*Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah’tan başkaları (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler.*”²⁰⁶ buyurmaktadır. Bu ayetlerde bahsedilen grupların ayetin öncesiyle değerlendirildiği zaman kâfirler ve münafıklar olduğu anlaşılmaktadır.

Bu âyetlerden anlaşılacağı üzerine Kur’an-ı Kerim’de Allah’a ve ahiret gününe inanmama vasfı “kâfirler, müşrikler ve münafıklar” için kullanılmaktadır. Ancak konumuzla ilgili olan âyette müfessirlerin tamamına yakını Yahudi ve Hristiyanlar’ı bu sıfatların içine katarak değerlendirmişlerdir. Bu âyet Arapça gramer açısından değerlendirildiğinde Yahudi ve Hristiyanlar’ın “*وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ* : Kendisine kitap verilenlerden hak dini din edinmeyenler...” kısmıyla mevsuf oldukları da görülebilir. Müfessirler ise “*مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ* : Kendisine kitap verilenlerden...” ibaresini kendisinden önceki bütün sıfatlara mevsuf olarak değerlendirmişlerdir. Müfessirlere göre Yahudi ve Hristiyanlar her ne kadar Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş olsalar da bu imanlarının mahiyeti sorgulanmalıdır.

Bu konuda müfessirlerin yorumları, genellikle Allah’ın zatını ve ahiretin varlığını Müslümanlar gibi anlamayanların iman etmemiş olduklarını vurgulamakla olmuştur. Mesela İbnü’l-Cezvi (ö. 597/1201), Zeccac’dan (ö. 311/923) şunları nakletmiştir: “Allah’a Muvahhidler gibi iman etmeyenlerle savaşın...”²⁰⁷

Allah’a iman etmeme durumunu üç manada değerlendiren müfessirler de vardır. Buna göre ehli kitap Allah’a iman etmemekle, onun kitabına, Rasulü Hz. Muhammed’e iman etmezler. O’nun peygamberliğini tanımayanda imanın bir rüknü olan “peygamberlere imanı” kabul etmez. Ayrıca onlar böyle bir durumda Allah’a (c.c) üçün üçüncüsü ve Üzeyr Allah’ın

²⁰² Bakara 2/28.

²⁰³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 114.

²⁰⁴ Nisa 4/38.

²⁰⁵ Nahl 16/60.

²⁰⁶ Zümer 39/45.

²⁰⁷ İbnü’l-Cezvî, İmam Ebu’l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn. Muhammed, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, çev. Abdulvehhap Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2009, c. II, s. 529.

oğludur demek suretiyle onun zatına yakışmayacak bir iftirayı kendisine yöneltmektedirler. İman ise böyle bir şeyi söylemekten onları nefyeder.²⁰⁸

Buradan anlaşılmaktadır ki ayet onlar gibi Allah’a iman etmeyi men etmektedir. Zira onların yolu, adeta kendilerinin Allah’ın zatına atfettikleri iftiralar sebebiyle Allah’a iman etmeyenlerin yolu gibidir. Böyle oluca onlardan iman kabul edilmemektedir.²⁰⁹

Yine Yahudi ve Hristiyanlar’ın ahreti nasıl nitelendirdiğine bakılırsa, onların ahiret inançlarının sorgulanması gereken birçok noktası vardır. Mesela ehli kitap, sevap ve azabı ikrar etseler de, ahiret gününün tehditlerinden korkmazlar.²¹⁰ Zira Yahudilere göre ahiret inancı onların temel öğretileriyle paralellik gösterir. Buna göre Yahudi ahidine bağlılıklarını ve temel Yahudi öğretisini reddedenler sonsuz azaba maruz kalacaklardır. Yahudilere göre, kendi dinlerinden günahkâr olanlar sadece on iki ay cehennemde kaldıktan sonra cennete gireceklerdir. Reformist Yahudilere göre ise, Tanrı’nın merhametiyle bağdaşmadığından dolayı Cehennemin varlığı kabul edilmez. Aynı şekilde günümüz liberal Yahudi gruplarının çoğu cennet ve cehennemin fiziksel anlamda var olduğuna veya olacağına inanmamaktadır.²¹¹

Bu görüşlerden anlaşılacağı gibi Yahudiler’in ahiret inancıyla alakalı görüşleri kimi noktalarda, İslâm ahiret inancına uymakta kimi noktalarda ise İslâmî kurallara aykırılık arz etmektedir. Razi (ö. 606/1210) bu konuda; “Bil ki, Yahudi ve Hristiyanlar’dan nakledilen, bedenî dirilmeyi inkâr ettikleridir. Böylece sanki onlar ruhanî bir dirilişe meyletmış gibidirler.”²¹² diyerek İslâm açısından uygun olmayan bir inancı vurgulamaktadır. Ayrıca Yahudi ve Hristiyanlar’dan nakledilen başka bir rivayette cennette yeme ve içmenin olmayacağıdır.²¹³

Bu noktada şu durumun vurgulanması gerekir ki, İslâm’daki ahiret inancı gibi bir inanca inanmayan kişi esasen Allah’ın kudretini inkâr etmektedir. Zira kendi yorumlarıyla ahiret inancını şekillendirenler Allah’ın kudretine bir tahdit getirmektedirler. Hâlbuki Allah, zaman ve mekânın üzerindedir. İnsan akli ise zaman ve mekânla kayıtlıdır. Biz ahiret günün varlığını Allah’ın kelamıyla ve kudretiyle biliriz. Elbette dünya gibi bir hayat alanını yaratan kudret, ahiret âlemini de yaratmaya muktedirdir. Mantık yürüterek ulaşabileceğimiz bu bilgiye O’nun kelamıyla da emin oluruz. Zira Allah kitabının pek çok yerinde ahiretin

²⁰⁸ İbn Feras, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. III, s. 133.

²⁰⁹ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, *Bahrü’l-Muhît*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 1993, c. V, s. 30.

²¹⁰ İbn Feras, *Ahkâmu’l-Kur’an*, c. III, s. 133.

²¹¹ Ömer Faruk Harman, “Yahudi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIII, s. 205.

²¹² Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymi, *Mefâtihu’l-Gayb*, Daru İhyâi’t-Tûras, Beyrut 2010, c. XVI, s. 25.

²¹³ Nesefî, Ebü’l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Dar’u-Kelami’t-Tayyib, Beyrut 1998, c.I, s. 674.

varlığını vurgulamıştır. O halde gereği gibi ahiret gününe inanmayan kimse, Allah'ın kudret ve kelam gibi sıfatlarını inkâr eder. O'nun sıfatlarını inkâr eden kişi de zatını da inkâr etmiş olur.²¹⁴

Allah Teâlâ Kur'an'da bu durumu şu şekilde zikretmiştir:

Bir de dediler ki: 'Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.' Sen onlara de ki: 'Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?' Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır...²¹⁵

Buna göre onların inancında, ahirette adaletli bir tutum sergilenmeyecektir. Onlara göre, Yüce Allah, kendilerini seçkin bir millet olarak yaratmış ve onlar ne tür günah işlerlerse işlesinler bağışlayacaktır.

Görülmektedir ki "Allah'a ve ahirete iman etmeme" noktasında müfessirlerin çoğu, Yahudi ve Hristiyanlar'ın itikadi bozukluklarını açıklamakla bu konuyu yorumlama yoluna gitmişlerdir.

Bazı müfessirler ise inanılan şeyin mahiyetini açıklamakla değil de, Yahudi ve Hristiyanlar'ın kendilerinin imanlarının yok olduğunu açıklamışlardır. Bu müfessirlere göre eğer onların gerçekten sağlam bir imanları olsaydı Hz. Peygamber'e (s.a.v) inanmaları gerekirdi. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahir zaman Peygamberi olduğunu kendi dinlerinin Peygamberleri müjdelemiştir. O halde bunların Hz. Peygamber'e (s.a.v) iman etmemeleri heva ve heveslerine uymaları sebebiyledir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) iman etmeyen Yahudi ve Hristiyanlar, kendi peygamberleri tebliğe başladığı zamanda onlara iman etmeyeceklerdi. Zira o Peygamberlerin getirdiği mesajlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) getirdiği mesajla aynı olması hasebiyle, onların o zamanki çıkarlarına ters düşecek ve o Peygamberlere düşmanlık besleyeceklerdi.²¹⁶

Sonuç olarak âyetin bu kısmıyla alakalı şunları söyleyebiliriz ki, gerçekten Allah'a ve ahiret gününe iman eden Yahudi ve Hristiyanlar kendileriyle Müslümanları savaştıkları bir mecraya çekmezler. Yani onlar Müslümanların yaşantısına, onların hukukuna ve onların toprak bütünlüğüne kasıtları ve hasetleri yoktur. Zaten bu halde olan Yahudi ve Hristiyanlar'ın bir adım ötede ulaşacakları nokta İslâm dairesi içersine girmektir. O halde, gerçek manada Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen Yahudi ve Hristiyanlar, Müslümanlar içersinde fitne ve fesat çıkarmaya meyyaldirler. Böylece onlarla

²¹⁴ İbnü'l-Arabî, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullahi'l-Ma'rufî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2003, c.II, s. 474.

²¹⁵ Bakara 2/80-81.

²¹⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azim*, c. IV, s. 116.

savaşmak, İslâm açısından Kur'ân'ın belirttiği ilkeler doğrultusunda meşru olmuştur. Yani gerçek manada Allah'a ve ahiret gününe iman etmemek, fitne ve fesat çıkarmanın bir sebebidir. Ancak onlar fitne ve fesadı uygulamadıkları takdirde onlarla savaşmak için meşru bir gerekçe yine yoktur. Yalnız âyette belirtildiğine göre ise onlar bu davranışlarını toplum içinde uygulamışlardır. Bunun için onlarla savaşmak meşru olmuştur.

Yahudi ve Hristiyanlar'ın Allah'a ve Rasulü'ne İhtilaf Etmesi: Âyet devamında şöyle buyrulmaktadır: "...يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ... : Allah'ın ve Rasulü'nün haram kıldığını haram kılmayan" müfessirlere göre bu kısım iki şekilde tefsir edilmektedir. Birinci yoruma göre, Yahudi ve Hristiyanlar, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de haram kıldığı ve Rasulü'nün de sünnetinde yasakladığı şeyleri mubah sayarlar. Mesela içki ve domuz etini helal kabul ederler. "Onlar, Kur'anda ve Rasulün sünnetinde haram kılınan şeyleri haram tanımazlar."²¹⁷ "Kitap ve Sünnet'le haramlığı sabit olan şeyleri haram saymazlar."²¹⁸ Buna göre onlar, Allah'ın koyduğu sınırları tanımazlar, helal veya haram her ne olursa olsun keyiflerinin istediği gibi, heva ve heveslerini ilah edinmeleri neticesinde hak hukuk tanımadan güçlerinin yettiği her şeye el uzatırlar.²¹⁹

Bu konuyla alakalı farklı bir yorum şu şekildedir; onlar mensubu oldukları dinin ve ümmeti bulundukları peygamber'in getirdiği hükümlere ihtilaf ederler. Kendi heva ve heveslerine uyarak o dinle bağdaşmayacak şeyleri bid'at olarak dine sokmak suretiyle dini tahrif ederler. Bulundukları dinin kitaplarında olan hükümleri dünyalık çıkarlarına, dünyada alacakları zevklere binaen değiştirirler. Dini asıl olan hüviyetine göre yorumlamazlar, ancak kendi açılarından bir bakış açısı geliştirerek bu bakış açısına göre yorumlarlar, bu bakış açısı da onların çıkarlarını korumaya yöneliktir. Yine onlar kendi kitaplarında bulunan sadece ameli hükümleri değil, itikadî hükümleri de değiştirmek suretiyle dinlerini tamamen tahrif etmişler ve hak olan yoldan sapmışlardır. Onlar kendilerinin Tevrat ve İncil'e inandıklarını söylemelerine rağmen, bu kitapları tahrif etmişler, bunlardaki pek çok hükmü kendi istekleri doğrultusunda değiştirmişlerdir.²²⁰ Onların din adamları Tevrat'da ve İncil'de helal olan şeyleri haram, haram olan şeyleri ise helal derler.²²¹

Yahudi ve Hristiyanlar kendilerinin lehine olan şeyleri helal, aleyhine olan şeyleri ise haram saymaktadırlar.²²² Onlar bu konuda, dini bir hassasiyet göstermezler bunun yerine

²¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XVI, s. 25.

²¹⁸ Beydavî, Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nasıruddin, *Envarü't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Daru İhyâi't-Türas, Beyrut 2010, c. III, s. 77.

²¹⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c. IV, s. 2

²²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XVI, s. 25.

²²¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c.II, s. 475.

²²² İbn Feras, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. III, s. 133.

kendi çıkarlarına göre bir davranış sergilerler. Yani onlar Kur'an ve Sünnet'in haram saydığını haram saymazlar. Ya da Tevrat ve İncil'de olan hükümleri bilmezler.²²³ Onların bu durumlarıyla alakalı bir başka yorum da şudur: "Yahudi ve Hristiyanlar Allah ve Rasulünün haram saydığını haram saymayarak, kendi tahrif olan kitaplarını haram saymazlar ve onlar bildikleri halde Hz. Peygamber'in (s.a.v) sıfatlarını gizlerler."²²⁴ Yahudiler Tevrat'ın, Hristiyanlar da İncil'in tahrif olduğunu bilmiş olmalarına rağmen sanki bu Kitaplar hiç tahrif edilmemiş gibi Allah'tan gelmişçesine itaat ederler. Bu da onları yanlış yola sürüklemektedir.

Bütün dinlerin tarihleri incelendiği zaman insanların birlik ve beraberliklerini bozacak, toplum içinde kargaşaya mahal verecek tutum ve davranışlar daima Allah Teâlâ tarafından men edilmiştir. Hatta bu davranışlar, ferdin kendisini bozacak tutum ve davranışlardan çok daha tehlikeli durumları ortaya çıkaracağı sebebiyle cezası daha şiddetli olmuştur. İslâm'da bu davranışların cezasının daha şiddetli olacağını bildirmiş ve toplumun düzenini bozacak davranışları yapmamaları için insanları uyarmıştır. Bu konuyla alakalı olarak Bakara Suresi'nde buyrulmuştur ki: "*Fitne öldürmekten kötüdür.*"²²⁵ Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) pek çok hadisinde de, fitnenin lanetlendiği ve ondan kaçınmak için çaba gösterilmesinin gerektiğinin bildirildiği görülmektedir: "*Ne mutlu fitneden uzak durana, ne mutlu fitneden uzak durana, ne mutlu fitneden uzak durana ve ne mutlu fitne belası başına geldiği zaman sabredene!*"²²⁶ Fitne ve fesat görüldüğü gibi, bütün dinlerde en sakıncalı ve kaçınılması gereken tutumlardan birisi olmuştur. Bu âyetin indirilmesine sebep olan Hristiyan ve Yahudi gruplar ise Allah'ın dinini yıkmak için, Kur'an'ın deyişiyle, Allah'ın tutuşturduğu ateşi söndürmek için her türlü hile ve fitneye başvurmuşlardır. Onlar bu gayelerini gerçekleştirmek için, hem kendi dinlerinde, hem Kur'an'da belirtilen meşru dairenin dışına çıkmışlar, ayrıca toplumsal ahlak düzeni açısından kabul edilen ahlaki kurallara ihtilaf etmişlerdir. Adeta gayelerini gerçekleştirmek için bütün yolları mubah saymışlardır. İşte böyle bir durumda, bu sıfatı taşıyan Yahudi ve Hristiyanlarla savaşmak İslâm açısından, yukarıda saydığımız ilkelere binaen meşru olmuştur.

Yahudi ve Hristiyanlar'ın Hak Dini, Din Olarak Kabul Etmemesi: Âyette, savaşılacak ve cizye alınacak Ehl-i Kitap sıfatlarından başka birisi ise hak dini din olarak kabul etmemektir. "...يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ...": Onlar hak dini din olarak kabul etmezler" ibaresi kullanılarak bu sıfat belirtilmiştir.

²²³ Neseî, *Medârik*, c.I, s. 674.

²²⁴ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2005, c.V, s. 340.

²²⁵ Bakara 2/191.

²²⁶ Ebu Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, c. VI, s. 320.

Semavî dinler olarak nitelendirilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın gayeleri ve maksatları, -İslâm inancına göre- bu dinlerin orijinalinde birdir. Yani esasen Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yarattığı zamandan itibaren insanlığa hep aynı dini göndermiş ve bu dinde insanlara saadet yolunu göstermiştir. Ancak Peygamberler'in tebliğ ettiği her din belirli bir zaman hükmünü icra ettikten sonra mensupları tarafından tahrif edilmeye başlanmış, bunun üzerine Allah Teâlâ insanlara hidâyet etmek için tekrardan, tahrif edilmiş dinin orijinal hükümlerini bir Peygamber vasıtasıyla bildirmiştir. Ta ki son olarak İslâm dini, Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlara tebliğ edilmiş ve Allah'ın vaadiyle bir daha bu dinin tahrif edilmeme garantisi verilmiştir. İşte Allah'ın insanlara Hz. Âdem'den bu yana göndermiş olduğu din hak dindir.

Bu âyeti en geniş manada açıklayan İbnü'l- Cezvi (ö. 597/1201) görüşlerini şu şekilde sıralamıştır: “Hak dini din edinmezler” burada hak hususunda iki görüş vardır.

1- “Hak din” Allah'ın adıdır. Buna göre mana Allah'ın dini demek olur.

2- “Hak din” dinin sıfatıdır. Buna göre mana hak dinini din edinmezler olur.

Din edinmekte de iki görüş vardır:

1- İtaat anlamındadır. Yani, Allah'a hakkıyla itaat etmezler manası ortaya çıkar.

2- “Din edinmek” manası Arapça “dâne-yedînu”den gelmektedir. Bu da bir şeye sarılmak demektir.

İbnü'l Cezvi'ye göre âyetin bu kısmıyla alakalı genel anlamda da iki mana vardır.

1- Hz. Peygamber (s.a.v), kendinden öncekini hükümsüz kılmış olmasına rağmen onlar,

Hz. Muhammed'in dinine girmezler.

2- Tevrat'da Hz. Muhammed'e tabi olmayı öneren şeylerle amel etmezler.²²⁷

Görüldüğü gibi burada “hak din” ibaresi İslâm şeklinde tefsir edilmiştir. Müfessirler bu âyeti genel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) şahsında müşahhaslaşan İslâm Dini'ni nazarı itibare alarak yorumlamışlardır. Buna göre Yahudi ve Hristiyanlar, Tevrat ve İncil'de sıfatları belli olan Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanımamak suretiyle hak olan İslâm Dinine girmezler.²²⁸

Bazı müfessirler ise İbnü'l Cezvi'nin görüşlerine yer verdiğimiz sırada dediğimiz gibi “hak din” ibaresinde “hak” kelimesinin Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak açıklama yoluna gitmişlerdir.²²⁹ Buna göre mana “Allah'ın Dini” olur ki, buda Allah Teâlâ'nın gönderdiği bütün dinler olarak kabul edilebilir. Yani tahrif edilmemiş Yahudilik ve Hristiyanlık bu kapsamda değerlendirilmelidir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, hak dine inanmayan

²²⁷ Cezvî, *Zâdü'l-Mesîr*, c. II, s. 530.

²²⁸ İbn Feras, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. III, s. 134.

²²⁹ Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2010, c. II, s. 350.

Yahudi ve Hristiyanlar kendi dinlerinin peygamberleri ilk tebliğe başladığı anda o dine de inanmayacaklardı. Çünkü o din Allah'ın diniydi.

Âyetin bu kısmından anlaşılacağı gibi, daima Müslümanlar'a zarar vermek için uğraşan Ehl-i Kitap hak olan dine inanmazlar. Bu din, ister İslâm olsun isterse İslâm'dan önce gelmiş hak dinler olsun değişmez. Yani bu sıfatla muttasıf olanlar hangi devirde yaşamış olurlarsa olsun hak olan dine girmeyeceklerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) tebliğe başladığı andan itibaren hak din, akıl ve yaratılışın prensipleri icabı İslâm'dır. Bu andan itibaren İslâm haricinde olan din, şeytanın insanları kandırması neticesinde ortaya çıkmış bir uydurmadır.²³⁰ Bu bakımdan bu dinlere inanalar şeytanın emrine girmeleri cihetiyle, hak yolda olanlara daima zarar vermeye istidatlı insanlardır.

Bütün bu sıfatları açıkladıktan sonra, bu sıfatların mevsufunun Ehl-i Kitap olduğunu bildiren kısmın tefsirini incelemeye başlayabiliriz. Âyette buyrulmaktadır ki: “...مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا... الْكِتَابَ : Ehl-i Kitap olanlardan.” Bu ibare için farklı yorumlar yapılır. Buna göre bu ifade te'kid manasını içerir. Yani Müslümanlar müşriklerle savaşmaya emrolundukları gibi Ehl-i Kitap olanlarla da savaşmaya emrolunmuşlardır. Diğer bir yorum ise, müşriklerle Ehl-i Kitap'ın ayrıldığıdır. Zira Müşriklerde tevhid inancından, nübüvvet inancından ve ahiret inancından hiçbir şey bulunmaz. Ehl-i Kitap ise tevhid inancını, şeriatı özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v) geleceğini bilmektedirler. Ancak onu inkâr etmeleriyle büyük bir cürüm işlerler.²³¹ Buradan da anlaşılmaktadır ki, Allah bu üç vasıfla muttasıf olan Ehl-i Kitap'ı müşriklerden ayrı tutmaktadır.²³²

Ehl-i Kitap İslâmi hüküm bakımından müşrikler gibi veya Allah'ı inkâr edenler gibi değildir. Esasen şöyle denilebilir ki, Ehl-i Kitap'ın her ne kadar yaptığı isyanlar, Allah'a karşı gelmeleri ve onun gönderdiği peygamber'e iman etmemeleri bağışlanamaz bir günah olsa da, onlar bu davranışlarıyla Allah'ın zatına karşı bir inkâr girişiminde değildirler. Hz. Muhammed'e iman etmemiş olsalar da diğer Peygamberlere iman etmişlerdir. Bu da İslâm açısından kabul edilebilir bir şey değildir, yalnız tâbi tutulacakları hükümler bakımından onları, müşriklerden ayırmak gerektiği bildirilmiştir. Zira müşrikler hakkında vacib olan, ya onlarla savaşılması ya da onların müslüman olmasıdır. Hâlbuki Ehl-i Kitap için gerekli olan ise, ya onlarla savaşmak, ya onların Müslüman olması yahut da cizye vermeleridir.²³³

²³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c.V, s.340.

²³¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c.II, s. 476.

²³² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 25.

²³³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVI, s. 25.

Aynı zamanda bu ibareden kastın, atalarına kitap verilenler olduğu yahut da Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında yaşayan Ehl-i Kitap içinde kitaba ittiba etme noktasında tıpkı ataları gibi olan gayri müslimler olduğunu söyleyen müfessirler de vardır.²³⁴

Burada ‘min’ harf-i cer’ini Arapça gramer açısından farklı yorumlayan âlimler de bulunmaktadır. Bunlara göre buradaki ‘min’, “min’i baziye dir.” Yani bütün Ehl-i Kitap’ı içine almamakta hatta bu vasıflarla muttasıf olanları dahi kapsamamakta, yalnız bunlardan bir kısmını içine almaktadır.²³⁵ Bu grupta o zaman ki Müslümanların bu konuda ki muhataplarıdır. Yani, İslâm’a hiçbir zararı dokunmayan uzakta ki Ehl-i Kitap değil de, Tebük seferinin çıkılmasına sebep olan Ehl-i Kitaptır.

Yahudi ve Hristiyanlar’ın Cizye Vermesi: Bu üç sıfatı taşıyan Yahudi ve Hristiyanlar, Müslümanlar’a zarar vermeye başladıkları zaman onlarla savaşmak artık kaçınılmaz olmaktadır. O zamanlar savaş sonucunda, galibin mağluptan belirli bir bedel aldığını söylemiştik. Âyetin, şimdi açıklayacağımız kısmında bu duruma işaret edilir. “... حتي يعطوا الجزية عن يد: Kendi elleriyle cizye verinceye kadar.”

Âyetin tefsirine başlamadan önce şunu belirtelim ki, burada gayri müslimlerden alınacak olan “cizye vergisinin” tarihsel sürecini birinci bölümde zikretmiştik. Âyetin geniş anlamını ve teşriî hükmünü ise müfessirler ortaya koymuştur. Ahkâm tefsirleri cizye ile alakalı olarak tarifini, miktarını, kimlerin cizye ile mükellef olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmanın üçüncü bölümünde bu konuları, mezhep âlimlerinin görüşleri çerçevesinde detaylı bir şekilde işlemekle birlikte, burada tefsir açısından genel bir değerlendirme yapacağız.

Çalışmanın başında da söylediğimiz gibi cizye, Ehl-i Kitap’ın İslâm Devletin’e savunma konusunda yardım etmeme ve himaye edilmeleri karşılığında verdikleri bir vergidir. Bu verginin bu şekilde isimlendirilmesi “cizyenin” Arapçada “cezâ” kelimesinden türetilmesi sebebiyledir. Zira onlar İslâm’a girmeme ve küfür halinde kalmaları sebebiyle bir karşılık olarak bu vergiyi verirler.²³⁶

Allah Teâlâ âyet-i kerimede cizye alınacağını belirtmiş ancak bunun miktarı konusunda bir şey söylememiştir. Dönemin şart ve koşullarına göre İslâm Devleti idarecileri cizye miktarını, bu miktarın aynî mal ile mi yoksa nakdî semen ile mi ve hatta duruma göre insanın bizzat kendisinin çalışarak cizye vergisini ödeyebileceğine karar verirler. Bütün bunlarla birlikte İslâm âlimleri cizyenin âzami miktarını belirtmişlerdir. Ata b. Ebi Rebâh (ö. 114/732) der ki: Cizye ile ilgili belirlenmiş bir miktar yoktur. Bu, onlarla yapılan antlaşmaya göre tespit edilir. Yahya b. Âdem (ö. 203/818), Ebu Ubeyd ve Taberî de böyle derler. Ancak

²³⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, c. II, s. 351.

²³⁵ İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, s. 404.

²³⁶ Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân* c.I, s. 584.

Taberî şunu da ekler: “Bunun asgarisi bir dinardır, âzamisinin sınırı yoktur.” Delil olarak *Sahih* sahiplerinin, Amr b. Avf’dan naklettikleri şu rivâyeti kaydederler: Rasûlullah Bahreynliler ile cizye ödemeleri şartıyla barış yaptı.²³⁷ Mâlikîler, İmam Mâlik’ten gelen rivâyet gereğince cizye miktarı olarak altını olanlardan 4 dinar, gümüşü olanlardan ise 40 dirhem alınacağı görüşünü benimsemişlerdir.²³⁸

Ebu Bekr el-Cessas cizyenin miktarı konusunda Hanefîlerin bu konudaki düşünceleri gereği cizye alınacak mükellefleri, maddi durumlarına göre sınıflandırmıştır. İmam Ebu Yusuf bu sınıflandırmayı mükelleflerin yapmış olduğu mesleklere göre tasnif etmiştir. Buna göre kuyumcu, manifaturacı, çiftlik ve akar sahibi, tacir, doktor ve eczacı, zanaatkâr ve benzeri meslekler gibi bir mesleği olandan durumuna ve zenginliğine göre vergi alınır. Zengin olandan 48 dirhem, orta halliden 24 dirhem, ayakkabıcı, saraç ve benzeri gibi el ile çalışan kimselerden 12 dirhem cizye alınır.²³⁹ Hanefîler ve Hanbelîler böyle düşünmekle birlikte diğer mezheplerin farklı düşünceleri vardır. Onların görüşlerini bir sonraki bölümde yer vereceğiz. Biz burada bir noktaya değinmek istiyoruz ki, cizyenin tarihini anlatırken işlediğimiz bir konu olan “müşterek cizye” tabiri, Ahkâm tefsirlerinin ve mezhep imamlarının değindiği bir nokta olan cizyenin miktarı ile doğrudan alakalıdır. Bu konuyla alakalı olarak birinci bölümde ilgili olan yere bakılabilir.²⁴⁰

Cizye, ister Arap olsun ister Acem olsun Ehl-i Kitap’tan kabul edilir. Ehl-i Kitap dışında müşriklerden kabul edilmez. Zira Allah “*Artık o müşrikleri neredede bulursanız öldürün.*”²⁴¹ buyurmaktadır. Mâlikîler ise genel olarak “Müslümanlar dışında bütün milletlerden kabul edilir.” derler. Ancak bazı farklı rivâyetlerde mevcuttur. İbn Vehb’dan gelen bir rivâyete göre Arap Mecusiler’den cizye kabul edilmez, ancak Arap Yahudi ve Hristiyanlar’dan alınır. Ona göre Arap’lar içinde Mecusi dinine mensup kişi bulunmaz. Zira onların tamamı Müslüman olmuşlardır. Araplar’ın içinden birisi Mecusiyim derse, o mürteddir.²⁴²

Ebu Bekr el-Cessas Sabîler hakkında tartışırken onları iki gruba ayırmaktadır. Bunlardan Bataîh Sabîler’i Ehl-i Kitap olarak kabul edilir. Zira bunlar Hz. Yahya’ya mensup ve Hz. Şit’e indirilen kitaba bağlıdırlar. Ebu Hanife bu grubu Ehl-i Kitap olarak nitelendirmekte, onların kestikleri hayvanların yenmesini ve kadınlarıyla evlenilmesini helal

²³⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, c. VIII s. 185.

²³⁸ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, c. II, s. 476.

²³⁹ Cessas, Ahmed b. Ali Ebu Bekir Razi el- Cessas el-Hanefi, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Daru İhyâi’t-Türas, Beyrut 2010, c. IV, s. 292.

²⁴⁰ Bkz. s. 14.

²⁴¹ Tevbe 9/29.

²⁴² İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, c.II, s. 477- 478.

saymaktadır. İşte bu grup hakkında, Ehl-i Kitap olmaları hasebiyle cizye alınabileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak Sabiîler'den başka bir grup daha vardır ki bunlar Harran Sabiîleri olarak isimlendirilir. Bu Sâbiî grubu hiçbir Peygamber'e mensup olmayıp hiçbir Kitap ile amel etmemişlerdir. Ebu Hanife'ye göre bunların kestiği hayvanlar yenmez, kadınlarıyla evlenilmez. Bu grup Sabiîler hakkında da Ehl-i Kitap olmamaları hasebiyle cizye alınamayacağı sonucu çıkarılabilir. Birinci ve ikinci grup Sabiîler hakkında bir ayırım yapmaksızın İmam Yusuf ve İmam Muhammed, Sabiîleri Ehl-i Kitap olarak değerlendirmemekte ve onlardan cizye alınamayacağı görüşünü belirtmektedir. Bu düşüncelerini de tâbiînden bazı âlimlerin görüşlerine dayandırmışlardır.²⁴³

Cessas, tâbiîn âlimlerinin Mecusiler hakkındaki rivâyetlerine eseri Ahkâmü'l-Kur'ân'da yer vermiştir. Buna göre Cabir ibn Zeyd (ö. 93/711) Mecusiler hakkında şunları söylemiştir. “Mecusiler âyetin delaletiyle Ehl-i Kitap değildirler. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisi gereğince onlardan cizye alınır.”²⁴⁴ İlim ehli, Yahudi ve Hristiyanlardan cizye alınacağı konusunda ittifak ettikten sonra, Kâfirlerden cizye alınıp alınamayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda Hanefî, Mâlikî, Şafiî ve Hanbelî Mezhebi görüşlerini daha sonra açıklayacağız.

İmam Kurtubi bu âyeti on beş madde halinde açıklamıştır. Bu maddelerden biriside, “savaşabilecek kimseler cizye ile yükümlüdür.” maddesidir. Zira ona göre âyetin “...kimselerle kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın...” kısmı bunu göstermektedir. Ona göre Allah, Müslümanlar'a savaş emrini yöneltmiştir. Müslümanların savaşması söz konusuysa o halde karşıda da savaşılacak bir gruptan söz edilmelidir. Buna göre ancak Müslümanlar'a karşı savaşanlardan cizye alınabilir. Yine buradan hareketle şunu diyebiliriz ki köleler, kadınlar, çocuklar ve din adamlarından cizye alınmaz. Zira bunlar kendileriyle savaşılacak kimseler değildir. Yalnız köleler savaşabilseler de kendilerine ait bir hürriyetleri olmadığından dolayı savaşma konusunda kendi kendilerine karar veremezler. Yine kölelerin kendilerine ait malları da yoktur. Oysa âyette buyrulmaktadır ki “*Verinceye kadar.*” Bu noktalardan hareketle kölelerden cizye alınmaz. Ehl-i Kitap'ın din adamları konusunda âlimlerimiz arasında, kendilerinden cizye alınıp alınamayacağı noktasında ihtilaf vardır. Mâlikîlerden bu konuyla alakalı iki rivâyet vardır. Birincisi; Ehli-i Kitap olan din adamlarından cizye alınmaz. İkinci rivâyet ise, bu din adamları ancak üzerlerine cizye vacip

²⁴³ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. IV, s. 283.

²⁴⁴ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. IV s. 283.

olmadan önce rahiplik yapıyorlarsa kendilerinden cizye alınmaz. Yoksa cizye ile mükellef tutulduktan sonra din adamlığına yönelirlerse onlardan cizye alınır.²⁴⁵

Cessas bu konuyla alakalı şunları söylemiştir:

Âyet hitabının gereğince cizye, savaşabilenlerden alınır. Çünkü âyette buyrulmuştur ki ‘cizye alıncaya kadar savaşın’ savaşmak ise ancak iki kişi arasında olur. O halde Müslüman’ın karşısında savaşma ehliyetine sahip bir kişiden cizye alınabilir. Aynı zamanda cizye’yi ödeyebilecek meslek sahibi birisinden cizye alınır.²⁴⁶

Bundan sonra o, Hanefiler’i kastederek şunu söylemiştir: “Bunun için bizim arkadaşlarımız, bir kişi savaş ehlinden değil ise aynı zamanda, âmâ ise, müzmin bir hastalığa sahip ise, felç ise ya da yaşlı bir kimse ise zengin bile olsalar, onlardan cizye alınmaz, demişlerdir.”²⁴⁷ Tabii ki bu Hanefiler’in genel kanaatleridir. Ancak bunun dışında farklı görüşler de vardır. Mesela Ebu Yusuf, eğer bu kişiler zengin ise cizye alınabilir, demiştir. Yine Ebu Bekr el- Cessas, üzerine cizye mükellefiyeti konulacak kişileri tanıtırken, Hz. Ömer’in uygulamalarına eseri Ahkâmü’l-Kur’an’da yer vermiştir. Hz. Ömer ordu komutanlarına yazdığı mektubunda; “Çocuklarla ve kadınlarla savaşılmasını sadece eli kılıç tutanlarla savaşılmasını, yine aynı şekilde çocukların ve kadınların üzerine cizye vergisi konulmamasını sadece eli kılıç tutan erkeklerin üzerine cizye vergisi konulmasını” belirtmiştir.²⁴⁸

“An yedin” tabirini müfessir Zemahşeri (ö. 538/1144) açıklarken, buradaki muradın ya “veren el” ya da “alan el” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu iki mananın ne ifade ettiğini şu şekilde açıklamıştır:

Şâyet kastedilen mana veren el ise bu, cizye verecek kimselerin sakınır bir elle değil, gönüllü olarak cizye vermeleri manasını ifade etmektedir. Zira vermek istemeyen vermekten imtina eden kimsenin eli “vermemiş” olur. Oysa itaat edip boyun eğen kimsenin eli “vermiş” olur. Bu sebeple Arapça’da bir kimse boyun eğerek verdiği zaman “*eliyle/gönlüyle verdi.*” tabiri kullanılır.²⁴⁹

Buradan da anlaşıldığı üzere el ile gönül manası kastedilmiştir. Bunu teyit edecek bir ifade de şudur ki “*elini itaatten çekti.*” Yani ona karşı gönlünde bir itaat bağı kalmadı. Ancak kastedilen mana alan el ise bu, kendilerini ele geçiren güçlü elden dolayı vermelerini ya da onlara nimet bahşeden elden dolayı minnettarlık duyarak vermeleri manasını ifade etmektedir.

²⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmü’l-Kur’ân*, c.VIII s.166.

²⁴⁶ Cessas, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, c. IV, s. 289.

²⁴⁷ Cessas, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, c. IV, s. 289.

²⁴⁸ Cessas, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, c. IV, s. 290.

²⁴⁹ Zemahşerî, Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Haka’iki Gavâmizi’t-Tenzîl*, Daru’l- Kitabi’l-Arabî, Beyrut 2010, c. II, s. 262.

Çünkü onlardan “cizye” kabul edilerek canlarının alınmaması kendileri için büyük bir nimettir.²⁵⁰

Zemahşerinin dışındaki diğer müfessirlerin bu tabir hakkında yaptıkları yorumlar, Zemahşeri'nin yaptığı yorum çerçevesindedir. Onlar bu iki manayı kendi alt gruplarına ayırarak bir açıklamaya gitmektedirler. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1358/1942) şöyle söylemektedir: “An yedin” kaydı şu mânâlardan her biri için geçerlidir:

- a. Hazır elden, çekingenlik göstermeden itaat ve hürmetle, ayrıca takip ve tahsiline lüzum göstermeyecek şekilde elini uzatarak,
- b. Elden, naklen ve geciktirmeden,
- c. Her biri kendi eliyle, vekili veya bir diğeri aracılığı ile değil,
- d. Eli iş tutandan, gücü yetenden, kesbe, kazanıp çalışmaya kadir olandan, bülüğa ermiş olandan ki, kazancı ve geliri olmayanlardan aciz ve fakirlerden değil,

Bu dört mânânın dördünde de “yed” kelimesi cizyeyi veren el demek olur. Alan el olması açısından ise:

e. Üzerlerindeki koruyucu elden dolayı onlar cizye verecektir. Çünkü onların, canlarını ve mallarını aynı zamanda diğer hukuklarını emniyet altına almaları ancak bir koruyucu el vesilesiyledir. İşte bu elin hakkını vermek için cizye ile mükelleftirler.

f. Kendilerine yapılan iyilikten dolayı onlar cizye vereceklerdir. Buna göre burada “an yed” ibaresi uzatılan el, iyilik eden el manasında kullanılmıştır. Onlar mağlup olmalarıyla istiklallerini kaybetmiş olmalarına karşın, ferdi anlamda dinlerini yaşama konusunda özgürlüklerini kaybetmemişlerdir. Kendilerine yapılan bir iyilikle özgürce dinlerini yaşama garantisi altında olacaklardır. Kimse onlara dinlerini yaşadıklarından dolayı bir zarar veremeyecektir. İşte kendilerine yapılan böyle bir iyiliğin neticesinde cizye vereceklerdir.²⁵¹

Ebu Bekr el- Cessas'ın belirttiğine göre Katade “elleriyle” ifadesini güce, kuvvete ve büyüklüğe yormuştur. Sanki o, Müslümanların gayri müslimlere karşı olan üstünlüğünü belirtmiştir. Ahkâm tefsiri müellifleri, Zemahşeri'nin yaptığı gibi bir ayrımı yapmışlardır. Buna göre şâyet “el” ibaresinden gayri müslimler kastedilirse bu durum onların cizyeyi verirken gönüllü olarak vermelerinin gerektiğini belirtir.²⁵² İbnü'l Ârabi “an yedin” ibaresini iki anlamda toplamıştır. Hakiki el ve mecâzi el. Şâyet “an yedin” tabirinden kastedilen hakiki el ise buradaki murâd, bizzat vekil olmaksızın kendilerinin getirip cizye vermeleridir. Eğer kastedilen mana mecazî ise, onların gönül rızasıyla cizye vermeleri anlamı ortaya çıkar.²⁵³

²⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 262.

²⁵¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c. IV, s. 211.

²⁵² Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. IV, s. 292.

²⁵³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. II, s. 480.

Yahudi ve Hristiyanlar'ın küçük düşmesi: Ehl-i Kitap ile kendilerinin cizye verinceye kadar savaşılmamasını isteyen bir önceki kısmın bir hâli niteliğinde olan âyetin son kısmı şu şekildedir. “...وَهُمْ صَاغِرُونَ : onlar küçülerek.” Bir önceki kısım ile bir bütün olarak anlamını verirsek “...onlar küçülerek cizye verinceye kadar” gibi bir mana teşkil etmiş olur.

Müfessirler bu hal cümlesini farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Buna göre şöyle bir yorum ortaya çıkabilir:

a- İkrime'ye göre bu ifadeden maksat, cizyeyi verenin ayakta olması, alanın ise oturmasıdır.

b- Abdullah b. Abbas'a göre ise bu ifadeden maksat cizye verenlerin, hoşlarına gitmediği halde, yürüyerek gidip kendi elleriyle cizyelerini teslim etmeleridir.

c- Başka bir görüşe göre bu ifadeden maksat, cizye vermeleridir. Zira cizye vermek boyun eğmektir ve zillete düşmektir.²⁵⁴

Ebu Bekr el-Cessas (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde demiştir ki; “burada ki kayıttan murad eza görmeleri ve güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklara mecbur edilmeleri değil, sadece hafife alınmaları, itibar görmemeleri ve aşağılanmalarıdır...”²⁵⁵ Yine Cessas bu konuyla alakalı Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisini rivâyet etmiştir: “Yahudi ve Hristiyanlarla müsafaha etmeyin”. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de buyurmuştur ki: “Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin...”²⁵⁶ İşte bütün bu rivâyetler onların küfürleri dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kendilerine giydirdiği küçüklük sebebiyledir.²⁵⁷ İbnü'l-Arabi kelimenin, gerçek anlamının bir gereği olarak cizye verecek olanların, sayıca azlığına delalet edebileceğini belirtir.²⁵⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v) ve Raşid Halifeler döneminde cizye ile yükümlü olan gayri müslim vatandaşların, bu vergiyi öderlerken zillet içinde ödediklerine dair bir bilgi mevcut değildir. O sıralarda gayri müslimler gönüllü olarak vergilerini veriyorlardı. O halde burada

²⁵⁴ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, c. XIV, s. 201.

²⁵⁵ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. IV, s. 293.

²⁵⁶ Maide Suresinin 51. âyetinde ifade edilen bu durum tefsir metodolojisi açısından şöyle değerlendirilmelidir: “Bir insan ya yaptığı sanattan ya da taşıdığı bir nitelikten dolayı sevilir. Buna göre kişinin sahip olduğu bazı nitelikler İslâm'a uygun olabilir, bazı nitelikleri ise İslâm'a uygun olmayabilir. Bu bakımdan onların İslâm'a uygun olmayan sıfatlarını sevmememiz gerektiği bu âyetle sabittir. Ancak İslâm'a uygun olan sıfatlarını bu kaydı getirmek Kur'ân'ın başka âyetleriyle ve tarihi verilerle çalışmaktadır. Zira Müslüman bir erkek ehl-i Kitap bir bayanla evlenebilmesi caiz durumdur. Elbette bu evlilikte eşler arasında sevgi bağı olması kaçınılmaz bir gerçektir. Elmalılı Hamdi Yazır bu Âyeti tefsir ederken “dostlar edinmeyin” lafzından hareketle bir yorum yapar. Buna göre Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin demek onlarla dost olmayın demek değildir. Yani onlara iyilik yapabilirsiniz, birbirlerinize karşı adaletili davranabilirsiniz. Zaten doğru olan durum da budur. Zira Mümtehhine suresinde buyrulmuştur ki: “Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez.” Ancak Yahudi ve Hristiyanlara yordaklık etmek, gönül bağıyla onlara karşı sıkı fıkı dostluklar kurmak ve her konuda onlara karşı bir itimâd sergilemek yasaklanmıştır.” Detaylı bilgi için bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 265.

²⁵⁷ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. IV, s. 293.

²⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c.II, s. 480.

“onların küçülerek” kaydındaki muradın, “İslâm Devletinin hâkimiyetini kabul etmiş olmaları” gerekir. Onlar kibirleri ile bir büyüklük sergiliyorlar ve İslâm’a karşı türlü entrikaların içersine giriyorlardı. Ancak kendilerinin bir bağımsızlığı olmadığı zaman kibir ve büyüklemenin içersine girmeleri düşünülemez. Zira onlar artık bağımsızlıklarını kaybetmişler başka bir hâkimiyeti tanımışlardır. Hâkimiyeti altına girdikleri İslâm Devleti onların canını, malını ve namusunu koruyacaktır. Onlarda bunun karşılığında gönüllü olarak cizye vereceklerdir. O halde buradaki küçüklüğün “gayri müslimlerin bağımsızlıklarını kaybetmeleri” şeklinde anlaşılması uygun olacaktır.

Cizye verecek olan gayri müslimlerle alakalı bazı noktalar daha vardır. Tefsir kitaplarının değindiği bu noktalar genelde gayri müslimlerin İslâm topraklarında nasıl yaşaması ile alakalıdır. Bu değerlendirmeler onların yaptığı suçlar, cizye borçlarını ödememeleri ve cizyenin ne vakit vacip olacağıyla ilgilidir.

Cizye ödeyen vatandaş, İslâm Devleti içersinde hırsızlık ve yol kesicilik gibi suçlar işlerlerse onlar, cizye vergisini reddetmemeleri şartıyla Müslümanlardan böyle olanlarla aynı statüdedir. Şâyet böyleleri haksızlığa uğradıklarını ifade ederek itaatin dışına çıkacak olurlarsa bunların durumlarına bakılır ve tekrar zimmet akdine geri döndürülür ve onlara zulmedenlerden hakları alınır. Kendileri hür oldukları halde onlardan herhangi bir kimse de köle yapılmaz.²⁵⁹

Ebu Bekr el-Cessas, cizyenin vacipliğini şöyle açıklamıştır: “Bu âyetin delalet ettiğine göre cizye, Ehl-i Kitap ile yapılan zimmet akdiyle vacip olur. Yine bu noktada Ebu Yusuf’un, bir sene geçmedikten sonra zimmet ehlinde cizye alınamayacağını rivâyet ettiğini, zikretmiştir.”²⁶⁰

Zimmet ehli, cizyelerini ödedikleri takdirde kendi inançlarını hürce yaşama hakkına sahiptir. Ancak Müslümanların aleyhine veya İslâm’ın yasak ettiği şeyleri Müslümanların yanında yapmamalarının gerektiği bildirilmiştir. Buna göre onlar, kendi mallarıyla şarap domuz gibi İslâm’ın haram kıldığı şeylerle baş başa bırakılır. Kendi içlerinde bunların ticaretini ve yemelerine karışılmaz. Ancak bunları, Müslümanlar’a satmaya kalkışılırsa buna mani olunur. Yine kendi aralarında yapmış oldukları ticaretlerde isterlerse, faizli alış-veriş yapmalarına müsaade edilir. İbadet noktasında, anlaştıkları bir mabetleri varsa, buna ilaveten bir daha mabet yapamazlar. Müslümanlardan ayırt edilecek, kılık ve kıyafet giymeleri sağlanır.²⁶¹ İslâm Devleti’nde bulunan gayri müslimler şâyet, kendilerine zulmedilmediği

²⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-Ahkâmi ‘l-Kur’ân*, c. VIII, s. 189.

²⁶⁰ Cessas, *Ahkâmü ‘l-Kur’ân*, c. IV, s. 294.

²⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-Ahkâmi ‘l-Kur’ân*, c. VIII, s. 189.

halde cizye vermemekte inatlaşırlarsa Müslümanların, İmamları ile birlikte onlar üzerine gitmeleri ve savaşmaları iktiza eder ki küçülmüş olarak onlardan cizye alınsın.²⁶²

Cizye ödemeyenlerle alakalı olarak İslâm Devleti'nin onlara bir ceza verip vermeyeceğiyle ilgili, tefsir kitapları hadislerle ve bazı rivâyetlere dayanarak yorum yapmışlardır. Müslim'in, Hişam b. Hâkim b. Hizam'dan rivâyetine göre; Hişam Şam'da çiftçilerden güneşte bekletilmiş -bir rivâyete göre başlarına da zeytinyağı dökülmüş- bir grubun yanından geçer ve: Bunların hali nedir diye sorunca (ilgili kişi): Cizye vermediklerinden dolayı alıkonulmaktadırlar diye cevap verir. Hişam: Ben, Rasûlullah'ı şöyle buyururken dinledim: "Muhakkak Allah dünyada insanları azaplandırırları azaplandırır." Bir rivâyette de şöyle denmektedir: O gün onların Filistin'deki emiri Umeyr b. Sa'd idi. Onun yanına girip bu hadisi ona nakledince, Umeyr emir vererek serbest bırakıldılar.²⁶³ Mâlikîler bu konuda, cizye vermeye gücü yettiği halde vermeyenlerin cezalandırılabilceğini ancak gücü yetmeyenlerin ise cezalandırılmasının caiz olmadığı görüşündedir.

2.4. Değerlendirme

Bu konuyla alakalı son olarak şunları diyebiliriz ki; İslâm açısından savaşmak hiçbir zaman istenilen bir durum değildir. Allah (c.c) Kur'an'da savaşın gayesini, öldürmek ve küfrün karşılığı olarak belirlememiştir.²⁶⁴ İslâm'a göre bütün insanların yaratıcısı ile İslâm dinini vahyeden aynı zat-ı mukaddestir. Hiç şüphesiz ki Allah kulları arasında bir ayırım yapmayacağı için onların birbirlerini öldürmesini de istemez. Keza haksız bir şekilde Allah'ın bir kulunun başka bir kulu tarafından öldürülmesi hem hadis hem de âyetlerle nehyedilmiştir. *"Kim bir insanı (suçsuz yere) öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de suçsuz bir insanı ölümden kurtarırsa, sanki bütün insanları ölümden kurtarmış gibidir!.."*²⁶⁵ *"Eğer bir mü'minin kanını dökmeye (sema) ve (yer) halkının hepsi de iştirak etse, Allah onların hepsini de o kanı dökülen tek masum mü'minin hakkını korumak için yüzüstü cehennemine sürer!"*²⁶⁶ Bu bakımdan haksız yere, ister Yahudi olsun ister Hristiyan olsun veya başka bir dine mensup olsun hatta Allah'a şirk koşan bir müşrik olsun bir insanı öldürmek İslâm açısından asla kabul görmeyen bir husustur.

²⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. VIII, s. 190.

²⁶³ Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dar'u-Tayyib, Beyrut 2006, c. II, s. 536.

²⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c.V, s. 354.

²⁶⁵ Maide 5/32.

²⁶⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, c. III, s. 71.

Bununla beraber Allah'ın insanları doğru yolu göstermesi için indirmiş olduğu bir dini ve yine Allah'ın bu dini tebliğ etmesi gayesiyle göndermiş olduğu Peygamber'ini, mümkün olan her ortamda önüne engeller koymak amacıyla, o dinin ve Peygamber'inin yok olmasını sağlamak için türlü türlü entrika ve tuzaklar kuran kişilere karşı ise İslâm, savaşmayı emretmiştir. Zira diyebiliriz ki, Allah bu dini bütün insanlara göndermiştir. Bütün insanlar için bu din, kendi yaratılışlarında ki gaye ve maksatları anlayabilmeleri için ve onları hem dünyada hem de ahirette saadet ve mutluluğa ulaştıran bir ilahi kanunlar bütünüdür. Meseleye bu bakış açısından bakıldığında zaman görülecektir ki, Allah'ın göndermiş olduğu dinlerin yok olması demek, bütün insanlığı sonsuz bir felakete götürecek durumdur. Yani bütün insanların kaybına sebep olacak bir vesiledir. O halde böyle büyük bir cinâyeti işlememek için bu dinlere zarar verenlerle her açıdan savaşmak gerekir. Mademki İslâm Dini Allah'ın gönderdiği bir dindir, o halde onu yok etmek isteyenlerle de savaşmak gerekir. Çünkü onun yok olması bütün insanların zararına olan bir şeydir.

İşte İslâm'da savaş böyle bir zeminde meşru olurken, Allah kendi dinini yok etmek isteyenlerin vasıflarını Tevbe Suresi 29. âyetinde üç tanesini açıklamıştır. Bu vasıflara bakılacak olursa görülecektir ki, bu üç vasfı olan kişiler devamlı surette niçin yaratıldıklarının, neye hizmet ettiklerinin farkında olmadan nefislerinin pençesinde heva ve heveslerini mabud olarak kabul etmişlerdir. İşte bu tür insanlardan zarar bekleneneğini Allah bize bildirmektedir. Tabî ki sadece bu üç vasıfla muttasıf olan insanlar değil, heva ve heveslerine tapmanın neticesinde daha birçok kötü vasıfla muttasıf olan insanlardan da zarar beklenir. Kur'an, bu âyetinde belirtilen üç vasfın haricindeki vasıfları başka âyetlerde şu şekilde belirtmektedir.

a- Yahudiler “Üzeyr, Allah'ın oğludur” ve Hristiyanlar “Mesih (İsa), Allah'ın oğludur diyorlar.”²⁶⁷

b- Onlar, yüce Allah'ın dışında hahamlarını, rahiplerini ve Hz. İsa'yı ilâh edinmişlerdir.²⁶⁸

c- Onlar yüce Allah'ın nurunu (ışığını) ağızlarının soluğu ile söndürmek istiyorlar.²⁶⁹

d- Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar.²⁷⁰

Görüldüğü gibi bu âyetler hem bir vasıf olup hem de, neden Allah ve ahiret gününe iman etmedikleri, Allah ve Rasulü'nün haram saydıklarını haram saymadıkları ve hak dini benimsemediklerini açıklar mahiyettedir. Zira onlar doğru olan inançlarının yerine, kendi

²⁶⁷ Tevbe 9/ 30.

²⁶⁸ Tevbe 9/ 31.

²⁶⁹ Tevbe 9/ 32.

²⁷⁰ Tevbe 9/ 34.

nefislerine uyarak yanlış inançların dairesine girmişlerdir. Onlar düşünmediklerinden ve akıl etmediklerinden dolayı tekrar doğru inançlara dönememişler ve bu inandıkları, teslim oldukları inançlarda onları hep fitne ve fesada sevk etmiş ve artık bu vasıfta olanlarla verdikleri zararlar dolayısıyla savaşılmaları istenmiştir. İslâm yeryüzündeki hak din olduğu gerçeği gerekçesi ile insanları, gerçek dinin dışındaki tahrif edilmiş dinlerden kurtarmak için mutlaka harekete geçmelidir. Bu sebeple yeryüzünde hâkimiyet kurması zorunludur. Ancak İslâm bu hâkimiyetini bir baskı aracı olarak kullanmamalıdır. İslâm'ın yeryüzünde hâkim bir devlet kurmasındaki amacı, bütün insanların sahip olduğu hakları özgürce yaşamasını, kendi ukdesinde teminat altına almasıdır. Zira Müslümanların kurduğu devletten başka bir devlet yeryüzünde otoritesi ile hâkim bir konuma gelirse İslâm'a ve Müslümanlar'a yaşam hakkı tanımaz, tanısa bile Allahın Müslümanlar'a yüklemiş olduğu görevleri, Müslümanların yapmalarına izin vermez. Bu nedenle İslâm Devleti yeryüzünde hâkim bir devlet olmak için önüne konulmuş maddi engelleri kaldırması gerekir. Bu amaç uğruna savaşılmaları kaçınılmaz bir gerçek ise savaşmak, Müslümanlar üzerine gereklidir.

Bu savaş neticesinde cizye almanın sebebi ise, İslâm dışındaki temellere dayanan otoritelerin nüfuzunu kırarak teslim olmalarını sağlamak ve bu teslim oluşlarını somutlaştırmaktır. Yani gayri müslimler cizye vererek İslâm hâkimiyetini tanımış olduklarını ve Müslümanların veya diğer insanların yaşamlarına müdahil olmayacaklarının garantisini vermiş olmaktadır. Zira cizye vererek kendilerinde, bu tür fiilleri yapmaya bir haklarının olmadıklarını ikrar etmiş olurlar.

İslâm yeryüzünde hâkimiyetini tesis ettiği zaman, insanların özgürce yaşamaları noktasında bir olanak sağladığından dolayı, insanlığı kurtarma amacı gerçekleşmiş olur. Böyle bir ortamda kişi dilerse müslüman olacak, akli İslâm'a yatmazsa cizye verecektir. Cizye vermekle o, İslâmi otoriteye teslim olduğunu ve yüce Allah'ın gerçek dinine yönelik olarak yapılan çağrıya maddi güç kullanılarak karşı koyamayacağını da ilan etmiş olur.²⁷¹

İslâm yeryüzündeki eşitlik, hak, adalet ve özgürlük ortamını tam manasıyla sağlamak ve kendisine karşı, yok etme girişimlerini bertaraf etmek amacıyla harekete geçecek ki herkes istediği dine istediği şekilde bağlanmakta serbest olsun. Bunun pratik yolu da İslâm'ın kendisine karşı harekete geçen kişilerin nüfuzunu kırarak onları teslim almak ve fiilen cizye vergisi vermelerini kendilerine kabul ettirmektir. Bu çerçevede cizye vergisinin neden alındığı anlaşılmış olur. Kişi cizye vergisini vererek İslâmi otoriteyi kabul edecek ve başkalarına zarar vermek gibi bir taşkınlığa girişmeyecektir. Denilebilir ki, cizye vermede insan tabiatının kabul

²⁷¹ Seyyid Kutup İbrahim Hüseyin eş-Şâzili, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Daru's-Şuruk, Kahire 1992, c. III, s. 1633-1634.

etmediği bir küçüklük ve bir zelillik vardır. Ancak onlar bu şekilde İslâm'ın getirdiği delilleri inceler ve kendilerini kurtuluşa götürececek yola girerler.²⁷²

Bu noktada cizyenin alınması, gayri müslimler'e zaman verilerek onların İslâm Dini'nin güzelliklerini görmelerine ve İslâm'ın getirdiği delillerin kuvvetçe daha üstün olduğunun farkına varmalarına vesile olması gayesiyledir. Yoksa cizye, Müslümanlar'ın gayri müslimler'den belli bir karşılık alarak onların bâtıl yolda kalmalarına müsaade etme manasına gelmez.²⁷³ Esasen bir bakıma cizye, inkârcıların inkârına rıza göstermek değil, onların tercih ettiği yolda yani inkâr yolunda kalmalarının bir cezasıdır.²⁷⁴ İslâm Dini'nin her mensubu bütün insanlara şefkat nazarıyla bakar. Hiç kimsenin vicdani körlüğünü ve hak yoldan sapmasını istemez. Ancak her şeyin bir usulü olduğu cihetiyle, irşad ve tebliğ faaliyetlerinin de bir usulü vardır. İslâm Dini'ni hiç bilmeyen birisine Müslüman ol demek irşad ve tebliğ faaliyetlerinin usulüne aykırı bir davranıştır. Bu nedenle onlara zaman verilmeli ve hiçbir şekilde zorlanmamalıdır. Bunu yaparken de İslâm Devleti gayri müslimlerin açtığı malî sıkıntıları onlardan cizye alarak tedarik etmektedir.

²⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c.V, s. 354.

²⁷³ Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1995, c. V, s. 272.

²⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. III, s.414.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİZYE’NİN HUKUKİ BOYUTU

Cizye, İslâm toplumunda demografik yapıyı düzenlemesi açısından hukuki prensipler dâhilinde, mezheplerin gündemine aldığı bir meseledir.

Genel olarak müçtehitler cizye konusunu en geniş anlamda şu başlıklar altında incelemiştir: “Kendisinden cizye alınmasının caiz olduğu kişi, hangi sınıflar üzerine cizye vacip olur? Her şahsa ne kadar cizye vacip olur? Cizye ne zaman vacip olur ve ne zaman sakıt olur? Cizye kaç çeşittir ve İslâm Devleti cizye gelirlerini nerede harcar?” Bu başlıkların yanında mezhep kitapları cizye konusu içersinde İslâm Devleti’nde ikamet eden zimmîlerin durumlarını, onların hak ve görevlerini ve sorumluluklarını değerlendirmişlerdir. Biz de bu başlıkları müçtehitlerin yaklaşımları çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

3.1. Cizye Vermesi Gereken Sınıflar

Âyette belirtildiği üzere Ehl-i Kitap olanlardan cizye alınacaktır. Ancak uygulamaya bakıldığında cizye kapsamının daha geniş olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle âlimler, Arap olmayan Ehl-i Kitap ile Mecusiler’i cizyeye bağlamanın cevazında müttefiktirler. Ancak, kitabı bulunmayan kâfirlerle Ehl-i Kitap olan Araplardan cizye almanın cevazında ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimlerin rivâyetine göre Kureyş kabilesine mensup Ehl-i Kitap cizyeye bağlanamaz. Bunlardan ya Müslüman olmaları istenir kabul etmezlerse bunlarla savaşılr.²⁷⁵

Cizye, âlimlerin ittifak ettiği hususa göre Ehl-i Kitap’tan ve Mecusiler’den alınır. Mecusiler’den cizye alınmasının sebebi olarak onların Ehl-i Kitap olma noktasında bir şüphenin varlığıdır. Mecusiler’in bu şekilde değerlendirilmesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v) onlar hakkında söylediği hadisler sebebiyledir. Kaynaklarda Mecusiler hakkında belirtildiğine göre, onların bir kitabı olduğu ancak daha sonra kendilerinin yaptığı yanlış davranışlar neticesinde Allah’a şirk koşmaları hasebiyle âlimlerce Ehl-i Kitap olarak değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Kendileri hakkında kitap inmesi, onların Ehl-i Kitap olduklarına dair bir şüphe kanaati oluşturmuş bu sebeple de kendilerinden cizye alınmış, ancak Yahudi ve Hristiyanlar için geçerli olan, onların kadınlarıyla evlenmek ve kestiklerini yemek meşruiyeti, Mecusiler için geçerli olmamıştır. Hz. Ali Mecusiler hakkında tartışan iki kişiye

²⁷⁵ İbn Rüşd el-Hafid, Ebu’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubi eş-Şehîr, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*, Daru’l-Hadis, Kahire 2010, c. II, s. 166.

şu şekilde nasihat etmiştir:

Mecusiler şüphesiz ki bir ümmet idi. Okudukları bir kitabı vardı. Ancak onların kralları bir gece sarhoş oluncaya kadar içki içti ve kız kardeşiyle zina yaptı. Bu onlar için yasak olan bir fiildi. Kral kendine gelince kız kardeşi kendisine, olanları söyledi ve yaptıkları bu fiilin bazı kişilerce görüldüğünü bildirdi. Kral kendisine bir zarar gelmemesi için bu günahın Mecusiler arasında bir din olarak yayılmasını sağlamak için uğraştı ve yaptığı bu uygulamanın Hz. Âdem tarafından da yapıldığını, kendisinin de Hz. Âdem'in dini üzerine olduğunu açıkladı. Halkını bu fiili yapmaları için tehditler söyleyerek onları korkuttu. Halk bu tehditlerden korkarak bu fiili işledi. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.v) kendilerinin bir kitabı olduğu için Mecusiler'den cizye aldı, fakat kötü işlerinden ve şirklerinden dolayı kadınlarıyla evlenmeyi ve kestiklerini yemeyi menetti.²⁷⁶

Mecusiler'den cizye alınıp alınmayacağı konusunda Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra Raşid Halifeler devrinde bir kararsızlık meydana gelmiştir. Hz. Ömer bu konuyla alakalı sahabelerle istişare etmiş, sonunda da Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 32/652), Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mecusiler'den cizye aldığını ve “*onlara Ehl-i Kitaba uyguladığınızı uygulayın*” hadisini rivâyet etmesi üzerine Mecusiler'den cizye alınması kararlaştırılmıştır.²⁷⁷

Hanefiler'e göre cizye Ehl-i Kitaptan, Mecusiler'den ve Arap olmayan putperestlerden alınır. Buna göre kitap ehlinde olan bir kimse ister Arap olsun ister Acem olsun bu kişiye cizye gereklidir. Keza Mecusi olan bir kişi de aynı şekildedir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v) rivayetleri ve Raşid Halifeler dönemindeki uygulamalar bu yöndedir. Yine Samiriler itikadi konularda Yahudilere benzediklerinden, Ermeniler de Hristiyanlar'a benzediklerinden dolayı bunlardan da cizye alınır. Hanefiler Arap olan putperestlerden cizye alınamayacağı görüşündedir. Zira Kur'an onların diliyle inmiş bu sebeple onların küfür halleri, Arap olmayan acemlerden daha ağır bir durumdur. Bu nedenle Arap olan putperestlerden İslâm'dan başka hiçbir şey kabul edilmez. Ancak acem olan putperestlerden ise cizye kabul edilir. Bu durumun Arap olan Yahudi ve Hristiyanlar'ı da kapsamı gerektiği görüşü ileri sürülebilir. Yani Arap olan Yahudi ve Hristiyanlar'da da İslâm'dan başka bir şey kabul edilmemesi gerektiği bu nedenle de onlardan cizye alınmayıp Müslüman oluncaya kadar savaşılmaması gerekeceği düşünülebilir. Zira Kur'an onların diliyle nâzil olmuş hatta onlar kitabî bir dine müntesip olmaları cihetiyle İslâm'ı ve Hz. Peygamber'i (s.a.v) daha iyi bilmelerine rağmen iman etmemektedirler. Bu konuyla alakalı şu cevap verilebilir ki: Onlar her ne kadar İslâm ve Kur'an'ı iyi bilmelerine rağmen âyetle belirtilmiştir ki “... *Ehl-i Kitap olanlardan*...” Yani

²⁷⁶ Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s.212.

²⁷⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, s. 779.

konuyla alakalı bir nas mevcuttur.²⁷⁸ Tevbe suresinin 29. âyetini tefsir ederken de zikrettiğimiz gibi Allah hüküm olarak Ehl-i Kitap'la müşrikleri ayırmıştır.

Mâlikî mezhebinin kurucu imamı Mâlik b. Enes, Abdurrahman İbn Avf'ın Mecusiler hakkında, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Onlara, Ehl-i Kitap'a uyguladığınızı uygulayın.*" hadisini naklettiğini söyler ve şunu ilave eder: "Bana göre, Müslüman olmayan bütün milletler Mecusiler gibidir."²⁷⁹ Buna göre Mâlikîler, müslüman olmayan bütün milletlerin cizye ile mükellef tutulması görüşündedir.

İmam Şafî, âyet ve hadislere dayanarak puta tapan müşriklerle Ehl-i Kitap'ı ayırmıştır. Buna göre Allah Müslümanlar'a puta tapan müşriklerle, onlar İslâm oluncaya kadar savaşılmaması, Ehl-i Kitap ile ise, kendilerinin ya Müslüman oluncaya kadar ya da cizye verinceye kadar savaşılmaması emretmiştir. Buna göre, Şafîler nezdinde cizye, Hristiyan, Yahudi ve Mecusiler'den başka kimseden alınmaz.²⁸⁰ Hanbelîler de bu görüştedir.²⁸¹

Zahiriler Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den her kim ki Hz. Muhammed'in Müslümanlar'a gelen bir peygamber olarak kabul ederse ve Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında kötü konuşmazsa ancak onlardan cizye kabul edilir, görüşündedirler. Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeyenlerle savaşılmaması gerektiğini söylerler. Onların bu konuyla alakalı delilleri Tevbe suresinin 12. âyetinde buyrulan "*...dininize dil uzatırlarsa küfrün elebaşlarıyla savaşın*" âyetidir.²⁸²

Cizye alınacak gruplar iki sınıf şeklinde tasnif edilmiştir. Ehl-i Kitap ve Ehl-i Kitap şüphesi olanlar. Mecusiler'in kitap ehli olduğuna dair şüphe vardır. Bilindiği gibi Ehl-i Kitap olanlar Yahudi ve Hristiyanlardır. Ancak bazı âlimlere göre onların dinini din edinenler de Ehl-i Kitaptırlar. Mesela Samiriler, Kitap olarak Tevrat'ı kabul etmişler ve Hz. Musa'nın getirdiği şeriatla amel etmişlerdir. Ancak bazı ameli hükümlerde Yahudilere ihtilaf etmişlerdir. Yine Hristiyanlardan Yakubiler, Nasturiler gibi bazı gruplar, Hz. İsa'ya bağlı olmak ve onun şeriatıyla amel etme açısından Hristiyan gibidirler. Böylelikle bu gruplardan da cizye alınabilir.²⁸³

İslâm Hukukçuları Sabîler hakkında ihtilaf etmiştir. Ahmed b. Hanbel onların Hristiyan olduğunu söylemiştir. Bazı âlimler onların Hristiyanlık ile Yahudilik arasında bir

²⁷⁸ İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer İbn Abdilaziz Abidin ed-Dımeşkî el- Hanefî, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, c. IV, s. 198.

²⁷⁹ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebu Âmir el-Asbahî el-Medenî, *el-Müdevvene*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1994, c. I, s. 529.

²⁸⁰ İmam Şafî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafî b. Abdulmuttalib b. Abdi'l-Menaf el-Kurayşî el-Mekki, *el-Ümm*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, c. IV, s. 182.

²⁸¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 203.

²⁸² İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî Ebu Muhammed, *el-Muhallâ*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2003, c. V, s. 376.

²⁸³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 203.

konumda olduklarını, bazı âlimler ise Sabîfler'in Ehl-i Kitap olduklarını belirtmiştir. Bu konuda şunu söyleyebiliriz ki: Sabîflerin durumuna bakılır, eğer onlar kitap ehlinde herhangi birisinin nebisine ve kitabına uygun yaşıyorsa onlardandır. Ancak bunlara muhalefet ediyorlarsa onlardan değildir. Örneğin Sabîfler'den öyleleri vardır ki bunlar putlara taparlar. O halde birinci gruptan cizye kabul edilir, ikinci gruptan ise cizye kabul edilmez.²⁸⁴

3.2. Cizyeden Muaf Tutulan Kişiler

Mezheplere göre cizye, Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den alınacağını öğrendikten sonra, bu dinlere müntesip olanlardan hangilerinden cizye alınamayacağını incelemek gerekir.

Âlimler, cizyenin erkeklik, ergenlik ve hürriyet olmak üzere bu üç vasfa sahip olan kimselere vacip olduğunda ve kadınlarla çocuklara vacip olmadığında müttefiktirler.²⁸⁵ İslâm Devleti cizyeyi, küfürlerinde ısrar etmeleri sebebiyle İslâm Devletine askerî anlamda yardım etme olasılığı kaybolan zimmîlerden alır. Zira her kim İslâm Devleti'nde yaşıyorsa bu devlete yardım etmekle mükelleftir. Ancak gayri müslim tebaa düşman memleketlere meyilli olduğundan dolayı bu yardımı yapmaya ehil değildirler. Bunun için onlardan bu yardımın yerine cizye alınır. Alınan bu cizye ile de İslâm ordusu teçhiz edilir. Buna göre kadınlar, çocuklar ve kölelerden cizye alınmaz. Zira bu kimseler Müslüman olsalardı bile savaş konusunda İslâm Devletine yardım edemeyeceklerdi. Yine kölelerde savaş konusunda Müslüman olsa bile, efendisinin iznine bağlı olarak savaşabilecektir. Bütün bu gerekçelerle savaşmanın yerini alması gereken şey, yani cizye, bu sınıflara gerekmez.²⁸⁶

Hanefîler, yukarıdaki üç vasfa ilaveten kötürümlerden, görme engellilerden, çalışıp kazanacak durumu olmayan fakirlerden ve halkın içine girmeyen rahiplerden cizye alınmayacağını belirtmişlerdir.²⁸⁷ Buna göre fakirler hakkında çalışmaya kudretlerinin olması cizye almak için şart koşulmuştur. Şayet çalışmaya gücü olup çalışmayan bir fakir'in durumu söz konusu olursa bunun hakkında cizye vacip olur. Zira buradaki maksat çalışmak için kudretin varlığıdır. Bu nedenle Hanefîler'in çoğunluğuna göre, müzmin bir hastalığa müptela olanlar zengin dahi olsalar onlardan cizye alınmaz. Çünkü bunların bir kudreti yoktur.²⁸⁸ Yine Hanefîlere göre kötürümlerden, görme engellilerden ve senenin bütünü veya yarısını hasta olarak geçiren kimseden zengin dahi olsa cizye alınmaz. Bunun nedeni yukarıda belirttiğimiz gibi bunların ne çalışmaya ne de İslâm Devleti'ne yardım etmeye kudretleri yoktur. Ancak

²⁸⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 204.

²⁸⁵ İbn Rüşdü'l-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid*, c.II, s. 166.

²⁸⁶ Serahsi, *el-Mebcut*, c. X, s. 80.

²⁸⁷ Kudûrî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Muhtasar'ul-Kudûrî*, çev. Soner Duman-Osman Güman, Beka Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 579.

²⁸⁸ İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtâr*, c. IV, s. 196.

Ebu Yusuf'un şöyle dediği nakledilir: “Kör ve ayağa kalkamayan bedensel özürllüler, maddi gücü olan ve savaş konusunda görüş belirtip fikir yürütebilen kimselerden cizye alınır.” Çünkü böyle kimseler, Müslüman olduklarında her ne kadar bedenleriyle savaşa katılamasalar da, fikir ve görüşleriyle katılırlar. Bunların noksanlıkları mallarında değil bedenlerindedir. Böyle olunca onlardan, bedenlen yardımın bedeli olan malın alınması gerekir.²⁸⁹ Yine Hanefîlere göre, çalışmaya gücü olmayan, inzivaya çekilmiş rahiplerden ve seyyahlardan cizye alınmaz. Ama çalışacak güçleri varsa; çalışmayı bırakıp inzivaya çekilseler bile, cizye vermeleri gerekir. Çünkü bunlar çalışacak güce sahiptirler. Bunlar çalışma gücüne sahip olup, işi bırakan kimse gibi olurlar. Nasıl ki bir zimmî haraç arazisini işletebileceği halde işletmezse bu kimseden haraç alınır aynı şekilde çalışmaya kudreti olması halinde çalışmayan zimmîden de cizye alınır.²⁹⁰

İmam Şafîî kadınlardan, çocuklardan, kölelerden ve delilerden cizye alınamayacağını belirtmiştir. Ancak bir iki gün deli olduktan sonra iyileşen kişi hakkında, cizye alınabileceğini söyler. Zira böyle kimselerden sorumluluk, mükellefiyet kalkmamıştır. Bazı insanlar hastalıktan beri değildir. Bunların akli, hastalıklarıyla beraber gider sonra tekrar iyileşir. İmam Şafîî'ye göre ruhbanlardan, yaşlılardan ve müzmin hastalığa sahip olanlardan cizye alınır. Zira bunlar Allah'ın kendilerinden cizye alınmasına izin verdiği müşrik erkekler gibidir.²⁹¹

Hanbelîlerde delilerden, kölelerden, yaşlılardan, müzmin bir hastalığa yakalananlardan, âmâlardan ve fakirlerden cizye alınamayacağını belirtmişlerdir. Zira onlara göre de fakir, cizye ödeyebilecek kudrete sahip değildir. Deliler, köleler, yaşlılar ve hastalar kendileriyle savaşılabacak kişiler değildir.²⁹²

Mâlikîler de bu gruplardan cizye alınamayacağı görüşündedirler. Ancak Rahipler hususunda ise görüş ayrılığı vardır. İbn Vehb (ö. 197/813), İmam Mâlik'den, rahiplerden cizye alınamayacağını söylediğini rivâyet eder. Mutarrif (ö. 95/713-14) ile Mâcişûn (ö. 212/827) ise şöyle derler: “Bu hüküm, cizye mükellefiyetinin getirilmesinden sonra rahipliğe yönelmemesi halinde böyledir. Eğer cizye mükellefiyeti konulduktan sonra rahipliğe yönelecek olursa, rahiplik yapması cizyesini kaldırmaz.”²⁹³

Zahiriler, cizye ile sorumlu olan mükellefler arasında bir ayırım yapmamışlardır. Onlara göre zimmet ehli erkeklerinden, kadınlarından, kölelerinden, hürlerinden,

²⁸⁹ Serahsi, *el-Mebhut*, c. X, s. 79.

²⁹⁰ Mevsilî, Abdullah b Mahmud b Mevdudi el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'îli'l-Muhtâr*, Matbatü'l-Halebî, Kahire 1937, c. IV, s. 138.

²⁹¹ Şafîî, *el-Ümm*, c. IV, s. 185-186.

²⁹² İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 219.

²⁹³ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 186.

zenginlerinden, fakirlerinden ve rahiplerinden cizye alınır. Bu konuda herkes eşittir. Zira İslâm dinine girmek erkekler için gerekli olduğu gibi kadınlar ve diğer gruplar için de gereklidir. Bu konuda bu sınıfları ayıran bir nas mevcut değildir. Aynı zamanda Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) kendi devrinde ruhbanları cizye ile mükellef tutmuştur. Zahiriler bu sınıflardan cizye alınmayacağına dair görüş bildiren diğer mezhepleri, bunlardan cizye vergisini düşürdükleri için Kur'ân'a muhalefet ettikleri yönünde eleştiri getirmişlerdir. Yine Zahirilere göre, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Yemen valisiyken Hz. Muaz'a yazdığı mektupta "Yemen halkından hem erkek hem kadın olsun onlardan bir dirhem veya bunun muadili bir elbiseyi cizye olarak al" diye emretmesi, kadınlardan cizye alınabileceğinin bir göstergesidir. Zahiriler cizyenin savaşmanın bir karşılığı olarak değerlendirmezler. Zira böyle bir durumda hem hastalardan hem de evlerinde ve çarşılarında durup savaşmayan zimmet ehlinde cizye alınmazdı demektedirler.²⁹⁴

Burada Zahiriler dışındaki mezheplerin değinmiş olduğu noktaya göre kadınlardan cizye alınamayacağına ittifak vardır. Ancak cizyenin tarihini açıklarken de değindiğimiz gibi bazı rivâyetlerde, cizye alınırken kadınlarında zikredildiği görülmektedir. Bunun sebebinin, bölge halkıyla yapılan anlaşmaya göre bazı bölgelerden müşterek cizye alınması ile alakalı olduğu kanaatindeyiz. Buna göre bölge halkından topluca bir cizye bedeli belirlenmiş ve bu tahsil edilmiştir. Bu rivâyetlerde de bunlar zikredilmiştir.

3.3. Cizyenin Miktarı

Âlimlerimiz şahıs başına ne kadar cizye alınacağına ihtilaf etmişlerdir. Önceki sayfalarda değindiğimiz üzere bununla alakalı bir miktar belirlenmekten ziyade mükelleflerin durumlarına göre cizye alınmıştır. Ancak yinede bu miktar konusunda mezhepler, belirli noktalara değinmişlerdir.

Hanefîler bu konuda bir sınıflandırmaya giderek şöyle derler: "Devlet başkanının gayri müslim bir beldeyi fethedip onları kendi toprakları üzerinde bıraktığı zaman bizzat belirlediği cizyeyi sahip olunan mal miktarına göre şu şekilde koyar:

1- Varlıklı olduğu herkesçe bilinen kimselere yıllık 48 dirhem cizye koyar ve bu kişiler ayda dört dirhem öderler.²⁹⁵ İmam Ebu Yusuf bu kişileri kuyumcu, manifaturacı çiftlik ve akar sahibi, tacir, doktor ve eczacı, zanaatkâr ve benzeri meslekler gibi bir mesleği olanlar olarak nitelendirmiştir.²⁹⁶

²⁹⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. V, s. 417.

²⁹⁵ Kudûrî, *Muhtasar'ul-Kudûrî*, s. 579.

²⁹⁶ Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 202.

2- Orta halli kimselere yıllık 24 dirhem cizye koyar ve bu kişiler ayda iki dirhem öderler.²⁹⁷

3- El emeğiyle geçinen fakirlere yıllık 12 dirhem cizye koyar ve bunlarda ayda bir dirhem öderler.²⁹⁸ Ayakkabıcı, saraç ve benzeri gibi el ile çalışan kimseler bu grupta sıralanabilir.²⁹⁹

Alınacak miktarların bu şekilde tasnif edilmesinde esas kabul edilen görüş, Hz. Ömer'in uygulamasıdır. O, her bir erkeğin durumuna göre 12 dirhem, 24 dirhem ve 48 dirhem cizye koymuştur. Bazı kaynaklarda zikredilmiştir ki miktar tespiti, sadece görüşle olamaz. Buna göre Hz. Ömer'in bu miktarları tespit ederken Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir hadisine dayanmaktadır.³⁰⁰

Hanefîler'den bazı âlimlere göre yüz dirhem ve daha aşağısına sahip olanlar fakir, yüz dirhem ile on bin dirhem arası bir varlığa sahip olanlar orta halli, on bin dirhemden daha fazla bir varlığa sahip olanlarda zengin kimseler olarak kabul edilir.³⁰¹ Bazı âlimlerde cizye almak için, cizye alınacak kişilerin malları şu kadar olmalıdır diye kesin, net miktarlar söylemek mümkün değildir, derler. Zira zenginlik beldeden beldeye, kültürden kültüre değişmektedir. O halde her bölge için, kendi örf ve adetleri zenginlik alameti olarak kabul edilmelidir. Serahsi (ö. 483/109) bu konuyu şöyle değerlendirmektedir:

Cizye almak için, cizye alınacak kişinin malı şu kadar olmalıdır gibi kesin ve net ölçülerle bir sınır belirlemek mümkün değildir. Çünkü böyle bir ölçü, beldeden beldeye değişir. Mesela Irak'da elli bin dirhemi olan orta halli sayıldığı halde, bizim beldemizde on bin dirhemi olan zengin kabul edilir. Dolayısıyla bu konu, devlet başkanının takdirine bırakılır. Hasan el-Basri; gösterişli katıra binen ve altın yüzük takan bir zimmîden 48 dirhem alınır, derdi. Bir başka görüşte; zimmîden alınan bu cizyenin, oturma bedeli olduğu söylenir ve şöyle açıklanır: Çünkü kâfir olarak kalmakta ısrar eden bir kimse, esasen dar'u-l islâm vatandaşı olamaz. Bir insan bir başkasına ait bir beldeye ancak kira ile oturabilir. Yoksul bir kimse için ikamet masrafı olarak her ay için bir dirhem yeterlidir. Orta halli bir kimse ise daha fazlasına ihtiyaç duyar. Bu yüzden ondan alınacak ikiye katlanır. Aynı şekilde zenginlik derecesi yüksek bir kimse için de, bu ikinci rakam ikiye katlanır.³⁰²

Hanefîlere göre cizye, kolaylık ilkesinden dolayı taksitler halinde ödenebilir. Buna göre her ay, yıllık 12 dirhem verecekler için 1 dirhem, 24 dirhem verecekler için 2 dirhem, 48 dirhem verecekler için 4 dirhem şeklinde taksitler oluşturulabilir. Yine Hanefîlere göre cizye, sene başında ödenmesi gereken bir borçtur. Çünkü cizye öldürmenin karşılığıdır ve zimmet

²⁹⁷ Kudûrî, *Muhtasar'ul-Kudûrî*, s. 579.

²⁹⁸ Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Kenzü'd-Dekaik*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2002, c. III, s. 241.

²⁹⁹ Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 202.

³⁰⁰ Serahsi, *el-Mebsut*, c. X, s. 78.

³⁰¹ Komisyon, *Fetâva-i Hindîyye*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1893, c. II, s. 244.

³⁰² Serahsi, *el-Mebsut*, c. X, s. 78.

akdiyle onun aslı düşer ve cizye derhal onun yerine geçer. Ancak İmam Âzam'a göre kolaylık ilkesinden dolayı sene sonunda, İmam Yusuf'a göre iki ayın taksidi bu iki ayın sonunda, İmam Muhammed'e göre bir ayın taksidi o ayın sonunda ödenebilir.³⁰³

İmam Mâlik "*Muvatta*" adlı eserinde Hz. Ömer'in şu şekilde yaptığını nakleder: "Hz. Ömer Mısır ve Şam gayri müslimlerine dörder dinar, Irak gayri müslimlerine de kırkar dirhem cizye koydu. Ayrıca Müslümanlar'a yardımı ve misafirlik hakkının üç gün olması kuralını da koydu."³⁰⁴ Bu rivayete göre İmam Mâlik: "Altını olanlardan her bir şahıs için dört dinar ve gümüşü olanlardan her bir şahıs için de kırk dirhem gümüşdür. Ayrıca Müslümanlar'a yemek ve üç gün ziyafet vermeleri de gerekir. Cizye bundan daha çok ve daha az olamaz" demiştir.³⁰⁵ Ayrıca ona göre Mecusi dahi olsa zengin ile fakir arasında bir fark yoktur. Hz. Ömer'in tespit ettiği miktardan ne daha aşağı alınır ne daha fazla alınır. Ancak Mâlikîler'den farklı bir rivâyette şöyle denilmiştir ki: "Ödeme gücü olmayanın cizyesi imamın uygun göreceği bir miktarda hafifletilir." Yine Mâlikîler'den İbn Abdi'l-Berr der ki: "Zimmet ehli fakirlerinden bir dirhem dahi olsa ödeyebilecekleri miktar alınır. Daha sonra Mâlik de bu görüşe dönmüştür."³⁰⁶

İmam Şafîî nakleder ki, âyet gereğince cizye miktarının azlığına veya çokluğuna bir delalet yoktur. Ancak Rasulüllah, Allah Teâlâ'nın bu konudaki muradını yaptığı uygulamalarla açıklamıştır. Zira o, Yemen ehlinde her sene için bir dinar veya onun muadili bir elbiseyi (meafir) almıştır. Aynı şekilde Eyle ehlinde ve Mekkeli Hristiyanlar'dan insan başına bir dinar aldığı rivâyet edilir. Yine Necran Hristiyanlar'ından da bir elbise aldığı ve bu elbisenin bazı Müslüman âlimlerce bir dinardan daha kıymetli olduğu nakledilmiştir. İmam Şafîî kendisinin, bir dinardan daha az cizye vergisinin alındığını bilmediğini nakleder. Bunlardan sonra İmam Şafîî kendi görüşünü şöyle zikreder:

Kendisinden cizye istenilmesi caiz olan kişi, cizye vermeye davet edildiği ve kendisi için bir dinar vereceği söylendiği zaman, imamın üzerine bunu kabul etmek düşer. Şâyet bir dinar üzerine bir ilave konulacak olursa imam bunu kabul edebilir. Zira Rasulüllah Eyle Hristiyanları ile yaptığı anlaşmada kişi başına, her sene için bir dinar vermeleri ve buna ilaveten, onlardan Müslümanları misafir etmeleri üzerine şart koştı. Bu konuda ergenliğe ulaşmış olan zengin ve fakirler eşittir. Yine biz biliyoruz ki Rasulüllah Yemen ehliyle her sene için bir dinar vermesi üzerine sulh yaptığında, onların içinden fakir olanlardan bu miktarı düşürmedi ve onların içinden zengin olanlardan da bu miktarı arttırmadı. Biz Rasulüllah'ın bir kavimle bir dinardan daha az bir miktara sulh ettiğini bilmiyoruz.³⁰⁷

³⁰³ Komisyon , *Fetava-i Hindiyye*, c.II, s. 269.

³⁰⁴ Malik b. Enes, *Muvatta*, çev. Komisyon, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, c. II, s. 68.

³⁰⁵ İbn Rüşt el-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid*, c.II, s. 166

³⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 186.

³⁰⁷ Şafîî, *el-Üm*, c. IV, s. 189.

Buna göre İmam Şafiî cizye vergisinin, azami miktarını bir dinar olarak tespit eder. Ancak orta hallilerden iki dinar, zenginlerden ise dört dinar alınabileceğini rivâyet etmiştir.³⁰⁸

Hanbelîler’de, aynı Hanefîler’in yaptığı gibi cizye ile sorumlu olan mükellefleri, üç tabakaya göre tasnif etmişlerdir. Zengin olanlardan 48 dirhem, orta halli olanlardan 24 dirhem ve fakir olanlardan da 12 dirhem alınacağını belirtmişlerdir. Onlar, bu görüşlerini Hz. Ömer’e dayandırmakta ve bu şekilde mükellefleri tabakalara bölenin ilk o olduğunu söylemektedirler.³⁰⁹ Mâlikî, Şafiî ve Hanbelîlere göre cizye, sene sonunda ödenmesi gereken bir vergidir. Çünkü cizyenin ödenmesi senenin tekrarlanmasıyla tekerrür eder, ya da cizye zekât gibi her senenin sonunda tahsil edilir.³¹⁰

Her ne kadar Hz. Peygamber’in (s.a.v) yapmış olduğu bu uygulamalar, cizyenin miktarı hakkında bir nassın olduğunu bize gösterse de, Hz. Peygamber (s.a.v) kendi döneminin şart ve koşullarına göre bu miktarları belirlemiş olabilir. Zira Hz. Peygamber’den (s.a.v) sonra gelen Raşid Halifeler’in yaptığı uygulamalar göstermektedir ki, onlar cizye miktarını farklı bir şekilde takdir etmişlerdir. Bu miktarı belirlemede, fethedilen bölgelerin mâli durumları etkili olmuştur. Bu konuyla alakalı çağdaş İslâm hukuk hocalarından Hayrettin Karaman şunları söylemektedir:

Cizyenin miktarı konusunda fukahâ, ilk uygulamalara bakarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bütün zamanlar için bağlayıcı bir nas bulunmadığına göre bu konu, yöneticilere bırakılmış demektir. Yöneticiler gerekli danışmaları yaparak, tarafların hak ve menfaatlerini gözeterek cizyenin miktarını belirleyecektir.³¹¹

3.4. Cizye Yükümlülüğünün Düşmesi

İslâm Hukukçuları cizyenin ancak sene bittikten sonra vâcip olacağı konusunda mütefiktirler.³¹² Cizye ile sorumlu olan zımmi üzerinden bu sorumluluğun düşmesi, sene bitmeden değişen vasıflarına göredir.

Hanefîler, cizye yükümlüsü iken Müslüman olan kimse hakkında bu verginin düşeceği görüşündedirler. Çünkü cizye; kâfiri küfürden caydırıp, İslâm’a yöneltme maksadıyla meşru kılınmıştır. Müslüman olmasından sonra buna ihtiyaç kalmaz. Hanefîlere göre cizye vergisi öldürülmekten kurtulmanın bedelidir. Ölen veya Müslüman olan kimsenin ölüm cezası düşer.

³⁰⁸ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, c. VIII, s. 208.

³⁰⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 210.

³¹⁰ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 209.

³¹¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. III, s. 259.

³¹² İbn Rüşdü’l-Hafid, *Bidayetü’l-Müctehid*, c.II, s. 167.

Zimmîlerin, küçültülerek ve zillet içinde bu vergiyi ödemeleri vâciptir. Müslüman olmaları halinde de bu imkânsız hale gelir. Çünkü Müslüman zillet içinde olamaz.³¹³ Ancak bir kimse sene bittikten sonra Müslüman olsa bunun cizyesi Müslüman olmasıyla değil ikinci senenin girmesiyle sâkıt olur. Zira senenin girmesiyle cizye tedahül etmiştir.³¹⁴ Bütün bu sebeplerden dolayı Hanefiler nezdinde ölen kişi hakkında da cizye sakıt olur.

Yine Hanefilere göre; cizye mükellefi senenin çoğunda hastalanırsa, çoğu tamamının yerine geçtiği için, cizyesi düşer. Senenin yarısını hasta olarak geçirirse, yine cizyesi düşer. Cizye bir ceza olduğundan, cezayı düşürücü sebep tercih edilir. Devlet reisinin cizye koymasından önce çocuk ergenliğe girer, deli iyileşir, köle azat edilir ve hasta iyileşirse; bunlara cizye vergisi konur. Ama devlet reisinin cizyeyi koymasından sonra bu durumlar meydana gelirse, bunlara cizye vergisi konmaz. Çünkü muteber olan; cizye vergisinin konmasından önce bunların ehil olmalarıdır. Zira devlet reisi bunların durumunu bilmek için her vakit teftişe çıkar. Cizyenin konulduğu vakitte bunlar cizye vermeye ehil değildirler. Ama fakir cizyenin konulmasından sonra varlıklı olursa, hüküm bunun hilâfına olup, ona da cizye vergisi konur. Çünkü fakir cizye verme ehli değildir.³¹⁵ Şayet bir zimmî, senenin birazında fakir, birazında zengin olursa onun durumuna bakılır; eğer senenin çoğunda zengin ise ondan zenginlerden alınan cizye alınır, ancak senenin çoğunda fakir ise ondan fakirlerden alınan cizye alınır, şayet senenin yarısında zengin yarısında fakir ise ondan orta hallilerden alınan cizye vergisi alınır.³¹⁶

İmam Şafî'ye göre eğer bir gayri müslim, yıl tamamlandıktan sonra Müslüman olursa onun, geçmiş senenin cizyesini vermesi icap eder. Çünkü sene tamamlanınca cizye, artık zimmette sabit bir borç olarak kesin duruma gelmiştir. Diğer borçlarda olduğu gibi, Müslüman olması bu borcu düşürmez. Bu hükmün akli açıklaması şöyle yapılmıştır: Bu borç da diğer borçlar gibi ödenmesi istenen, gerektiğinde ödeme konusunda zorlama yapılabilen ve zorlama için borçlunun hapsedilebildiği bir borçtur. Hatta diğer borçlardan daha güçlüdür. Öyle ki, bir kimse ödemekle yükümlü olduğu cizyeyi kendi yerine birisini vekil atayarak onunla gönderse, bu ödeme şekli kabul edilmez. Diğer borçlar ise bu konuda onun gibi değildir. Ayrıca bu borç, başlama noktası açısından Müslüman olan bir kimse üzerine gerekme de, bu, sabit olan bir borcun İslâm dinine girdikten sonra kişinin üzerinde kalmasına engel olmaz.³¹⁷ Yine bu sebeplerle beraber Şafîler'e göre cizye aynı zamanda ülkede oturmanın bedelidir ve zimmî Müslüman olmadan önce de İslâm ülkesinde

³¹³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, c. IV, s. 138-139.

³¹⁴ İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtâr*, c. IV, s. 200.

³¹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, c. IV, s. 138.

³¹⁶ Komisyon, *Fetâva-yı Hindiyye*, c. II, s. 246.

³¹⁷ Serahsi, *el-Mebcut*, c. X, s. 80.

oturmuştur. Yine Şafîler aynı gerekçelere dayanarak ölümün, tahakkuk etmiş borçları düşürmeyeceğini, diğer borçlardan önce cizye borcunun terekeden alınacağını ileri sürmüşlerdir. Mâlikîler ve Hanbelîler'e göre de kişinin Müslüman olmasıyla cizye borcu düşer. Yine Mâlikîler'e göre kişinin ölümü halinde cizye borcu düşer ancak Hanbelîler'e göre düşmez. Bu konuda Mâlikîler Hanefiler gibi, Hanbelîler'de Şafîler gibidir.

Bunlara ilaveten âlimlerimiz, aşağıdaki sebepleri de cizye vergisini düşürücü nedenler olarak işlemişlerdir.

Zamanaşımı: Ebu Hanîfe göre kendisinden cizye alınması gereken bir zimmî ölmemiş ya da İslâm'a girmemiş olsa, ancak aradan yıllar geçtiği halde cizye vergisi alınmasa bu vergi düşer. Yalnız içinde bulunduğu zamanın vergisi alınır. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre, eğer gecikme meşru bir mazeretten dolayı değilse, bütün geçmiş yılların cizyesi alınır.³¹⁸ İmam Şafî'ye göre zamanından ödenmemiş cizye borcu bir sonraki seneye tedâhül etmez. Bu borç diğer seneye birleşir ve ikisi birden tahsil edilir. Hanbelîler'de cizye borcunun tıpkı diyet gibi mâli bir hak olduğunu zamanışımının bu durumda söz konusu olmayacağını söylerler.³¹⁹

Devletin koruma vazifesini yerine getirememesi: Zimmîler'in cizye vergisini vermeleri karşılığında askerlikten muaf olduğunu ve güvenliklerinin İslâm Devleti tarafından sağlanacağından bahsetmiştik. Bu İslâm Devleti'nin üzerine almış olduğu bir sorumluluktur. İslâm Devleti şayet bu sorumluluğu çeşitli gerekçelerle yerine getiremiyorsa gayri müslim tebaadan cizye ve haraç alamayacağı gibi o yıl için aldığını da iade etmek zorundadır.³²⁰ Raşid Halifeler zamanında yapılan uygulamalar buna delalet eder. Bu uygulamalardan en meşhuru Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Humus halkından aldığı cizye vergisini iade etmesidir.

Humus, Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından fethedilmiş bir bölgedir. Ancak Yermük savaşı nedeniyle Bizans ordusunun üzerine geldiğini öğrenince Humus halkına şunları söyledi. “Bu savaş dolayısıyla size verdiğimiz koruma taahhüdünü gerçekleştiremeyeceğimiz için verdiğiniz vergileri iade ediyoruz. Artık emniyetiniz kendinize aittir.”³²¹ Hz. Ebu Ubeyde'nin yaptığı bu uygulama cizyenin, sorumluluklar yerine getirilemeyince iade edilmesi gerektiğini gösteren en somut örnektir.

Ülke savunmasına katılmak: Cizye, gayri müslimlerin İslâm Devleti tarafından himaye edilmeleri ve askere alınmamaları karşılığında kendilerinden talep edilen bir vergidir. Ancak onlar, İslâm devlet başkanı tarafından ülke savunmasına katkı yapmak veya fetihlere katılmak

³¹⁸ Serahsi, *el-Mebsut*, c. X, s. 82.

³¹⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 223.

³²⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. III, s. 261.

³²¹ Belâzürî, *Fütuhu'l Büldân*, s.160.

amacıyla askere alınsalar asıl olan şey gerçekleşmiş olacaktır. Bu sebeplede cizye vergisi sorumluluklarından düşecektir. Raşid Halifeler döneminde bunun örnekleri görülebilir.

Hiz. Ömer zamanında Ebu Ubeyde b. Cerrah, Curcûme ehline karşı gazaya çıkmış ancak oranın halkı savaşmadan şu şartlar üzerine anlaşmak istemişlerdir: “Müslümanlar’a düşmanlarına karşı yardımcı olacaklar, Müslümanlar adına gözcülük yapacaklar ve onlara cephanelik temin edecekler. Bunun karşılığında da onlardan cizye alınmayacaktır.” Hiz. Ebu Ubeyde’de bu anlaşma maddelerini kabul etmiştir. Bir başka örnekte yine Hiz. Ömer zamanında Süraka b. Amr’ın İrmine halkıyla yaptığı anlaşmadır. İrmine halkı Hiz. Süraka’dan, kendilerine cizye vergisi konulmamasını bunun yerine düşmana karşı beraber savaşmayı teklif ediyor. Hiz. Süraka bunu kabul ediyor ve o sene için onları cizye vergisinden muaf tutuyor. Hiz. Ömer’e bunu bildirince o, buna cevaz verdi ve bu durumu güzel karşıladı.³²²

3.5. Cizyenin Çeşitleri

Haneşilere göre cizye, iki türdür:

Karşılıklı rıza ve anlaşma yoluyla belirlenen cizye: Bunun miktarı tarafların uzlaşmasıyla belirlenir ve belirlenen miktarın ötesine geçilemez.³²³ Çünkü bu rıza ile vâcib olmuştur. İlginin razı olmadığı şeyi vermesi vâcib olmaz. Aksi halde akde uyulmamış olunur. Hiz. Peygamber (s.a.v) Necran Hristiyanları’yla bin iki yüz takım elbise üzerine anlaşmış ve bu bir sulh cizyesi olmuştur.³²⁴

Devlet başkanının belirlediğı cizye: Devlet başkanının gayri müslim bir beldeyi fethedip onları kendi toprakları üzerinde bıraktığı zaman bizzat belirlediğı cizyedir. Bu durumda zenginliğı meydanda olana her sene için 48 dirhem, orta halliye 24 dirhem, fakir olana 12 dirhem cizye vergisi konur. Bu cizye vergisi sene başında tahakkuk eder ve her ay, bir aya düşen miktar taksitle alınır.³²⁵

3.6. Cizyenin Sarf Yerleri

Cizyenin sarf edileceğı yer olarak belirli bir alan söylenmemiştir. İslâm Devlet başkanı gerekli gördüğü alanlarda, bu vergi gelirini tasarruf yetkisine sahiptir. Cizye, haraç ve fey gibi gelirler beytül mâle konularak İslâm Devleti’nin işlerinde sarf edilir. Buna İslâm Devleti’ndeki yol yapımı, savaşan ordunun teçhizatı, medrese yapımı aş evleri yapımı, memurların maaşları vb. gibi şeyler bu gelirlerden faydalanılarak ödenebilir. Savaşa giden muhariplerin kendilerini

³²² Zeydân, *Ahkâmu’z-Zimmiyyîn*, s. 155-156.

³²³ Kudûrî, *Muhtasar’ul-Kudûrî*, s. 579.

³²⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl’l-Muhtâr*, c. IV, s.136-137.

³²⁵ Kudûrî, *Muhtasar’ul-Kudûrî*, s. 579.

olduğu gibi, onların çocuklarının ve ailelerinin geçimlerini temin etmek üzere bu gelirler kullanılabilir. Yine hâkim, müderris, müftü ve âlimlerin maaşları bu gelirlerden ödenebilir. Zira bunlar İslâm Devleti'nde Müslümanlar'a şariatlarını ve dinlerinin inceliklerini öğreten kimselerdir. Eğer bunlar kendi geçimlerinin dertlerine düşseler yaptıkları işlerden geri kalacaklar böylelikle de İslâm dinini öğretecek kimse kalmayacaktır. Bundan dolayıdır ki, İslâm Devleti onların ve ailelerinin geçimlerini temin etmelidir.³²⁶ Bir Mâlikî âlimi olan İbn Rüşd bu konu hakkında şöyle söylemektedir:

Ulema, 'Cizyenin sarf yeri hakkında herhangi bir sınırlama yoktur ve – feyin sarf yeri, imamın içtihadına bağlıdır diyenlere göre - nasıl fey yurdun bütün hizmet ve ihtiyaçlarında harcanabiliyorsa cizye de öyledir demişlerdir. Hatta birçokları âyet-i kerimede geçen “fey” kelimesi cizyeye de şâmilidir demişlerdir ki buna göre İslâm beytûlmâlî zekât, fey ve ganimet olmak üzere yalnız üç gelir kaynağından meydana gelmiş olur.³²⁷

3.7. Benî Tağlib Hıristiyanları Hakkındaki Uygulamalar

Benî Tağlib Hıristiyanları Arabistan'da Hicaz, Necid ve Bahreyn bölgesinde yaşayan bir kabiledir. Yaşadığı bölgede genellikle Hıristiyanlık dini hâkim olduğundan dolayı Benî Tağlib kabilesi bu dine girmiştir. Sâsâni İmparatoru II. Şapur'un Suriye seferi sırasında bu kabilenin topraklarına saldırmış ve hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra Benî Tağlib kabilesi M. 5. ve 6. yy. Kindeliler'in hâkimiyeti altına girmiştir.

İslâm'ın Benî Tağlib ile olan ilişkisi M. 630 yılına dayanır. O sıralarda Benî Tağlib'den belirli bir heyet Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek anlaşma yapmıştır. Cizye âyeti inmesine rağmen bu kabileyle alakalı farklı bir uygulama statüsü Hz. Ömer zamanında gerçekleştirilmiştir. Benî Tağlibliler'le alakalı olan bu durum, fıkıh kitaplarının da gündemine aldığı bir konu olmuştur. Benî Tağlibliler'e uygulanan bu farklı statü şudur ki; onlardan diğer kabilelerden alınan cizye alınmamış, bunun yerine sadaka adı altında Müslümanlar'dan alınan zekâtın iki katı alınmıştır.

Halife Hz. Ömer ile Benî Tağlib Kabilesi arasındaki aracılığı Tağlipli Kirdevs adlı bir şahıs yapıyordu. O, Hz. Ömer'e Tağlipliler'in teklifini kabul etmesini aksi takdirde onların savaşa konusundaki üstün yeteneklerini belirterek, Tağlipliler arasında yapılacak olası bir savaşta Müslümanların Tağlipliler'le baş edemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer Sahabeler'le istişare etmiş ve onlardan, sadaka adı altında Müslümanlar'dan alınan zekâtın iki katının alınmasını kabul etmiştir. Bu durum daha sonra Hz. Osman ve Hz. Ali

³²⁶ Mevslî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, c. IV, s. 141.

³²⁷ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid*, c.II, s. 169.

devrinde de devam etmiştir.³²⁸ Benî Tağlibliler'in savaşmaktaki üstün yeteneklerinin yanı sıra Bizans Devleti'ne hudut komşusu olması ve Müslümanlar'ı bu konumlarıyla alakalı olarak tehdit etmeleri böyle bir kararın alınmasında etkili olmuştur.³²⁹ Kaynaklarda bildirildiğine göre Benî Tağlibliler'le karşı takınılan bu durum başlangıçta zaruretten doğmuş olmasına rağmen daha sonra bu konu üzerinde bir icma hâsıl olmuştur. Hz. Ali'nin kendi zamanında, bu kabilenin gücünü iyice kaybetmiş olduğunu görmesine rağmen Sahabelere danışarak, Hz. Ömer zamanında Tağlibliler'le yapılan anlaşmayı hiçbir kimsenin bozamayacağı hususunda onlarla görüş birliğine varması, konu üzerindeki oluşan icmayı bize gösterir.³³⁰

Hz. Ömer Benî Tağlib kabilesiyle cizye almak yerine onlardan sadaka adı altında zekât alınması üzerine anlaşma yapmış ancak Müslümanlar bu vergiyi cizye fonlarına aktarmıştır. Zaten Hz. Ömer'de onlarla anlaşma yaparken, Benî Tağlib nasıl değerlendirirse değerlendirsün bunun Müslümanlar açısından bir cizye olduğunu ve bu verginin cizyenin konulduğu yere konulacağını belirtmiştir. Zira zekât, kendisiyle Allah'a yaklaşılacak bir ibadettir. Ancak Müslüman olmayan bir kişi veya kabile Müslümanlar'ın yaptığı ibadeti yaparak Allah'a yaklaştırmaya ehil değildir. O halde onlardan alınan vergi cizye olarak değerlendirilmelidir. Bu sebeple Tağlibliler'den alınan vergi, Müslümanlar'dan alınan zekâttan iki kat daha fazla alınmıştır ki bunun zekât niyetiyle alınmadığı belli olsun. Yalnız şu var ki, bu vergide cizyenin alım şekline göre olan küçüklük vasfı dikkate alınmaz, cizyenin aksine bir vekil eliyle getirilirse kabul edilir.³³¹

Ahmed b. Hanbel'e göre Benî Tağlib Arapların'a yapılan bu uygulama, Araplar'dan Yahudi, Hristiyan ve diğerlerine uygulanmaz. Onlardan cizye kabul edilir. Bazı âlimler, Arap kabilelerinden Yahudi, Hristiyan ve Mecusi olan kişiler hakkındaki hüküm aynı Benî Tağlib için geçerli olan hüküm gibidir. Bu konuda onlar eşittirler. Bu konuda onların delilleri Arap kabilelerinin Benî Tağlib'e benzedikleridir. İmam Şafî'den de bu rivâyet nakledilmiştir. Hanbelîler, Araplardan diğer kabilelerin bu konuda Benî Tağlib'e kıyaslanmasını yanlış olarak değerlendirirler. Zira cizye âyeti, Ehl-i Kitab'ın umumuna yöneliktir. Bu noktada Arap olsun Acem olsun, Ehl-i Kitab eşittir. Ancak Benî Tağlib için özel bir durum geçerlidir. Aynı zamanda kaynaklarda bildirildiğine göre cizye alınan ilk kavim, Hristiyan Necran kavmidir. Onlar Arap olmalarına rağmen cizye haklarında sabittir.³³²

³²⁸ Serahsi, *el-Mebsut*, c. II, s. 178.

³²⁹ Ebu Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 197.

³³⁰ Serahsi, *el-Mebsut*, c. II, s. 178.

³³¹ Serahsi, *el-Mebsut*, c. II, s. 179.

³³² İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. XIII, s. 227.

3.8. Ekmeyen Haraç Arazisinin Durumu

İslâm Devleti'nde yaşayan gayri müslimlerin devlete, sahip oldukları topraklar için vergi vermesi haraç olarak isimlendirilir. Cizye ise, onların canının ve malının korunması karşılığında İslâm Devleti'nin talep ettiği bir vergidir. Cizye ile mükellef olan bir gayri müslim vatandaşın çalışma gücüne muktedir bir kudrete ve alana sahip olması gerekir. Eğer onun zimmetinde sadece arazisi varsa ve bu araziden gelen gelir vesilesiyle cizye vermeye muktedir ise, ancak arazisini ekmeyerek o geliri kesmesi halinde hakkında cizye konulup konulmaması durumu bizim konumuzla alakalı bir husustur.

Hanefîler, bir zimmînin toprağını ekmemesi neticesinde üzerinden haraç borcunun düşmeyeceği görüşündedir. Çünkü toprağı ekmemenin hastalık ve yaşlılık haricinde geçerli bir mazereti olamaz. Zira bir zimmî, toprağını işlemeyerek topraktan gelecek ürünlerden ve faydalardan yararlanmayı da kendi aleyhine terk etmiş olur. Toprağını işlemeyen bir zimmî, ancak haraç vermemek için toprağını işlemez. O halde bu kastı onun aleyhine döndürülür. Aynen bunun gibi toprağını işlemeyen bir zimmî hakkında, üzerindeki cizye mükellefiyeti sakıt olmaz. Bu cizye vergisi ona, topraktan yararlanma imkânı dikkate alınarak ve zimmetinde bir mal olduğu göz önüne alınarak yüklenmiştir. Toprağını ekmeyip boş bırakmasıyla bu mal yok olmayacağı gibi cizye vergisi de hakkında sakıt olmaz.³³³

Bu konuyla alakalı, bir zimmînin haraç arazisini ekmemesi neticesinde bir Müslüman'ın o araziye onun adına işleyip haracını vermesinin caizliği âlimler arasında tartışılmıştır. Mâlikîler, böyle bir arazinin Müslümanlar tarafından alınmasının caiz olmadığı görüşündedirler. Onların bununla alakalı delilleri İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivâyettir. Bu rivâyete göre, İbn Abbas'a bir adam gelerek şöyle dedi: "Haraca tabi arazinin sahipleri haracını ödemekten acze düştüler. Ben o araziye imar etsem, eksem ve haracını ödesem (nasıl olur)? İbn Abbas: Hayır, yapma dedi. Bir başka kişi gelerek ona aynı şeyi söyledi, ona da: Hayır, dedi ve Yüce Allah'ın: *"Allah'a ve âhiret gününe iman... etmeyenlerle kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar"* buyruğunu okudu ve dedi ki: Sizden herhangi biriniz, onların boynunda bulunan küçülmüşlük tasmaını alıp çıkartarak kendi boynuna dolamayı nasıl kabul edebilir?"³³⁴ Hanefîler, böyle bir araziye Müslüman'ın almasının caiz olduğu görüşündedirler. Onların bu konuyla alakalı delilleri ise Abdullah b. Mes'ud'un (ö. 32/652-53) Irak'ta bir arazisi olduğu ve orası için haraç ödediğidir. İmam Mâlik bu konuda bu araziye cizye vergisine kıyas etmiştir. Çünkü cizye, başlangıçta da devam durumunda da zillettir. Hanefîler ise bu araziye haraç ile ilgili bir durum olarak

³³³ Serahsi, *el-Mebsut*, c. X, s. 82.

³³⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. VIII, s. 191.

değerlendirmektedirler. Haraç, cizyeden farklı olarak başlangıcında bir zillet söz konusu olsa da devamında bir zilletten bahsedilemez. Nitekim cezalandırma ilk konulurken söz konusudur. Mesela bir Müslüman'ın gayri müslim bir kölesi olsa, daha sonra bu köle Müslüman olsa o yine köle olarak kalır. Haraç arazisi de bu gibidir. Bir savaş neticesinde kazanılan bir arazi için gayri müslim bir vatandaş ceza olarak haracını öder. Burada zillet, cezanın ilk konulduğu andadır. Daha sonra ise bir zilletten bahsedilemez. O halde Müslüman o araziyi alıp işleyebilir.³³⁵

3.9. Cizye Verme Usulü

Âlimler cizye konusunda, bu verginin alış şekline de değinmişlerdir. Âyette geçtiği üzere “...onlar küçülerek...” ibaresinden yola çıkarak bu konuyu yorumlamışlardır. Âyette “İslâm'ın üstünlüğünü kabul etme ve Müslümanlar karşısında küçük düşme duygusu içinde ...” anlamı ortaya çıkar. Bu yüzden cizyesini kendi getirmeyip, başkasıyla gönderen kişinin cizyesi kabul edilmez. Aksine onu, bizzat kendisinin getirmesi ve ayakta teslim etmesi istenir. Cizyeyi teslim alan kimse ise oturur durumda olmalıdır. Bir başka rivâyette de şöyle denir: Cizyeyi teslim alan, zimmînin yakasından tutar. Onu sarsarak; “Ey zimmî cizyeni ver,” diyerek cizyeyi alır. Bir kimse Müslüman olduktan sonra, onu küçük duruma düşürerek kendisinden cizye almak mümkün değildir. Çünkü bir Müslüman, inancı nedeniyle saygı gösterilir. Alınması gereken şekilde alınamayan bir cizye, artık alınmamalıdır. Çünkü gerekli kılındığı şeklin dışında, alınması caiz değildir. Gerekli olan alım şekli, hangi niteliklerde alınması isteniyorsa o şekilde alınmakla gerçekleşir. Bu mesele, bir kimsenin üzerine zekât farz olduktan sonra, nisap miktarı malını tüketerek eriten bir kimsenin durumundan farklıdır. Çünkü zekât Müslüman'a ibadet yoluyla farz olur. Bu kişi, yoksullaştıktan sonra da yine ibadet olarak kendisinden bu zekât alınabilir. Eğer o kişi, dinini terk ederek ibadet ehli olmaktan çıkarsa, zekât verme yükümlülüğünün de kalktığını söyleriz.³³⁶

İmam Şafî “onlar küçülünceye kadar” ifadesini, “onların üzerine İslâm hâkim oluncaya kadar” olarak tefsir eder. Ona göre, şâyet devlet başkanı, bir beldeyi halkını esir etmeden önce kuşatırsa, oranın halkı da kendisine, üzerlerinde İslâm'ın hükmünün geçerli olacağına razı olduklarını bildirip cizye vermeyi teklif ederlerse, imam bunu kabul eder.³³⁷

Raşid Halifeler döneminde cizye tahsil edilirken, gayri müslimlerin zillet içinde vergilerini verdiklerine dair bir rivayet gözükmemektedir. Bu uygulama daha sonradan ihdas edilmiş ve mezheplerin gündemine gelmiş olması gerek. Bu konuda, âyette belirtilen “onlar

³³⁵ Serahsi, *el-Mebsut*, c. III, s. 5.

³³⁶ Serahsi, *el-Mebsut*, c. X, s. 81.

³³⁷ Şafî, *el-Ümm*, c. IV, s. 186.

küşülünceye kadar...” ibaresindeki muradın onların bağımsızlıklarını kaybetmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak daha sonraları o zamanki İslâm Devleti düşmanlarının, düşmanlıklarında çok ileriye gitmesi, Müslümanları tahrik etmiş ve onlar da âyeti bu şekilde yorumlamış olabilirler.

3.10. Zimmet Akdini Bozan Durumlar

Gayri müslimlerle yapılan zimmet akdi, Müslümanlar açısından bağlayıcıdır. Yani İslâm Devleti bu anlaşmayı bozamaz. Ancak gayri müslimler açısından, onların yaptığı bazı davranışlar neticesinde bu anlaşma bozulabilir. Hanefîlere göre gayri müslimin yapmasıyla zimmet akdini bozan davranışlar şöyle izah edilmiştir:

Şâyet bir zimmî cizye vermekten imtina ederse yahut bir Müslüman’ı öldürürse veya Müslüman bir kadınla zina ederse ya da Hz. Peygamber’e (s.a.v) kötü söz söylese zimmet akdi bozulmaz. Ancak İslâm Devleti, kendilerine bu fiilleri yaptıklarından dolayı bir ceza verirse onlarda bu cezaya karşı çıkarlarsa zimmet akdi bozulur. Zimmînin kendisine eman verildiği halde İslâm memleketini terk etmesi, zimmet akdini bozan bir durumdur. Buna göre zimmînin gittiği memleketle İslâm Devleti savaşa, bu zimmîye kendisiyle daha önceden anlaşma yapılmış muamelesi yapılmaz. Zimmîler bulundukları bölgede özerkliğini ilan etmeleri ve isyan etmeleri neticesinde de zimmet akdi bozulmuş olur. Zimmînin Müslüman olması durumunda da zimmet akdi bozulmuş olur. Zaten bu durumda onlar, aynı haklara sahip olacaklardır.³³⁸

Şafîîlere göre bir zimmî, cizye vermekten imtina ederse, Hz. Peygamber’e (s.a.v) kötü söz söylese, bir Müslüman’ı öldürürse ve Müslüman bir kadınla zina ederse kendisiyle yapılan zimmet akdi bozulmuş olur. Çünkü bunların hepsi Müslümanlar’ın aleyhine olan zararlardır. Mâlikî ve Hanbelîler’de, “cizye ödemekten imtina etmek ve Müslümanlar’a savaş açmak zimmet akdini bozar” derler. Zira zimmet akdi yapılırken bu şartlar üzerine anlaşma yapılmıştır. Bu şartlara uymamak akdin gereğine aykırı olup anlaşmanın bozulmasını gerektiren bir durum olur.³³⁹

Zimmîler içki içmek, domuz yetiştirmek ve domuz eti yemek gibi hususlarda bunları açıktan yapmadıkları müddetçe serbest bırakılırlar. Bir zimmî bu tür şeyleri açıktan işlerse bu zimmînin durumuna bakılır. Şayet o, zimmîler arasında mütedeyyin biri ise ve içkiyi sirke yapmak için bulundurduğunu veya bunların kendisine ait olmadığını bildirdiyse, bu insan itham edilmez ve yolu açık bırakılır. Ancak zimmîler içersinde sıradan bir insan bu fiilleri açıktan işliyorsa onun sattığı veya içtiği içki dökülür, yediği domuz kesilerek yakılır. Bir Müslüman’ın, gayri müslimin içerisinde içki olan kırbasını kırması uygun olmaz. Şâyet bu fiili yaparsa gayri müslimin zararını tazmin eder. Ancak devlet başkanı tarafından bu iş için

³³⁸ Komisyon, *Fetâva-yı Hindiyeye*, c. II, s. 251.

³³⁹ Zuhayli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 207.

gayri müslimlere ceza olması amacıyla görevlendirildiyse onları tazmin etmek gibi bir mükellefiyeti yoktur. Zimmîlerden âlim olarak bilinen kişi açıktan içki içmek, domuz yemek ya da satmak gibi fiilleri yapıyorsa onun içkisi dökülmez, domuzu kesilmez. Ancak imam onu te'dip etmek için dövmeyi ya da hapsetmeyi uygun görürse bu ikisinden birisini yapar. Zimmîlere, zina yapmak gibi kendi dinlerince yasaklanan şeylerin yapılmasına izin verilmez. Yine onların sarhoş bir şekilde dolaşmalarına izin verilmez. Çünkü onların dinleri içkinin kendisini helal sayarken sarhoşluğu helal saymaz. Zimmîlere, açıktan eğlenme araçları olan zurna ve tanbur gibi şeyleri satmak caiz değildir. Bu gibi şeyleri kıranların onları ödemesi gerekmez.³⁴⁰

3.12. Cizyenin Uygulamadan Kaldırılması Problemi

Önceden de söylediğimiz gibi cizye, gayri müslimlerden onların askere gitmemesi ve güvenliğinin sağlanması karşılığında alınan bir vergidir. Gayri müslimler İslâm Devleti'nde Müslümanların uyguladığı askerlik hizmetinden muaf olacaklar ve güvenlikleri İslâm Devleti tarafından teminat altına alınacaktır. Buna karşın bu hizmetlerin bir bedeli olarak onlar, cizye vergisini vereceklerdir. Vergiler bir hizmetin karşılığı olarak alınır. Eğer devlet topladığı vergiler karşılığında tebaasına hak ettiği hizmeti veremiyorsa o zaman halkına zulmetmiş olur. İslâm Devleti'nde de halk Müslümanlar ve gayri müslimler olarak ikiye ayrılır. Her ikisinin kendi yükümlülüğüne ait verdiği vergiler vardır. Aldığı bu vergilerin karşılığında da İslâm Devleti bu iki tebaasına ayrıcalık göstermeksizin hizmetler vermektedir. İslâm Devleti bu hizmetleri vermezse bu vergileri almasının meşru olmadığı söylenebilir.

Gayri Müslim tebaa cizye vergisini vermesi karşılığında askere gitmeme ve can güvenliğinin sağlanması hizmetinden faydalanmaktadır. Eğer cizye vermelerine esas teşkil eden hizmetleri gayri müslimler alamıyorsa cizye vergisinin sebebi de ortadan kalkmış olacaktır.

Günümüzde cizyenin uygulamadan kalkmasını iyi tahlil edebilmemiz için, cizyeyi uygulayan son İslâm Devleti olan Osmanlı Devleti'nde bu verginin nasıl uygulandığı ve ne zaman yürürlükten kalktığı meselelerinin araştırılması gerekir.

Osmanlı Devleti, diğer İslâm Devletleri gibi cizye vergisini topraklarında yaşayan gayri müslimlerden almıştır. Bu vergi Osmanlı Devleti'nden önce de bir Türk İslâm Devleti olan Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde alınmaktaydı.³⁴¹

³⁴⁰ Komisyon, *Fetâva-yı Hindiyeye*, c. II, s. 252.

³⁴¹ Burak Kocaoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 16.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında bu vergi, ale'r- ruûs ve maktu adı altında iki şekilde alınmaktaydı. Maktu ödeme şekline göre antlaşma sırasında sabit bir miktar belirlenir ve o miktar anlaşılan devletten tahsil edilirdi. Bu ödeme şeklinde çalışmanın başlarında görmüş olduğumuz müşterek cizye söz konusudur. Erdel, Eflak, Boğdan, Dubrovnik, Mısır, Bağdat ve Basra eyaletleri bu şekilde cizye vermişlerdir.³⁴²

Cizye vergisinin ale'r- ruûs şeklinde alınması, kişi başına bir miktar belirlenir ve o kişiden bu miktarın tahsil edilmesi şeklinde olurdu. Buna göre halk Hanefiler'in içtihadına uygun olarak üç tabaka halinde tasnif edilmiş ve zenginlerden kırk sekiz dirhem, orta hallilerden yirmi dört dirhem ve fakirlerden on iki dirhem şeklinde cizye alınmıştır. Bu zamanlarda kişinin zenginlik ve fakirlik kriterleri, Ebussuud Efendi'nin vermiş olduğu fetvaya göre belirlenmiştir. Bu fetvaya göre iki yüz dirhemden az serveti olanlar fakir, iki yüz dirhem ile bin dirhem arasında serveti olanlar orta halli ve bin dirhemden daha fazla serveti olanlar zengin sayılırdı.³⁴³

Osmanlı Devleti'nde 1691 yılına gelinceye kadar cizye vergisi bu şekilde uygulanmıştır. Bu yıldan sonra ise cizyenin toplanırken birçok haksızlığa ve yolsuzluğa sebep olduğu gerekçesiyle Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından köklü değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklere göre tüm cizye gelirleri cizye muhasebesi kaleminde toplanmıştır. Cizye vergisi bu zamandan sonra zenginden dört, orta halliden iki ve fakirden bir altın şeklinde tahsil edilmiştir. Aynı zamandan yapılan değişikliklerle beraber cizye toplayanlara da belirli kriterler getirilmiştir. Buna göre cizyedarlara düşen masraf otuz, yirmi dört ve on iki akçe olarak belirlenmiş onların bundan fazlasını halktan talep etmemesi istenmiştir. Yapılan değişikliklerle beraber cizye gelirlerinde iki misline varan artışlar olmuştur. Nitekim bu zamanda devletin gelir kalemleri içersinde cizye vergisi %40'ları aşan bir orana sahip hale gelmiştir.³⁴⁴

Osmanlı Devletinde cizye gelirleri askeri alanda, din ve eğitim faaliyetlerinde, nafıa (belediye) faaliyetlerinde, diplomatik faaliyetlerde ve saray giderlerinde sarf edilirdi.³⁴⁵

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan gayri müslimlere muamele ederken İslâm Hukuku'nun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmiştir. İslâm Hukuku'na göre gayri müslimlerin Müslümanlardan farklı olduğu durumlar elbette vardı ancak bu farklılık din ayrılığından doğan farklılıktır. Yani gayri müslimler inançları gereği Müslümanların sorumlu

³⁴² Kocaoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, s. 19.

³⁴³ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s.118.

³⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları 1985, s. 104.

³⁴⁵ Kocaoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, s. 99-153.

oldukları şeylerle sorumlu olamazlar bunun yerine onlar bu sorumlulukları karşılayacak başka ödevlerle mükellef tutulmuştur. Bunun dışında onlar aynı Müslümanlar gibi devletin sunduğu sosyal hizmetlerden yararlanacaklar, geçimlerini sağlamak için ticaret ve çiftçilik gibi faaliyetler içinde olabilecekler ve bazı istisnalar dışında memur olacaklardır.³⁴⁶

Cizye vergisi, Osmanlı Devleti'nde sunulan bütün bu hizmetlerin karşılığı olarak alınmaktaydı. Cizye vergisi diğer İslâm Devletleri'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bir zenginleşme ve sömürü amacıyla alınmamıştır. Zira yükselme çağında gayri müslimlerin dahi Osmanlı adaletinden memnun olması bunun en büyük göstergesidir.³⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına gelindiğinde ise bu vergi Avrupa Devletleri tarafından Hristiyanlığın onuruna sürülen bir leke olarak algılanmaya başlanmış ve onların baskısıyla 1856 yılında ilan edilen ıslahat fermanıyla birlikte bu vergi kaldırılmıştır.³⁴⁸ Ancak her ne kadar Avrupa Devletleri bu vergiyi Hristiyanlık için bir leke olarak addetse de Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri müslimler bu verginin kalkmasından memnun kalmamışlardır. Zira onlar az bir miktar karşılığında Müslümanların mükellef olduğu pek çok sorumluluklardan muaftırlar. Ancak cizyenin kalkması halinde onlar da Müslümanlar gibi askere alınacak ve devlete güvenlik konusunda fiili destek verecektir. Bu durum onları memnun etmediği gibi, Osmanlı Devleti yönetimini de, devletin büyük bir ekonomi gelirinin kalkması ve gayri müslimlerin savaşa alınmamasının istenmesi faktörlerinden dolayı memnun etmemiştir. Bu sebeplerden dolayı cizye vergisi bedel-i askeri adı altında 1909 yılına kadar alınmaya devam etmiştir. Bu tarihe gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nde gayri müslimler fiilen askere alınmaya başlanmış ve cizye vergisi kaldırılmıştır.³⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin, bu vergiyi kaldırmasında yukarıda saydığımız sebeplerle birlikte cizye toplayan memurların bu durumu kötüye kullanmaları ve cizye alınacak olan grupların düşmanla işbirliği yapması endişesi etkili olmuştur.³⁵⁰ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında gayri müslimlerin cizye vermeleri karşılığında askere alınmaması, Müslümanların aleyhine bir durumu ortaya çıkarmıştır. Zira ülke savunması ve fetih hareketleri için savaflara iştirak eden Müslüman nüfus gün geçtikçe azalmakta, cizye vermeleri karşılığında savaflara iştirak etmeyen gayri müslim nüfus ise artmaktaydı. Böylece İslâm Devleti'nde gayri müslimler, Müslümanlardan daha güçlü bir konuma gelmeye başladı. İslâm Devleti açısından bu durumu engellemek önemli bir mesuliyetti.

³⁴⁶ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 31-32.

³⁴⁷ Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Yönetimi*, s. 49.

³⁴⁸ Halil İnalcık, "Cizye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. VIII, s. 48.

³⁴⁹ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'nın Gayri Müslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 83.

³⁵⁰ İnalcık, "Cizye", c. VIII, s. 48.

Günümüzde de cizyenin sebebi olan askerlik hizmetinden muaf olma durumu, Osmanlı Devleti'nin 1909 yılından sonra yaptığı değişiklikle artık söz konusu değildir. İslâm Devleti'nin tebaası durumunda olan her âkil bâliğ erkek vatandaş gerektiğinde askerlik hizmetini yapacaktır. İster Müslüman olsun, ister gayri müslim olsun bu durum değişmez. Bu noktada günümüzde gayri müslimlerin askere alınması şu şekilde değerlendirebiliriz. Önceki asırlarda ve tabî olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde din bağı vatandaşlık bağından çok daha kuvvetliydi. Buradan hareketle diyebiliriz ki aynı dine sahip olan iki farklı grubu birbiriyle savaştırmak olanaksızdı. İslâm Devleti'nin ilk zamanlardan beri savaştığı en büyük düşmanları Hristiyan dinine mensuplardı. İslâm tebaası içerisinde Hristiyan olan grupları bu halde savaşa katılmalarını istemek İslâm Devleti'nin aleyhine gerçekleşecek bir durumdur. İslâm Devleti vatandaşı olup başka dine mensup olanlar o sıralar İslâm'ı yok etmek için çabalayan insanlardı. Aynı şekilde bunlardan savaşa katılmalarını istemek zararlı bir tutum olacaktı. Bu sebepten dolayı onların askerlik yapmaları yerine cizye vermeleri istenmiştir.

Ancak günümüzde, ırkçılık akımı bütün dünyaya hâkim olmuştur. Artık insanları din bağı yerine ırkçılık bağı bir arada tutmaktadır. Bu sebeple koskoca imparatorluklar yıkılmış bunun yerine küçük devletler kurulmuştur. İnsanların dinleri farklı olsa bile kendi milletini korumak adına savaşlara girebilmektedir. Böyle olunca İslâm Devleti kendi milletine mensup olan farklı dindeki grupları askere çağırabilmektedir. Asıl olan gaye bu şekilde gerçekleştikten sonrada, bunun yerine geçecek olan durum ortadan kalkmış olacaktır.³⁵¹

Bu noktada, gayri müslimlerin askere alınması İslâm Devleti açısından caiz olup olmadığı konusu akla gelebilir. Bu durumu Bedüzzaman Said Nursî dört cihetle açıklar.

1- Askerlik kavga içindir. Kavga sebebiyle birisinin yardımına başvurmak pekâlâ mümkündür. Yardım talep edilenin gayri müslim olması bu durumu değiştirmez. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) Medine antlaşmasıyla, Medine'nin savunmasını Yahudilerle beraber yapacaklarını kararlaştırmıştır. Ancak İslâm'ın güçlü olduğu zamanlarda savaşmak için gayri müslimlerin yardımına ihtiyaç yoktu. Daha sonraları ise durum değişmiş İslâm Devleti onların yardımına ihtiyaç duymuştur.

2- Hz. Peygamber'in (s.a.v), Arap müşriklerinden anlaşmalı olduğu kabileler vardı. Örneğin; Huzâa kabilesi Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Müslüman olmasına rağmen, İslâm'a girmeden önce de Hz. Peygamber'in (s.a.v) savaşlarında ve zor anlarında daima onun yanında yer almışlardır. Osmanlı Devleti tebaası durumunda olanlar ise, Ehl-i Kitap'tır. Ayrıca bunlar ordu içerisinde toplu halde olmayıp ayrı şekildedirler. Müslümanlar ise ordu içerisinde ekseriyete sahip olup dini ve milli hisler bakımından daha kuvvetlidirler. Bu durum

³⁵¹ Bakkal, *İslâm'da Savaşın Meşrûiyet Sebepleri*, s. 159.

gayri müslimlerden, Müslümanlar'a zarar gelmesi endişesini ortadan kaldırır. Yani onların askere alınmasında bir zarar yoktur.

3- İslam Devleti'nde nadiren de olsa gayri müslimler askerlik hizmetinde kullanılmışlardır. Yeniçeri Ocağı'nda bu durum görülebilir. Eskiden nadiren olan bu durum, günümüzde ihtiyaç duyulmasından dolayı genel bir hal almıştır. O halde onlardan cizye alınmayıp, kendilerine askerlik yaptırılabilir.

4- Müslümanlar ilk zamanlarda, askerlik gibi bir hizmeti kendilerine münhasır kılarak servetlerini ve nesillerini zayi ettiler. Zira Osmanlı'nın ilk zamanlarında Müslümanlar'ın nüfusu kırk milyondan fazla iken, gayri müslimlerin nüfusu beş-altı milyon civarında idi. Ayrıca Müslümanlar servet ve ticareti ellerinde bulunduruyorlardı. Ancak Osmanlı Devletinin son zamanlarında, Müslüman nüfus artacağı yerde azalmış, gayri müslim nüfus ise Müslümanlar'a oranla çok daha hızlı artmıştır. Bu durum devam etse idi, İslâm Devleti büyük bir zarar görecekti. Bu bakımdan onların askere alınması zarurete yakın bir maslahat-ı mürseledir.³⁵²

Günümüzde Irak gibi, Suudi Arabistan gibi İslâm Devletleri cizye vergisini almazlar. Çünkü bu devletlerde gerektiğinde ülke savunmasına katılmak bütün halkın sorumluluğudur. Suudi Arabistan anayasası der ki: “Vatan savunması kutsal bir vazifedir. Askerlik hizmetini yapmak her vatandaşın sorumluluğundadır. Gerektiğinde devlet kanuna uygun olarak vatandaşlarını askere çağırabilecektir.” Aynı şekilde Irak Anayasası'nda olan “Vatan savunması kutsal bir vazifedir. Hükümleri kanunlarla düzenlenmiş askerlik hizmetini yapmak her vatandaş için bir şereftir.”³⁵³

³⁵² Bedüzzaman Said Nursî, *Münâzarât*, Envar Neşriyât, İstanbul 2007, s. 36-38.

³⁵³ Zeydân, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn*, s. 158-159.

SONUÇ

Cizye, İslam Devleti'nde yaşayan gayri müslim vatandaşlardan kendilerinin askere alınmaması ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan bir vergidir. Bu vergi İslâm Devleti'nden önce, bazı büyük devletlerde farklı isimler altında uygulanıyordu. Yunan, Roma, Bizans ve Sasânî Devletleri'nin tebaasına bu vergiyi uygulaması, cizye vergisinin önemini bize gösterir. Yunan ve Roma Devletleri fethettiği bölgelerdeki vatandaşları bu vergiyle mükellef tutmuşlardır. İslâm kaynaklarında, Bizans Devleti'nin Mısır halkından cizye aldığını söylenmektedir. Bizans Devleti bu vergiyi bütün tebaasına uygulamamış, halkını sınıflandırmış ve alt sınıflardan cizye vergisini almıştır. Sasânî Devleti'nde de ise bu vergi, Bizans Devleti'nde olduğu gibi alt tabakadaki halktan toplanmıştır.

İslâm Devletleri'nde cizye, bu devletlerden farklı olarak din merkezli bir tutum içersinde alınmıştır. Buna göre akıl baliğ olmuş, savaşabilecek gayri müslim hür erkekler, askere alınmaması ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında bu vergiyi ödemişlerdir. Cizye, Tevbe Suresinin 29. âyetiyle sabit olmuş olan bir hükümdür. Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v) Tebuk Gazvesi'ne çıkmadan önce indirilmiş, böylece İslâm Devleti'nde yaşayan gayri müslim vatandaşlar bu vergiyle mükellef tutulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) bu tarihten sonra gayri müslim kabilelerle yaptığı bütün antlaşmalarda cizye vergisini maddeleştirmiştir. Bu uygulama Raşid Halifeler zamanında da devam etmiştir.

Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen rivayetler ve Raşid Halifeler zamanında yapılan uygulamalar değerlendirildiğinde cizye vergisine konu olan mallar farklılık arz etmektedir. Buna göre gayri müslimler imkânları ölçüsünde gerek nakdî bir şekilde gerekse aynî bir şekilde cizyelerini ödeyebileceklerdir. Hatta buna imkân bulamayanlar beden ile çalışarak bu sorumluluğunu yerine getirebileceklerdir.

Cizye vergisi İslâm Hukukçuları tarafından da değerlendirilmiştir. İslâm Hukukçuları Arap olmayan Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den cizye alınması gerektiğinde müttefiktirler. Ancak Arap olan Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerle, kitabı olmayan kâfirler hakkında cizye alınıp alınmayacağına ihtilaf etmişlerdir. İslâm Hukukçularına göre cizye, ancak sene bittikten sonra vâcip olmaktadır. Sene bitmeden önce gayri müslimlerde bazı vasıflar değişirse cizye düşebilir. Yine İslâm Hukukçuları, cizyenin erkeklik, ergenlik ve hürriyet olmak üzere bu üç vasfa sahip olan kimselere vacip olduğunda ve kadınlarla çocuklara vacip olmadığına müttefiktirler.

İslâm dini yaratılmışların en şerefli olan insana önem vermiştir. İslâm'a göre insan Allah'ın (c.c) yeryüzündeki halifesidir. Bu dinin amacı insanları hem dünyada hem de ahiret âleminde saadet ve mutluluğa erdirtmektir. Kur'an-ı Kerim bu gayeye matuf olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirilmiştir. İnsanlar içerisinde kadınlar, çocuklar, hastalar ve iş yapamayacak derecede yaşlı olanlar İslâm dininin kendilerine şefkat nazarıyla baktığı kimselerdir. Bu kimselerin dinlerinin farklı olması onlara bu nazarla bakılmayacağı anlamına gelmemektedir. Bu kimseler hangi dinden olurlarsa olsun kendi hak ve hukuklarını ancak başkalarının yardımıyla koruyabilmektedirler. Bu durum onların, ergenlik çağına gelmiş erkeklere yüklenen bazı sorumluluklardan muafiyetini gerektirir. Bu sorumluluklardan bir tanesi de cizyedir. Zira cizye, savaşabilen kişilerden alınmaktadır. Ancak kadınlar, çocuklar, hastalar ve aşırı yaşlılar savaşamayacaklarından dolayı İslâm dininde onlar cizye vermekle mükellef değildirler.

Cizye, İslâm toplumunda gayri müslimlerden alınması itibariyle sosyal dengeyi sağlayan bir vergidir. Zira Müslümanlar, İslâm toplumunda zekât vermek ve ülke savunmasına katılmak gibi çeşitli ödev ve sorumluluklarla mükellef olmasına karşın, gayri müslim vatandaşlar bu sorumlulukların hiç birisiyle mükellef değildirler. İslâm toplumu içerisinde eşitsizliğe sebep olacak olan bu durum cizye ile ortadan kalkmaktadır. Gayri müslim vatandaşlar cizye vergisi vermekle en azından kendilerine sağlanan hak ve salahiyetlerin karşılığını belirli ölçüde ödemektedirler. Böylece onlar yaşadığı toplumda belirli bir ödevle mükellef olmaktadır.

İslâm Devleti'nde cizye, devlet ekonomisine önemli katkı sağlayan bir vergi olmuştur. Bu çalışmada incelemiş olduğumuz Raşid Halifeler döneminde cizye ile alakalı olarak diyebiliriz ki, özellikle Hz. Ömer ve Hz. Osman devrinde cizye geliri büyük meblağlara ulaşmıştır. Onların zamanında toplanılan cizye vergisi, o zamanki devlet hazinesinde büyük pay sahibiydi. Nitekim onların zamanında İslâm Devleti ilk defa olarak en parlak zamanını yaşaması bunun en büyük göstergesidir. Bu noktada şu hususun göz ardı edilmemesi gerekir ki, İslâm Devleti'nin cizye toplamak veya zenginleşmek için savaşması, fetih faaliyetleri yapması söz konusu değildir. Yani savaşmanın amacı cizye toplamak değildir. Cizye, başka sebeplerle meşru olan savaş sonucunda, İslâm hâkimiyetine giren milletlerden Müslüman olmadıkları takdirde kendilerinin askere alınmaması ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan bir vergidir.

Bu noktadan hareketle şunu diyebiliriz ki, cizye bir sömürge faaliyeti değildir. Zira sömürgeci olan devletlerin başka milletleri istila etmesindeki asıl amaç o bölgenin zenginliklerinden yararlanmaktır. Hâlbuki cizye vergisinde böyle bir şey söz konusu değildir.

İslâm Devleti'nin cizye vergisi aldığı milletler, kendi bölgelerinde bulunan topraklarını işleyecekler bu toprakları kendilerinin geçimleri için kullanacaklar ancak İslâm Devleti'nde kalmalarına rağmen ülke savunmasına katılmamaları ve can güvenlikleri İslâm Devleti tarafından sağlanması karşılığında cizye vergisi vereceklerdir.

İslâm Devleti'nde cizye gelirleri devlet başkanının kontrolünde ve onun izniyle İslâm memleketinin ihtiyaçları için harcanmaktadır. Bu kapsamda cizye gelirleri alt yapı hizmetleri ve belediyeçilik faaliyetlerinde kullanılmıştır. Buradan hareketle diyebiliriz ki cizye, İslâm medeniyet ve kültürünün gelişmesine doğrudan katkı yapmıştır. Ayrıca bu vergi İslâm toplumunda zekâtla sağlanan sosyal denge üzerine katkı sağlamaktadır. Nitekim Hz. Ömer zamanında gelirlerin çok olmasıyla birlikte halka maaş bağlanmış ve zengin ile fakir arasındaki denge bu yolla sağlanmıştır.

Cizye, İslâm Devleti'nin siyasi bakımdan güçlü olduğunun somut bir göstergesidir. Müslümanlar'ın özgürce dinlerini yaşamalarına ve dinlerini tebliğ etmelerine mani olan gayri müslim milletler cizye vermeye mahkûm olarak İslâm Devleti'nin gücünü tanımak ve yaptıkları zulümden vazgeçmek mecburiyetinde kalmışlardır.

İslâm Devleti cizye vergisini asla gayri müslimlerin Müslüman olmasını sağlamak için bir baskı aracı olarak kullanmamıştır. Zaten cizye vergisi kişinin Müslüman olmak istemeyişinden dolayı kendisinden alınan bir vergidir. Yani kişi istediği dini yaşamakta hürdür. Ancak İslâm Devleti'nde yaşayan Müslümanlar çeşitli sorumluluklarla mükelleftir. Gayri Müslimler ise inandıkları din dolayısıyla Müslümanların sorumluluklarıyla mükellef değildirler. Bunun yerine onlar cizye vergisi vereceklerdir. Bu noktada şunu belirtebiliriz ki, cizye vermek, Müslümanların yüklendiği sorumluluklardan daha hafif bir uygulamadır. Eğer cizye vergisi bir baskı aracı olarak kullanılacak olsaydı, bu vergiyi onlara yüklemekten doğrudan onların Müslümanlar gibi savaşa katılmalarını istemek daha doğru bir davranış olurdu.

Hiz. Peygamber (s.a.v) ve Raşid Halifeler zamanında cizye, yardım için askere çağrılan ve can güvenlikleri sağlanamayan gayri müslimlerden alınmamıştır. Hiz. Ömer zamanında, Ebu Ubeyde'nin Cerâcime halkı ile yaptığı anlaşmada cizye vergisinin, askere alınmanın yerine geçtiği görülebilir. Bu anlaşmaya göre Cerâcime halkından cizye alınmayacak; birlikte savaştıklarında, onlar düşmanlarından öldürdükleri kimselerin üzerlerindeki eşyalarını alacaklardır. Yine Ebu Ubeyde b. Cerrah Humus'u fethetmiş, ancak daha sonra Hiz. Ömer'in emriyle Yermük savaşı için İslâm ordusuna yardım etmeye yönelmiştir. Bu sebeple o, Humus halkına, topladığı vergileri iade etmiştir. Zira artık onların can güvenliklerini sağlayamayacaktır. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki cizye vergisinin asıl sebebini teşkil eden,

askere alınmama ve can güvenliğinin sağlanması durumları ortadan kalktığı zaman cizye vergisi tahsil edilmemelidir.

İslâm Devletleri 19. yy'e kadar cizye vergisini uygulamıştır. İlk zamanlarda din bağı, vatandaşlık bağından daha kuvvetli olduğu için din insanlar arasında birleştirici bir unsurdur. Bu durumda İslâm Devleti'nde yaşayan Hristiyan ve Yahudiler'i dindaşlarıyla karşı karşıya getirmek İslâm Devleti'nin aleyhine gerçekleşecek bir durum olacaktı. Son zamanlarda ise milliyetçilik bağı ve ırkçılık din bağının önüne geçmiş, insanlar kendi milletinden olanlara karşı savaşma isteği duymamışlardır. Bu zamandan sonra İslâm Devleti artık cizye vergisini alırken dini bir tutum sergilemesi kendisinin aleyhine bir durum olacaktı. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti'nde 1909 yılında kesin olarak cizye vergisi kaldırılmış gayri müslimlerin de askere alınması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin kaldırılmasında, bu vergiyi toplayanların görevlerini kötüye kullanması ve cizye alınacak grupların düşmanla işbirliği yapabilmesi endişesi önemli etken olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman nüfus savaflara katılması sebebiyle azalmış, gayri müslim nüfus ise cizye vererek savaflara katılmamış bu sebeple de nüfusları Müslümanlar'a yaklaşmıştır. Bu durum bir İslâm Devleti olan Osmanlı Devleti'nde kötü sonuçlar doğurabilecek bir netice olmuştur. Zira gayri müslimler herhangi bir isyan hareketi içersine girerlerse bunun bastırılması çok zor olacaktır. Şayet bu durum devam etse idi Osmanlı Devleti için daha vahim sonuçlar doğuracaktı. Bütün bu sebeplerden Osmanlı Devleti cizye vergisini kaldırmış gayri müslimleri askere almıştır.

Osmanlı Devleti haricinde, günümüzde İslâm Şeriatı'yla yönetilen devletler de gayri müslimleri askerlik hizmetinden muaf tutmamıştır. Başta Suudi Arabistan ve Irak olmak üzere pek çok İslâm Devleti gayri müslimlerden cizye almayıp onları askerlikle mükellef tutmuşlardır.

Günümüzde gayri müslimlerin askere alınması isabetli bir durum olarak değerlendirilebilir. Zira Müslüman nüfus ülke savunması için silah başı yaparken ve canlarını bu uğurda feda ederken böylece servetlerini ve nesillerini zayi ederek fakirliğe düşerlerken, gayri müslimlerin cüz'i bir bedel karşılığında bu tehlikelerden uzak kalması Müslümanların aleyhine bir durum olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz Dûrî, Hz. Ömer'in Mali Düzenlemeleri (Irak Bölgesindeki) Vergiler, çev. Halil İbrahim Hançabey, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/2 (2014), s. 206
- Abdürrezzâk es-San'ânî, E., “*el-Musannef*” Daru't-Te'sıl, Beyrut 2015, c. V.
- Akgündüz, A., “*Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Yönetimi*,” Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Âlûsî, Ş., “*Rûhu'l-Meânî*”, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1995, c. V.
- Apak, A., “Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2001), ss. 145-159.
-, “Hz. Osman Dönemi Fetihleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000) ss. 437-446.
-, “Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2008) ss. 159-173.
- Azizova, E., “Teyma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XLI, ss. 53-54.
- Bakkal, A., “*İslâm'da Savaşın Meşrûiyet Sebepleri*”, Rağbet Yayınları, İstanbul 2018.
- Belâzurî, A., “*Fütühu'l Büldan*”, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- Beydavî, A., “*Envarü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*”, Daru İhyâi't-Tûras, Beyrut 2010.
- Bilge, M., “Necran”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXII, ss. 507-508.
- Bostan, İ., “Ba'lebek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V. ss. 9-11.
- Buhari, E., “*el-Câmiu's-Sahîh*”, Dâr İbn Kesir, Beyrut 2002.
- Bursevî, İ., “*Rûhu'l-Beyân*”, çev. Hasan Hüseyin Tunçbilek vd., Damla Yayınevi, İstanbul 2012, c. IX.
- Cessas, A., “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, Daru İhyâi't-Tûras, Beyrut 2010.
- Cevâd, A., “*el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*”, Bağdat Üniversitesi, Bağdat 1993, c. II.
- Corcî, Z., “*İslâm Medeniyeti Tarihi*”, çev. Zeki Meğamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1971, c. I.
- Derveze, M., “*et-Tefsiru'l-Hadis*”, Garbû'l-İslâm, Beyrut 2000.
- Dikmen, O., “*Maliye Dersleri*”, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.
- Düzdağ, M., “*Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*”, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Ebu Âmir, M., “*el-Müdevvenat*”, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1994.
- Ebu Davud, S., “*es-Sünen*”, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.
- Ebü Hayyân, M., “*Bahrü'l-Muhît*”, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1993, c. V.

- Ebu Ubeyd, K., “*Kitâbü’l-Emvâ*”, çev. Cemaleddin Saylık, Ankara 2016.
- Ebu Yusuf, Y., “*Kitâbü’l-Harâc*”, çev. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul 1973.
- Enes b.Malik., “*Muvatta*”, çev. Komisyon, Beyan Yayınları, İstanbul 1994.
- Erkal, M., “Cizye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, ss. 42-45.
- Fayda, Mustafa., *Hiz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
-, “Hulefâ-yi Raşidîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVIII, ss. 331.
- Gül, M., “Müslümanların Kudüs’ü Fethi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2001) ss. 47-58.
- Gülsoy, U., “*Osmanlı’nın Gayri Müslim Askerleri*”, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Güner, O., “Bir Muafiyet Vergisi Olarak Cizye -Tarihsel ve Kavramsal Bir Okuma-”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, (2006), ss. 59-74.
- Hamidullah, M., “*el-Vesâiku’s-Siyasiyye*”, çev. Vecdi Akyüz, Kitapevi, İstanbul 1997.
- Harman, Ö., “Yahudi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XLIII, ss. 201-207.
- İbn Abdî’l-Hakem, A., “*Futuhu Mısır ve’l-Mağrib*”, Mektebetü’s-Sekafeti’d-Diniye, Kahire 2004.
- İbn Abidin, M., “*Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*”, Daru’l-Fikr, Beyrut 1992.
- İbn A’sem, M., “*Kitâbü’l-Fütûh*”, Müesseset’ü-er-Risale, Beyrut 1991.
- İbn Âşûr, M., “*et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*”, Dâru’t-Tunusiyye, Tunus 1984, c. V.
- İbn Feras, E., “*Ahkâmu’l-Kur’an*”, Dar’u İbn Hazm, Beyrut 2006, c. III.
- İbnü’l Cevzi, İ., “*Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*”, çev. Abdulvehhap Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2009.
- İbnü’l-Esîr, E., “*el-Kâmil fî’t-Târîh*”, Dar’u Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 1987, c. III.
- İbn Hazm, A., “*el-Muhallâ*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2003.
- İbn Hacer el-Heytemî, E., “*Tuhfetü’l-Muhtâc*”, Mektebetü’l-Ticariyyeti’l-Kübra, Mısır 1983, c. IX.
- İbn Hişam, E., “*es-Sîretü’n-Nebeviyye*”, Daru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut 1990, c. IV.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, E., “*Ahkâm’u ehl’i-Zimme*”, Ramadi li’n-Neşr, Suudi Arabistan 1997, c.I.
- İbn Kesir, İ., “*Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2010.
- İbn Kesir, İ., “*el-Bidâye ve’n-Nihâye*”, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İbn Kudame, E., “*el-Muğnî*”, nşr. Daru Âlemi’l-Kütüb, Beyrut 1997.
- İbn Manzur, M., “*Lisânü’l-Arab*”, Beyrut Yayınevi, Beyrut 2010. C. XIV.
- İbn Rüşdü’l-Hafid, E., “*Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*”, Daru’l-Hadis, Kahire 2010.
- İbn Sa’d, E., “*Tabakâtü’l-Kübrâ*”, Darü’t-Türas, Beyrut 1967.
- İbnü’l- Arabî, E., “*Ahkâmü’l- Kur’ân*”, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2003.
- İbnü’l-Hümmam, K., “*Fethu’l-Kadîr*”, Daru’l-Kütübi’l- İlmiye, Beyrut 2003, c. VI.

- İmam Şafîî, İ., “el-Üm”, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1990.
- İnalçık, H., “Cizye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, ss. 45-48.
- Karaman, H., “*Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*”, Ensar Yayınları, İstanbul 2013. c.I.
-, “*Mukayeseli İslâm Hukuku*”, İz Yayıncılık, İstanbul 2016. c.III.
- Kâsânî, A., “*Bedâiu’s-Sanâi*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2003, c. VII.
- Kocaoğlu, B., “*Osmanlı Devleti’nde Cizye Vergisi*”, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.
- Komisyön., “*Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*”, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2008, c. V.
-, “*Fetava-yı Hindiyî*”, Daru’l-Fikr, Beyrut 1893.
- Koyuncu, M., İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslâmlaşma Süreci, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/1 (2008), ss. 131-140.
- Kudûrî, E., “*Muhtasar’ul-Kudûrî*”, çev. Soner Duman-Osman Güman, Beka Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Kurtubi, E., “*el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*”, çev. M. Beşir Ersoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1999.
- Makrîzî, E., “*el-Hitâtü’l-Makrîziyye*”, Dar’u Sâdır, Beyrut, c. I.
- Mâtürîdî, E., “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2005, c.V.
- Mâverdî, E., “*en-Nüket ve’l-Uyûn*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2010, c. II.
- Mevdûdî, E., “*Tefhîmü’l-Kur’ân*”, çev. Yusuf Karaca vd., İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Mevsîlî, A., “*el-İhtiyâr li-Ta’lîl-i-Muhtâr*”, Matbaatü’l-Halebiyye, Kahire 1937.
- Muhammed b. Habîb, E., “*el-Muhabber*”, Daru’l-Âfakî’l-Cedide, Beyrut 2010.
- Mukatil b. Süleyman, E., “*et-Tefsîrü’l-Kebîr*”, Daru İhyâi’t-Tûras, Beyrut 2002, c. II.
- Müslim b. Haccâc, E., “*Sahîh-i Müslim*”, Dar’u-Tayyib, Beyrut 2006, c. II.
- Nesefî, E., “*Kenzü’d-Dekaik*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2002, c. III.
-, “*Medârikü’t-Tenzîl ve Hakaiku’t-Te’vîl*”, Dar’u-Kelami’t-Tayyib, Beyrut 1998, c.I.
- Öner, A., “Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10/3, (2018), ss. 1016-1036.
-, “*Dört Halife Dönemi’nde Beytülmal*”, (yayınlanmamış doktora tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2018
- Özel, A., “Cihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.VII, ss. 527-53.
- Razi, Fahreddin., “*Mefâtihu’l-Gayb*”, Daru İhyâi’t-Tûras, Beyrut 2010.
- Reyyis, Ziyaüddin., “*el-Harac ve’n-Nuzumu’l-Mâliyye li’d-Devleti’l-İslamî*”, Daru’l-Maârif, Mısır 1965.
- Sâbûnî, M., “*Ravâiu’l-Beyân fî Tefsîri Âyâtü’l-Ahkâm mine’l-Kur’ân*”, Mektebetü’l- Gazali, Dimeşk 1980, c. I.
- Said Nursi, B., “*Münâzarâ*”t, Envar Neşriyât, İstanbul 2007.

- Semerkindî, E., “*Bahrü’l-Ulûm*”, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 1993, c. I.
- Serahsi, M., “*el-Mebsut*”, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1993.
- Seyyid Kutup, İ., “*Fî Zılâli’l-Kur’ân*”, Daru’s-Şuruk, Kahire 1992.
- Şeşen, R., “Cezire” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, ss. 510.
- Tabakoğlu, A., “*Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*”, Dergah Yayınları 1985.
- Taberî, M., “*Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*”, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 2000.
-, M., “*Tarihu’t-Taberî*”, Daru’t-Türâs, Beyrut 1967.
- Tirmizî, E., “*Sünenü’t-Tirmizî*”, Daru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Sa’lebî, E., “*el-Keşf ve’l-Beyân*”, Dar’u İhya’i Tûrasi’l-Arabî, Beyrutn 2002, c.V.
- Şehabeddîn el-Karafî, A., “*ez-Zahîre*”, Daru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1994, c. III.
- Tuğ, S., “*İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- Yahya b. Âdem, “*Kitâbü’l-Harâc*”, çev. Osman Eskicioğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Yâkût el-Hamevî, E., “*Mu’cemü’l-Büldân*”, Daru’s-Sâdır, Beyrut 1993, c. I.
- Yaman, A., “*İslâm Devletler Hukukunda Savaş*”, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.
- Yazır, M., “*Hak Dîni Kur’an Dili*”, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (1986) s. 97-110.
- Zehebî, E., “*Târihu’l-İslâm*”, Dar’u Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut 1990, c. III.
- Zemahşerî, E., “*el-Keşşâf an Haka’iki Gavâmizi’t-Tenzîl*”, Daru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 2010.
- Zuhaylî, V., “*İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*”, çevr. Kurul, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Zeydân, A., “*Ahkâmu’z-Zimmiyyîn ve’l-Müste’mînîn fî Dâri’l-İslâm*”, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1982.
- Zeylâî, C., “*Nasbü’r-Raye*”, Daru’l-Kıble li’s-Sekafeti’l-İslâmî, Cidde 1997.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	MEHMET EMRE BAKIRCI
Doğum Yeri - Tarihi	KAŞ-19.06.1991
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	KORKUTELİ ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ
Lisans Diploması	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Proje Konusu	İSLÂM HUKUKUNDA CİZYE
Tez/Dönem Projesi Konusu	İSLÂM HUKUKUNDA CİZYE
E-Posta	mehmeteminbakirci07@gmail.com